

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

САХАЦЬКИЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 005.931.1;338.431

ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В
УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

**073 Менеджмент
07 Управління та адміністрування**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М.М. Сахацький**

Науковий керівник: **Дідур Ганна Іванівна**, кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри менеджменту

Одеса 2024

АНОТАЦІЯ

Сахацький М.М. Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 Менеджмент. – Одеський державний аграрний університет, МОН України, Одеса, 2024.

Актуальність дисертаційного дослідження полягає у можливостях управління здійснювати в аграрному секторі економіки безперервне розширене відтворення за рахунок прикладного використання наукових здобутків, освітньо-професійних компетенцій, людського та штучного інтелекту; нагальності надійного супроводження з боку економічної науки здійснюваних в аграрному секторі системних інституціональних трансформацій, що набувають перманентного характеру в силу економічної глобалізації, регіональної фрагментації, погодно-кліматичної біфуркації та глибинних військово-політичних і соціально-демографічних змін.

В дисертації проведено ідентифікацію категоріального апарату та висвітлено сутність управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії, розкрито особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану, сформовано систему науково-економічне забезпечення результативного управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. Проведено діагностику макроекономічних умов розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах інституційних трансформацій, проаналізовано ресурсний потенціал та виробничі потужності суб'єктів аграрного підприємництва, оцінено економічну та соціальну ефективність функціонування аграрного підприємництва. Визначено стратегічні пріоритети аграрної політики держави щодо управління розвитком аграрного підприємництва в умовах трансформацій інституціонального плану,

обґрунтовано інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, розроблено рекомендації щодо нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проектами в аграрних підприємствах.

Перший розділ дисертаційної роботи присвячено теоретичним основам управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Теоретичне узагальнення показує, що атрибутивними властивості аграрного підприємництва виступають самостійність, ініціативність, екологічність, вмотивованість, вигідність, системність, які доповнюються істотними властивостями (ризиковість, амбітність, добровільність, паритетність, незалежність, рівність, цілеспрямованість, прикладна дієвість). Аграрне підприємництво як економічна категорія відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, що здійснюється фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди.

Основними особливостями управління розвитком аграрного підприємництва виступає: багатогранність управління завдяки складності його суб'єкта, різноплановість управління завдяки неоднорідній природі управлінського об'єкта, єдність принципів управління універсального та предметного характеру, холістичність управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис глибинних соціально-економічних перетворень в сільському господарстві та загалом в суспільстві.

Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій охоплює різні сфери життєдіяльності людей (економічну,

соціально, екологічну), що спричинює дослідження цього явища реальної економіки міждисциплінарною наукою. Підвищення соціально-економічної результативності аграрного підприємництва передбачає використання здобутків науковців різних видів економічної діяльності з врахуванням особливостей аграрної виробничо-господарської діяльності.

У другому розділі дисертаційної роботи висвітлено макроекономічні умови, сучасний стан, тенденції та закономірності розвитку аграрного підприємництва в Україні, здійснено оцінку сформованого економічного типу та досягнутого рівня ефективності функціонування суб'єктів підприємництва в аграрному секторі економіки.

Проаналізовано динаміку макроекономічних індикаторів економічного і демографічного середовища за період становлення підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах здійснення аграрних реформ та інституційних трансформацій, здійснено оцінку динаміки індексів інвестиційного клімату в Україні та висвітлено умови державних гарантій і підтримки кредитування аграрних товаровиробників.

Досліджено структурні характеристики аграрного підприємництва, що визначають його багатокладність: організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва, їх розміри за інституційними та регламентованими чинним законодавством ознаками, типи підприємств за розмірами площі землекористування та рівнем інтенсивності виробництва.

Здійснено оцінку складових ресурсного потенціалу аграрного підприємництва в Україні, проаналізовано динаміку і структуру земельних угідь, стан основних засобів, розмір авансованого в розвиток підприємництва капіталу, динаміку кількості найманого персоналу. Побудовано лінійну та степеневу багатофакторні регресійні економетричні моделі формування виробничої потужності суб'єктів аграрного підприємництва з врахуванням елементів ресурсного потенціалу, визначено ефект їх впливу на варіацію розміру виробничої потужності та виявлено розширений характер економічного відтворення в досліджуваній сукупності аграрних підприємств.

Проаналізовано ступінь використання виробничої потужності у вибірковій сукупності суб'єктів аграрного підприємництва на основі одержаної економетричної моделі.

Дослідження рівня економічної та показників технологічної ефективності функціонування суб'єктів аграрного підприємництва дозволило виявити їх тенденцію до зростання на тлі варіації кількісного виразу основних чинників ефективності та деяким зменшенням показників кінцевих результатів діяльності, кількості та частки прибуткових підприємств з початком повномасштабної військової агресії у 2022 році та зменшення рівня економічної ефективності процесу інтенсифікації основного виробництва.

Проведено факторний аналіз впливу інтенсивного та екстенсивного чинників на формування економічного типу розвитку суб'єктів підприємництва в розрізі організаційно-правових форм підприємств досліджуваної вибірки, виявлено переважний вплив екстенсивного чинника на приріст чистого доходу від реалізації та сформований в більшості досліджуваних підприємств переважно екстенсивний тип розвитку. Факторним аналізом доведено, що переважно інтенсивний тип розвитку має місце в підприємствах, які за розмірами площі землекористування є великими і підприємство здійснюється на засадах вертикальної агропромислової інтеграції, що забезпечує умови для зростання доданої вартості і підвищення ефективності використання авансованого капіталу як інтенсивного чинника формування типу економічного розвитку. У великих за розмірами площі землекористування підприємствах досліджуваної вибірки результативна складова інтенсифікації – чистий дохід з розрахунку на 1 га площі землекористування – суттєво перевищує аналогічні показники малих за концентрацією земельних угідь підприємств.

Групуванням досліджуваної сукупності підприємств встановлено, що найвищого показника результативної складової процесу інтенсифікації досягають підприємства з концентрацією авансованого капіталу з розрахунку на 1 га площі землекористування понад 35 тис. грн, але оптимальної

концентрації авансованого капіталу в процесі капіталізації досліджуваних підприємств не досягнуто.

Проведене дослідження дозволило виявити, що попри низький загальний рівень ефективності функціонування, що характеризується в досліджуваній сукупності суттєво варіюючим показником норми чистого прибутку на авансований капітал, основна діяльність досліджуваних суб'єктів підприємництва є рентабельною та за рівнем рентабельності продажу підприємства мають достатній рівень цінової конкурентоспроможності.

Виявлено, що на тлі виконання соціальної місії аграрним підприємництвом та соціальної відповідальності більшості суб'єктів підприємництва перед найманим персоналом та сільським соціумом, має місце низький рівень мотивації праці порівняно з показниками економіки в цілому та статистичними даними сільського, лісового і рибного господарства з диференціацією рівня мотивації за суб'єктами різних форм власності. Деяко вищим виявився рівень мотивації праці в державних підприємствах, нижчим – в підприємствах колективної і приватної власності як реакція приватного бізнесу на високе податкове навантаження на фонд оплати праці.

В третьому розділі дисертаційної роботи обґрунтовано основні напрями підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Виявлено, що систему пріоритетів державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій формують складові конституційного, правового та стратегічного характеру. Обґрунтовується зміна черговості напрямів Національної економічної стратегії на період до 2030 року з виведенням на перші позиції напрямів «Агропромисловий сектор та харчова промисловість», «Підприємництво (розвиток підприємництва)», «Якість життя», якими визнається пріоритетність інтересів людини з належним сучасним світовим стандартам продовольчим компонентом. Виокремлення в число лідерів

вказаних напрямів дозволяє сконцентрувати обмежені ресурси (людські, енергетичні, фінансово-кредитні, матеріальні, техніко-технологічні тощо) на вирішальних для економічного розвитку національного господарського комплексу пріоритетах та слугуватиме своєрідним тригером висхідного руху інших галузей господарського комплексу й сфер життєдіяльності суспільства.

Встановлено, що інноваційне забезпечення розвитку аграрного підприємництва ускладнюється через скорочення чисельності науково-дослідних працівників, в тому числі за рахунок категорії дослідників. При зростанні в абсолютних величинах витрат на наукові дослідження та стабільного росту витрат в науково-дослідні роботи, їх частка у валовому внутрішньому продукті скорочується.

Максимальна вартість витрат на наукові дослідження і розробки приходить на підприємницький сектор, що суттєво перевищує вартість витрат на науку держави та вищої освіти. Підприємницький сектор забезпечує приріст витрат на наукові дослідження і розробки, тоді як державний сектор та вища освіта їх скорочує. Домінування підприємницького сектора у витратах на наукові дослідження показує орієнтацію підприємців на комерціалізацію науково-дослідних результатів в якості інноваційної складової.

Розроблено науково-методичне забезпечення щодо нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва, що передбачає планування суб'єктами аграрного підприємництва оптимальної структури виробництва з цільовою функцією на максимум прибутку; подовження ланцюга доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції та реалізації готового до споживання продукції споживачеві; використання інструментарію управління проєктами для створення та реалізації ринкового продукту.

Ключові слова: управління підприємством, аграрне підприємництво, інституціональні трансформації, аграрні підприємства, фермерські господарства, додана вартість, аграрний сектор, агробізнес, підприємницька діяльність, державне регулювання, екологічно безпечна продукція.

ANNOTATION

M.M. Sakhatskyi. Management of Agricultural Entrepreneurship Development in the Context of Institutional Transformations. – A qualifying scientific work presented as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the specialty 073 Management. – Odesa State Agrarian University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2024.

The relevance of the dissertation research lies in the possibilities of management in the agricultural sector of the economy to ensure continuous expanded reproduction through the applied use of scientific achievements, educational and professional competencies, and human and artificial intelligence. It also emphasizes the urgent need for reliable support from economic science in the systemic institutional transformations taking place in the agricultural sector. These transformations are becoming permanent due to economic globalization, regional fragmentation, climatic bifurcation, and profound military-political, socio-demographic, and production-environmental changes.

The dissertation identifies the categorical framework and highlights the essence of managing the development of agricultural entrepreneurship as a socio-economic category. It reveals the specific features of managing agricultural entrepreneurship development under turbulent uncertainty and institutional transformations. A system of scientific and economic support for effective management of agricultural entrepreneurship development in the context of institutional transformations has been formulated.

The study diagnoses the macroeconomic conditions for the development of entrepreneurship in the agricultural sector of the economy during institutional transformations, analyzes the resource potential and production capacities of agricultural entrepreneurship entities, and evaluates the economic and social efficiency of agricultural entrepreneurship operations.

Strategic priorities for state agricultural policy regarding the management of agricultural entrepreneurship development under institutional transformations are

defined. The dissertation substantiates innovative and investment support for managing the ecological development of agricultural entrepreneurship. Recommendations are developed for increasing added value in agricultural entrepreneurship based on economic and mathematical modeling of production structure and project management in agricultural enterprises.

The first chapter of the dissertation is dedicated to the theoretical foundations of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations.

Theoretical generalization shows that the attributive properties of agricultural entrepreneurship include independence, initiative, environmental friendliness, motivation, profitability, and systematicity. These are complemented by essential characteristics such as risk-taking, ambition, voluntariness, parity, independence, equality, goal orientation, and applied effectiveness.

Agricultural entrepreneurship, as an economic category, reflects independent, initiative-driven, environmentally friendly, motivated, individual, and systematic economic activity in agriculture. This activity is undertaken by individuals and legal entities to achieve economic, social, and environmental benefits.

The key features of managing the development of agricultural entrepreneurship include: multifaceted management due to the complexity of its subject, diverse approaches due to the heterogeneous nature of the management object, unity of principles encompassing both universal and specific aspects of management, holistic management results from the systemic interaction within the integral economic, social, and environmental phenomena. This reflects the unique aspects of managerial work, the specific nature of rural life, the distinct characteristics of agricultural production, and the traits of profound socio-economic transformations in agriculture and society.

The scientific and economic support for the effectiveness of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations spans various spheres of human activity (economic, social, and environmental). This necessitates an interdisciplinary approach to studying this

phenomenon within the real economy.

Improving the socio-economic effectiveness of agricultural entrepreneurship involves leveraging the contributions of researchers across various economic activities while taking into account the specific features of agricultural production and business operations.

The second chapter of the dissertation highlights the macroeconomic conditions, current state, trends, and patterns of agricultural entrepreneurship development in Ukraine. It evaluates the established economic type and the achieved level of efficiency in the functioning of entrepreneurial entities in the agricultural sector of the economy.

The dynamics of macroeconomic indicators in the economic and demographic environment during the establishment of entrepreneurship in the agricultural sector amidst agrarian reforms and institutional transformations are analyzed. The study assesses the trends in investment climate indices in Ukraine and examines the conditions for state guarantees and support for crediting agricultural producers.

The structural characteristics of agricultural entrepreneurship, which define its multi-structured nature, are studied. These include the organizational and legal forms of entrepreneurial entities, their sizes as determined by institutional and legislative criteria, and the types of enterprises based on land use area and production intensity levels.

An assessment is conducted on the components of the resource potential of agricultural entrepreneurship in Ukraine. This includes an analysis of the dynamics and structure of land resources, the state of fixed assets, the amount of capital invested in entrepreneurial development, and the dynamics of the hired workforce.

Linear and power multivariate regression econometric models are constructed to analyze the formation of production capacity among agricultural enterprises, incorporating elements of their resource potential. The impact of these elements on variations in production capacity is determined, and the expanded nature of economic reproduction within the studied set of agricultural enterprises is identified.

The degree of production capacity utilization among a sample of agricultural

entrepreneurship entities is analyzed based on the developed econometric model.

The study of the economic and technological efficiency of agricultural entrepreneurship entities revealed a tendency toward growth in efficiency indicators, despite variations in the quantitative expression of key efficiency factors. However, there was a decline in final performance indicators, the number and share of profitable enterprises, starting with the onset of full-scale military aggression in 2022. This period also saw a reduction in the economic efficiency of intensifying core production processes.

A factor analysis of the impact of intensive and extensive factors on the formation of the economic development type of entrepreneurial entities was conducted, categorized by organizational and legal forms of enterprises in the studied sample. The analysis revealed a predominant influence of extensive factors on the increase in net revenue from sales, resulting in a primarily extensive development type in most of the studied enterprises.

The factor analysis further demonstrated that an intensive development type is primarily found in large enterprises with significant land-use areas, where entrepreneurship is based on vertical agro-industrial integration. This integration creates conditions for increased added value and improved efficiency in utilizing advanced capital as an intensive factor in economic development.

In large enterprises with extensive land-use areas, the productive component of intensification net income per hectare of land use significantly exceeds similar indicators for smaller enterprises with less concentrated land resources.

The grouping of the studied enterprises revealed that the highest performance indicator of the intensification process is achieved by enterprises with an advanced capital concentration exceeding 35,000 UAH per hectare of land use. However, the optimal concentration of advanced capital in the capitalization process of the studied enterprises has not been reached.

The research showed that, despite the overall low efficiency of operations characterized by a significantly varying net profit margin on advanced capital across the sample the core activities of the studied entrepreneurial entities remain

profitable. Moreover, the level of profitability achieved in sales indicates that the enterprises maintain a sufficient level of price competitiveness.

It was found that, despite fulfilling the social mission of agricultural entrepreneurship and the social responsibility of most business entities towards their hired personnel and rural communities, there remains a low level of labor motivation compared to overall economic indicators and statistical data for the agriculture, forestry, and fishing sectors. This differentiation in motivation levels is evident across entities with different forms of ownership. Labor motivation was somewhat higher in state-owned enterprises and lower in collectively and privately owned enterprises, reflecting the private sector's response to the high tax burden on the payroll fund.

The third chapter of the dissertation substantiates the main directions for improving the socio-economic efficiency of managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations.

It was found that the priorities of state regulatory policy for managing the development of agricultural entrepreneurship in the context of institutional transformations are shaped by components of constitutional, legal, and strategic nature. The dissertation substantiates the need to reorder the directions of the National Economic Strategy until 2030, prioritizing the areas of "Agro-industrial Sector and Food Industry," "Entrepreneurship (Entrepreneurship Development)," and "Quality of Life." These areas emphasize the primacy of human interests, aligned with modern global standards for food security and quality.

Elevating these directions to top priority enables the concentration of limited resources human, energy, financial-credit, material, technical-technological, and others on the critical priorities for the economic development of the national economic complex. This approach is expected to catalyze upward growth in other sectors of the country's economic system and areas of societal activity.

It was established that the innovative support for the development of agricultural entrepreneurship is hindered by a decline in the number of research and development personnel, including researchers. Despite an increase in absolute

spending on scientific research and consistent growth in funding for research and development (R&D), their share in the gross domestic product (GDP) is decreasing.

The highest expenditures on scientific research and development are attributed to the entrepreneurial sector, significantly exceeding the spending levels of the public sector and higher education. The entrepreneurial sector drives growth in R&D spending, while the public sector and higher education reduce their contributions.

The dominance of the entrepreneurial sector in R&D spending reflects the focus of entrepreneurs on the commercialization of research results as an innovative component, emphasizing their orientation toward practical application and market-driven innovation.

A scientific and methodological framework has been developed to increase the added value of agricultural entrepreneurship entities. This framework includes: planning the optimal production structure for agricultural enterprises with a target function aimed at maximizing profit; extending the value chain by processing agricultural products into industrial goods and delivering ready-to-consume products directly to the consumer; utilizing project management tools for the creation and commercialization of market-oriented products.

Keywords: management, agricultural entrepreneurship, institutional transformations, agricultural enterprises, farming operations, added value, agricultural sector, agribusiness, entrepreneurial activity, state regulation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1.1. Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Сахацький М.М. Особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-149>

2. Сахацький М. М. Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва. *Агросвіт*. 2024. №16. С. 177-183. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.16.177>

3. Сахацький, М., Запша, Г., Сахацький, М., Дідур, Г., Клочан, І. Модернізація виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. №5 (40). С. 596-608. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v5i40.245250> (Web of Science); (особистий внесок – висвітлено актуальність модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств та фермерських господарств аграрного сектора в умовах інституційних трансформацій; приведено результати досліджень вченими аграрної економічної науки щодо основних напрямів осучаснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств; виявлено тенденції інституційних змін).

4. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. *Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*. №7-8. 2019. С. 52-56.

URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/183> (особистий внесок – досліджено динаміку кількості сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств за організаційно-правовими формами

господарювання, аргументовано необхідність удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств).

5. Вдовенко Н.М., Кукса І.М., Ільїн В.Ю., Сахацький М.М. Інноваційна стратегія формування безпекової системи управління інноваційним розвитком агропродовольчої сфери в умовах діджиталізації. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. Вип. 5 (252). К., 2022. С. 26-33. URL: http://dndiime.org/wp-content/uploads/2022/09/5_2022.pdf (особистий внесок – обґрунтовані напрями підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої сфери в частині удосконалення ринкової інфраструктури, здійснення ефективної кредитно-фінансової політики, посилення інноваційної ролі аграрної освіти і науки).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Особливості управління проектами в аграрному підприємстві. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIV Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19-20 жовт. 2023 р. /ОДАБА. 2023. С. 55-60. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Materiali_konferentsii_UP__2023.pdf (особистий внесок – ідентифіковані чинники, які обумовлюють відмінності аграрного виробництва; виділені характерні риси соціально-економічних процесів інституціональної трансформації аграрної економіки).

7. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління маркетинговими проектами: ретроспектива і перспективи. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIII Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 20-21 жовт. 2022 р. /ОДАБА. 2022. С. 154-159. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Konferentsiya_UP__2022.pdf (особистий внесок – обґрунтована актуальність управління маркетинговими проектами та їх перспективність для суб'єктів господарювання з позицій

отримання прибутку, посилення конкурентоспроможності та інтегрування у світовий економічний простір, що функціонує на засадах маркетингу).

8. Сахацький М.П., Серман В.К., Сахацький М.М., Запша Г.М. Інституціональні основи управління проектами диверсифікації виробничо-господарської діяльності підприємств. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 13-14 лист. 2020 р. /ОДАБА. 2020. С. 206-209. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/KONFERENTSIYA-UP_2020_-CH1.pdf

(особистий внесок – розкриті складові інституціональної бази управління проектами диверсифікації виробничо-господарської діяльності підприємств; виділені інститути з організаційного регламентування, унормування та методичного інструктування, які визначають загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємництва).

9. Сахацький М.М., Моржуєва Я.Г. Управління розвитком аграрного підприємництва. *Сучасний менеджмент в агробізнесі: проблеми та рішення*: матеріали Міжвуз. наук.-практ. Інтернет-конф. за міжн. участю. м.Одеса, 24 черв.2019 р./ ОДАУ. 2019. С. 220-224 (особистий внесок – висвітлена перспективність управління розвитком аграрного підприємництва, розкрита соціальна роль підприємництва у розвитку сільського середовища, охарактеризовано підприємця як суб'єкта соціальної психології).

10. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжн. участю, м. Полтава, 17 лист. 2021 р./ ПДАУ, 2021. С. 305-308. URL:<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/8654/materialyvivseukrayininternet-konfer5.pdf> (особистий внесок – проведено аналіз статистичних матеріалів щодо стану та динаміки земель сільськогосподарського призначення, а також зрушень в структурі посівних площ).

11. Didur H.I., Sakhastkyi M.M. Farms as a Form of Agrarian Entrepreneurship. V International Eurasian Agriculture and Natural Sciences Congress. Ankara, Turkey, October 23-24, 2021. С.135-140. URL: https://agrieurasia.com/pdf/Metin_Tam.pdf (особистий внесок – обґрунтована важливість фермерського господарювання як сучасної форми організації сільськогосподарської діяльності, вільного підприємництва на землі, що здійснюється на принципах економічної вигоди. Аргументовано спрямованість державної підтримки фермерства на розвиток інформаційно-консультативного забезпечення, доступність кредитів).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	31
1.1. Управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічна категорія.....	31
1.2. Особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій	46
1.3. Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.....	59
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	82
2.1. Макроекономічні умови розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах інституційних трансформацій.....	82
2.2. Ресурсний потенціал та виробничі потужності суб'єктів аграрного підприємництва	109
2.3. Економічна та соціальна ефективність функціонування аграрного підприємництва.....	128
Висновки до розділу 2.....	150
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	156
3.1. Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.....	156
3.2. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва.....	175
3.3. Обґрунтування нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проектами.....	193
Висновки до розділу 3.....	214
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	225
ДОДАТКИ	251

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження проблеми управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру спричинюється:

по-перше, можливістю управління здійснювати в аграрному секторі економіки безперервне розширене відтворення за рахунок прикладного використання наукових здобутків, освітньо-професійних компетенцій, людського та штучного інтелекту;

по-друге, належністю сільського господарства до первинної ланки ланцюга доданої вартості, яка виникає в аграрному секторі внаслідок накопичення сонячної енергії, що капіталізується через ринковий обмін кінцевою ланкою ланцюга в якості споживчої вартості;

по-третє, об'єктивністю підприємницької функції в селянському способі життя, багатогранність якого породжує різні джерела отримання доходів, в тому числі за рахунок матеріалізації створеної космосом в сільському господарстві абсолютної доданої вартості;

по-четверте, перспективністю розвитку аграрного підприємництва як організаційно-економічної форми ведення сільського господарства, що підтверджується вітчизняною та світовою практикою господарювання;

по-п'яте, вагомістю українського сільського господарства в забезпеченні національної та світової продовольчої безпеки, гарантуванню завдяки експорту аграрної продовольчої продукції сталих валютних надходжень до державного бюджету та бюджетів сільських територіальних громад;

по-шосте, необхідністю збереження в Україні, для прийдешніх поколінь, сільської поселенської мережі як особливого соціально-культурного надбання країни національного та загального цивілізаційного значення, що в сучасних умовах є реальним лише за ефективної капіталізації створеної в аграрному секторі доданої вартості;

по-сьоме, нагальністю надійного супроводження з боку економічної науки здійснюваних в аграрному секторі системних інституціональних трансформацій, що набувають перманентного характеру в силу економічної глобалізації, регіональної фрагментації, погодно-кліматичної біфуркації та глибинних військово-політичних, соціально-демографічних і виробничо-екологічних змін.

Управлінню розвитком аграрного виробництва присвячені праці Андрійчука В. Г. [3], Баланюка І. Ф. [10], Гадзало Я. М. [30], Лузан Ю. Я. [31], Лівінського А. І. [76], Лупенка Ю. О. [85], Маліка М. Й. [91], Россохи В. В. [147], Саблука П. Т. [151], Юрчишина В. В. [199] та інших вчених. Розвиток підприємництва висвітлюється такими дослідниками-економістами, як Андрейченко А. В. [2], Ареф'єв С. О. [5], Бородіна О. М. [15], Губені Ю.Е. [41], Ганущак-Єфіменко Л. М. [5], Геєць В. М. [36], Дідур Г. І. [163], Колот В. М. [62], Ксенофонтова К. Ю. [194], Мельничук О. І. [78], Петренко О. П. [79], Проданова Л. В. [137], Шеленко Д. І. [188], Шпикуляк О. Г. [193] та іншими дослідниками. Системні дослідження щодо інституціональних трансформацій проводять North D.C. [207], Veblen Th. [208], Weber M. [209], Жук М. В. [49], Гайдуцький П. І. [33] й інші науковці. Ними створена надійна теоретико-методологічна та методична база для прикладного розвитку аграрного підприємництва в умовах сучасних інституціональних трансформацій.

Проте зростаюча потреба в постачанні сільськогосподарській продукції на внутрішній та світовий ринки, стрімка мінливість економіко-екологічного середовища, соціально-демографічні загрози сільській поселенській мережі переконливо засвідчують необхідність продовження системних досліджень з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана науково-дослідна розвідка проводилася у повній відповідності до наукових пошуків Одеського державного аграрного університету за тематикою: «Забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку агропромислового

виробництва та сільських територій на засадах інноваційного менеджменту та маркетингу», що має державний реєстраційний номер 0121U10962. В цій загальній тематиці автором проведені теоретичні, методичні та прикладні дослідження з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах сучасної турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних положень, а також в розробці рекомендацій для їх прикладного використання щодо управління розвитком аграрного підприємництва в умовах сучасних інституціональних трансформацій.

Для досягнення представленої мети було проведено постановку та вирішення наступних наукових завдань:

- ідентифікувати категоріальний апарат та висвітлити сутність управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії;
- розкрити особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану;
- сформулювати систему методичного науково-економічного забезпечення, що дозволяє оцінювати результативність управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру;
- провести діагностику макроекономічних умов розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану;
- зробити аналіз наявного ресурсного потенціалу та виробничої потужності суб'єктів аграрного підприємництва;
- оцінити економічну та соціальну ефективність функціонування аграрного підприємництва;

- визначити стратегічні пріоритети аграрної політики держави в частині управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану;
- обґрунтувати інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва;
- розробити рекомендації щодо нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проектами в аграрних підприємствах.

Об'єктом дослідження є економіко-соціальні процеси управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру в країні.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів управління розвитком аграрного підприємництва в умовах сучасної турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру в Україні.

Методи дослідження. Для отримання об'єктивних і достовірних результатів у дисертації використано діалектичний метод пізнання соціально-економічних процесів управління рухом аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру в їх взаємозв'язку та взаємозалежності; критичний метод – для ідентифікації понятійно-категоріального апарату та висвітлення сутності управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії; емпіричний метод спостереження – для діагностики макро- та мікроекономічного середовища аграрного підприємництва; порівняння – для оцінювання економічної та соціальної результативності управління розвитком аграрного підприємництва; аналізу – для висвітлення складових ресурсного потенціалу аграрного підприємництва як єдиного цілого; абстрагування – для визначення основних властивостей аграрного підприємництва як об'єкта дослідження; системний – для встановлення стратегічних пріоритетів аграрної політики держави в частині управління розвитком аграрного підприємництва

в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру; монографічний – для науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва; індексний – для характеристики динаміки показників складових ресурсного потенціалу аграрного підприємництва та його економічної результативності; багатофакторний регресійний – для визначення лінійної аналітичної залежності та степеневої функції при оцінці типу і масштабів економічного зростання на мікрорівні; факторний аналіз – для визначення типу (інтенсивного та екстенсивного) економічного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва; аналітичних групування – для аналізу процесу інтенсифікації підприємницької діяльності на мікрорівні; розрахунково-конструктивний – для кількісного виміру тих заходів, що економічно обґрунтовують доцільність нарощування доданої вартості та в управлінні проєктами в суб'єктах аграрного підприємництва; економіко-математичні методи – для розрахунків оптимальної структури виробництва аграрних підприємств.

Інформаційною базою дисертації виступали: Конституція України, Закони України, основні нормативно-правові акти країни, цифрові офіційні дані з Державної служби статистики України, цифрові матеріали з Міністерства аграрної політики та продовольства України, статистичні звіти аграрних підприємств та фермерських господарств, офіційні матеріали сільських територіальних громад Одеської області; публікації матеріалів наукових конференцій, матеріали електронної мережі Internet, результати власних проведених досліджень і спостережень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у науковому обґрунтуванні теоретичних та методичних положень, а також в розробці рекомендацій для практичного використання щодо удосконалення управління розвитком аграрного підприємництва, спрямованих на вирішення проблеми підвищення економіко-соціально-екологічної результативності сільського господарства країни в умовах сучасних інституціональних трансформацій, зокрема:

вперше:

– розроблено методологічне забезпечення нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва, що поєднує в цілісну систему заходи: планування оптимальної структури виробництва на основі економіко-математичного моделювання з метою ефективного використання наявного ресурсного потенціалу та максимізації прибутку; подовження ланцюга доданої вартості за рахунок ланки, яка передбачає промислову переробку сільськогосподарської продукції на готовий до споживання продовольчий продукт, та ланки реалізації цього продукту кінцевим споживачам на ринку; застосування інструментарію управління проектами, що дозволяє створювати унікальний за складом, кількістю, якістю і вартістю продукт в чітко визначені терміни за певних ресурсних обмеженнях і задовольняти економічні, соціальні та екологічні запити як суб'єктів аграрного підприємництва, так і споживачів проектного продукту (с.197-198);

удосконалено:

– трактування економічної категорії «аграрне підприємництво», що на відміну від інших, фокусується на його атрибутивних властивостях та відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, що здійснюється фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди (с.45);

– методологічні засади науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій, що включає, на відміну від інших, комплекс заходів, використання яких сприяє: утвердженню багатокладності сільськогосподарського виробництва; формуванню різнопланових джерел інвестування сільського будівництва; нарощуванню інтелектуального капіталу у системі відтворення та інноваційному розвитку аграрного сектора; диверсифікації сільського господарства через його доповнення новітніми товарними лініями; імплементації в аграрний сектор здобутків науковців та

практиків інших (не аграрних) видів економічної діяльності, що можуть бути адаптовані та використані у вітчизняному сільському господарстві з врахуванням його соціально-економічних та природно-екологічних особливостей (с.79);

– концептуально-методичний підхід щодо визначення та оцінки ступеня використання виробничої потужності суб'єктів аграрного підприємництва з врахуванням елементів їх ресурсного потенціалу, що на відміну від інших, здійснюється на основі побудови багатофакторної регресійної моделі лінійної аналітичної залежності та степеневі функції для оцінки типу і масштабів економічного зростання на мікрорівні, а також визначає тип економічного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва на основі факторного аналізу варіації чинників інтенсивного та екстенсивного розвитку (с.122-125);

дістали подальшого розвитку:

– концептуального плану теоретичні засади стосовно сучасних особливостей управління розвитком аграрного підприємництва, що мають, на відміну від інших, характеристики в якості: багатогранності управління завдяки складності його суб'єкта; різноплановості управління завдяки неоднорідної природи управлінського об'єкта (матеріальної, нематеріальної, економічної, соціальної, організаційної, біологічної, технічної, технологічної, інформаційної тощо); єдності принципів управління універсального (історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного, інформаційного) та предметного (правового, управлінського, підприємницького) характеру; холістичності управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис соціально-економічних перетворень галузі, національної економіки, суспільства (с.47);

– концептуально-методичні засади щодо аналізу та оцінки інтенсивності динаміки макроекономічних індикаторів економічного середовища, що на відміну від інших, комплексно визначають умови розвитку аграрного підприємництва (с.90-92);

– науково-методичні засади щодо аналізу процесу інтенсифікації підприємницької діяльності на мікрорівні, що на відміну від інших, системно поєднують типологічні та аналітичні групування аграрних суб'єктів господарювання (с.135; с.141-144);

– наукові положення предметно формування стратегічних пріоритетів державної аграрної політики в частині управління розвитком аграрного підприємництва, що на відмінну від інших, передбачає виведення в ключові пріоритети: якість життя людини (для належного продовольчого компоненту); підприємницьку діяльність (для створення можливостей українцям як підприємцям); агропромисловий сектор (для реалізації підприємницького потенціалу в силу значущості в забезпеченні продовольчої безпеки країни й світу, вагомості в зовнішньоекономічній діяльності, необхідності збереження сільської поселенської мережі в якості першоджерела Української нації, перспективності нарощування ресурсного потенціалу та подальшого масштабування економіко-соціальних здобутків аграрного сектора) (с.160-161; с.167; с.170);

– обґрунтування пропозицій щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємства, що на відміну від інших, поєднує в цілісний комплекс: стимулювання розвитку в аграрному секторі малого та середнього бізнесу; орієнтування аграрних підприємців на виробництво екологічно чистої продукції; формування в сільській місцевості кластерів, в яких наукові та освітні установи тісно співпрацюють з підприємницькими структурами промислового та цивільного будівництва, зеленого та сільського туризму, соціального, культурного та побутового сервісу; залучення в сільське господарство компетентних спеціалістів з підприємництва, менеджменту, маркетингу, управління

проектами; нарощування доданої вартості за рахунок міжгалузевої та внутрішньогалузевої оптимізації структури виробничо-господарської діяльності, що включає використання безвідходних технологій, охорону ландшафту довкілля, підвищення природної родючості ґрунтів, збереження розмаїття живої природи (с.187-188;с.192).

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в розробці науково-прикладних рекомендацій з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Так, фермерським господарством «Пан Білан» Одеського району Одеської області використані результати наукових досліджень в частині нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі планування оптимальної структури виробництва для ефективного використання наявного ресурсного потенціалу та максимізації прибутку; визнається перспективною для втілення в практичну діяльність рекомендація стосовно подовження ланцюга створеної в сільському господарстві доданої вартості за рахунок ланки, що передбачає промислову переробку сільськогосподарської продукції на готовий до споживання продовольчий продукт, який пропонується на ринку його кінцевим споживачам (довідка про впровадження, Додаток Р).

Керівництвом ФГ «Сатурн» розглянуто і прийнято до впровадження у практику управління: методичний підхід та запропонований алгоритм до визначення типу економічного розвитку з урахуванням екстенсивного чинника матеріальної складової процесу інтенсифікації та інтенсивного чинника – ефективності використання авансованого в підприємницьку діяльність капіталу; економетричні моделі – виробничі функції з визначення розрахункової виробничої потужності з урахуванням елементів ресурсного потенціалу господарства; аналітичні дані за результатами групування суб'єктів підприємництва щодо зростання до оптимального рівня концентрації авансованого капіталу з розрахунку на 1 га площі землекористування та висновки щодо впливу на результативну складову діяльності та формування

інтенсивного типу розвитку удосконалення форм організації виробництва на основі вертикальної агропромислової інтеграції з метою збільшення доданої вартості (довідка про впровадження, Додаток С).

СВК «Родина» Білгород-Дністровського району Одеської області прийнято до впровадження рекомендації щодо вертикальної диверсифікації сільського господарства, завдяки якій з'являються нові товарні виробництва вищого технологічного рівня, та використання здобутків науковців та практиків інших видів економічної діяльності, враховуючи особливості галузі та сільської територіальної громади (довідка про впровадження, Додаток П).

ТОВ «Торговий дім «Куркуль» Білгород-Дністровського району Одеської області передбачає на практиці використовувати в господарській діяльності інструментарій управління проектами, що дозволяє створювати унікальний за якісними характеристиками продукт, який в повній мірі відповідає вимогам споживачів та задовольняє їх ринковий попит; визнає практичне спрямування рекомендацій щодо введення в першочергові такі стратегічні пріоритети України, як якість життя людини, підприємницьку діяльність та агропромисловий сектор (довідка про впровадження, Додаток У).

Роздільнянська районна військова адміністрація Одеської області прийняла до використання в практичній діяльності пропозиції щодо визначення стратегічних пріоритетів національної аграрної політики держави з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру; стимулювання в аграрному секторі малого та середнього бізнесу, виробництво екологічно чистої (без використання штучних синтетичних матеріалів) продукції, охорону ландшафту довкілля, підвищення природної родючості ґрунтів, використання безвідходних технологій, збереження розмаїття живої природи; формування на території територіальної громади кластеру, в якому освітні та наукові установи тісно співпрацюють з підприємницькими суб'єктами господарювання аграрного сектора, а також з структурами

соціально-культурного та комунально-побутового обслуговування населення (довідка про впровадження, Додаток Н).

В Одеському державному аграрному університеті науково-дослідні результати дисертаційної роботи Сахацького М.М. використовуються як включені до робочих програм та конспектів лекцій з дисциплін «Аграрний менеджмент», «Управління агробізнесом та аграрна політика», «Менеджмент Startup-проектів», що викладаються здобувачам освітніх програм спеціальності 073 «Менеджмент»; прикладні розробки щодо економіко-математичного моделювання виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, а також управління проектом створення доданої вартості в господарюючих суб'єктах аграрного підприємництва, що знайшли відображення в методичних вказівках для практичних занять з освітніх курсів «Управління проектами» та «Математичне моделювання економічних процесів» (Довідка про впровадження, Додаток Т).

Особистий внесок здобувача. Здійснена науково-дослідна робота, що представлена у вигляді дисертації, виступає самостійним науково економічним дослідженням в області управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру. Зроблені в дисертаційному дослідженні формулювання отриманих наукових результатів, що містять наукову новизну в розрізі положень вперше, удосконалено, дістали подальшого розвитку, а також винесені на захист висновки та пропозиції, належать автору особисто. Наявні наукові праці, що виконані та оприлюднені у співавторстві, використані у частині тих ідей та задумів, які відображають лише особисті результати проведених автором дисертації наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційних досліджень в частині їх теоретичних, методологічних та методичних положень, а також прикладні здобутки оприлюднювалися через доповіді та обговорення на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та інтернет-конференціях, зокрема: XIV Міжнародній науково-практичній

Інтернет-конференції «Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті» (м. Одеса, 2023 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті» (м. Одеса, 2022 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції (м. Одеса, 2020 р.); V Міжнародній науково-практичній Інтернет конференції «Сучасні тенденції економічного розвитку регіонів: теоретичні та прикладні аспекти» (Одеса, 2022 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (м. Полтава, 2021р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні технології у плануванні територій» (Одеса, 2020 р.). Міжвузівській науково-практичній Інтернет- конференції за міжнародною участю (м. Одеса, 2019 р): V International Eurasian Agriculture and Natural Sciences Congress (Ankara, Turkey, 2021y).

Публікації. Результати дисертаційної роботи оприлюднені та були опубліковані в 11 наукових працях, з яких: 4 статті у наукових фахових виданнях України категорії Б; 1 стаття опублікована у виданні, що входить до числа наукометричної бази Web of Science; 6 – тези доповідей та матеріали міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та інтернет-конференцій. Загальний обсяг опублікованих результатів дисертаційної роботи становить 2,6 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Архітектоніка дисертації включає: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, що нараховує 211 найменувань на 25 сторінках, містить 18 додатків на 32 сторінках. Повний обсяг дисертаційної роботи викладено на 283 сторінках, з них основний текст становить 202 сторінки. Дисертація містить 65 таблиць та 28 рисунків, з яких 4 таблиці розміщено на 4 окремих сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічна категорія

Нагальність проведення наукових досліджень стосовно управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії спричинюється: по-перше, важливістю ґрунтового наукового супроводу управлінського процесу предметно розвитку аграрної підприємницької діяльності в силу її значущості для забезпечення продовольчої безпеки як України, так і світу при значній залежності від примх природних умов та ринкової кон'юнктури в силу їх стихійності, турбулентності та непередбачуваності;

по-друге, вагомістю управління як визначального чинника підвищення соціально-економічної результативності, що підтверджується практикою господарюючих суб'єктів та країн, котрі, не маючи від природи такої як Україна прихильності з її погодно-кліматичними умовами та зручностями територіального місцеположення, водночас, завдяки належного рівня компетенцій управління демонструють високий рівень й стале зростання добробуту населення;

по-третє, необхідністю вирішення гострих соціально-демографічних проблем функціонування в ринкових умовах новостворених сільських територіальних громад, початковий розвиток яких відбувається під тиском – довготривалої військової загрози територіальній цілісності України з боку Російської Федерації, планетарних кліматичних змін з їх катаклізмами у вигляді градобіїв, суховіїв, повеней; поширення пандемій на зразок коронавірусу COVID-19 з його новими модифікаціями та турбулентністю;

по-четверте, об'єктивністю посилення конкуренції на внутрішньому та світовому ринках аграрної продовольчої продукції серед товаровиробників різних організаційно-правових форм, масштабів та країн походження в силу економічної глобалізації, що знімає перепони на шляху руху товарів, капіталів, технологій, робочої сили і т. п.;

по-п'яте, відсутністю наукового висвітлення проблем управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру як соціально-економічної категорії, що відбиває певне соціально-економічне явище з конкретними об'єктивними властивостями, принципами та характерними рисами поточного періоду.

Логіка дослідження управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії передбачає низку послідовно здійснюваних дослідницьких етапів, що представлений на рис. 1.1.

Перший етап дослідження передбачає визначення змісту управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру й формується складниками цього соціально-економічного явища. На другому етапі дослідження проводиться ідентифікація категоріально-понятійного апарату даної соціально-економічної категорії. На третьому етапі здійснюється характеристика властивостей, єдність яких виявляє якісні відмінності досліджуваного явища. На четвертому етапі – розкриваються найбільш важливі та суттєві теоретичні й прикладні засади сучасного аграрного підприємництва як соціально-економічного явища.

Науково-методологічну основу ідентифікації управління розвитком аграрного підприємництва в якості соціально-економічної категорії забезпечує використання функціонально-семантичного підходу. Аргументом на його користь виступає багатогранність та різноплановість досліджуваного соціально-економічного явища. Йому відповідає складна семантична категорія, що передбачає розкриття її цілісності зі змістовних позицій кожного

структурного елементу згідно найбільш поширеного та загальноприйнятого тлумачення.

Рис. 1.1. Алгоритм дослідження управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій як соціально-економічної категорії

Джерело: розробка автора

Так, термін «управління» тлумачний словник трактує в якості дії за значенням «управляти». В свою чергу, «управляти» подається як: по-перше, спрямовувати діяльність, спрямовувати роботу кого-небудь, спрямовувати роботу чого-небудь; бути на чолі когось, бути на чолі чогось, а також як керувати; по-друге, «управляти» тлумачиться в трактуванні, користуючись кермом, або як спрямовувати рух, хід, роботу. Контекст «управляти» також подається в значенні спрямовувати хід чи перебіг певного процесу, і в значенні, що стосується сутності в даній дисертаційній роботі: впливати на розвиток, стан чого-небудь, яким постає аграрне підприємництво [26, с. 1300].

В основі такого трактування слід визнати наявність спрямованої діяльності, що здійснюється згідно встановленої цілі з боку керуючого відповідними процесами.

Термін «аграрний» тлумачний словник трактує: «Стосовно до землеволодіння, землекористування; земельний». Похідна від цього «аграрій» – це про того, хто займається сільським господарством, працює в якій-небудь галузі сільського господарства» [26, с. 7]. Таким чином досліджувана сфера передбачає виробничо-господарську діяльність, економіка якої, з одного боку, пов'язується з природно-екологічними процесами – обробкою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, утриманням свійських тварин, а з іншого – з соціально-демографічними процесами сільського способу життєдіяльності. Таким чином фокусується на єдності в аграрному господарюванні економічних, соціальних та екологічних процесів.

«Підприємництво» тлумачним словником трактується як: «...самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та зайняттю торгівлею з метою отримання прибутку» [26, с. 778]. Тут же підприємство визначається в якості: «... окрема виробнича установа (завод, фабрика і т. ін.). ... діяльність у якій-небудь галузі, що дає прибутки... самостійний господарюючий суб'єкт, створений у встановленому законом порядку; є зазвичай юридичною особою – товариством, акціонерним об'єднанням і т. ін.» [26, с. 778].

В Законі України «Про підприємництво», що діяв до прийняття Господарського кодексу України, було таке трактування: «... підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [134]. В загальних положеннях даного Закону вказується, що «...створення (заснування) суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, а також володіння корпоративними правами не

є підприємницькою діяльністю, крім випадків, передбачених законодавством» [134]. Відтак, безпосередня ініціативна дієвість особи виступає визначальною рисою підприємництва.

Нинішнє визначення, що має місце в Господарському кодексі України, є досить близьким до наведеного трактування в Законі. В ньому підприємництво подається в якості виду господарювання: «... підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [39]. Наведені правові визначення підприємництва у своєму фокусі мають такі головні риси досліджуваної господарської діяльності, як:

- самостійність;
- індивідуальність;
- ініціативність;
- системність;
- вигідність.

Наведені трактування підприємницької діяльності дають підстави для наступних узагальнень.

1. Чинне законодавство України стосовно підприємництва виявляє постійну потребу у постійному вдосконаленні, що відбувається в правовому полі країни і демонструє визнання даної діяльності.

2. Суперечним слід вважати положення щодо того, що заснування підприємницького суб'єкта не належить до підприємницької діяльності. В умовах ринкової економіки підприємницький суб'єкт виступає товаром, що купується і продається. Адже кожний суб'єкт підприємницької діяльності виступає в якості певного бренду, утворює додаткові фінансові, ринкові та соціально-психологічні цінності. Відтак, діяльність зі створення суб'єктів підприємницькою діяльності з наступним їх продажем та отриманням прибутку від цього слід відносити до певного виду господарської діяльності, що в достатній мірі відповідає вимогам сучасного підприємництва.

3. Володіння корпоративними правами також зазначається не належить до підприємницької діяльності. Таке обмеження підтверджується навіть окремим поясненням, що надається Верховною Радою України [39]. Співність цього положення ґрунтується на тому, що корпоративне право належить до певних особистих прав на конкретну частку статутного капіталу господарюючого суб'єкту. Корпоративне право включає також управлінські функції такої особи, її право на отримання дивідендів та інші правомочності [39]. Аргументом на користь належності осіб з корпоративними правами до числа підприємців слугує Цивільний кодекс України, що визнає господарські товариства як підприємницькі товариства (глава 8) [183].

Поділяємо точку зору професора Губені Ю.Е., який однозначно відносить товариства з обмеженою відповідальністю до числа найбільш поширених форм підприємництва в економічно розвинених країнах [41, с. 168]. Те ж стосується повного товариства, яке вчений аграрної економіки відносить до підприємницьких організаційно-правових форм, бо всі його учасники: «...займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну (спільну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном» [41, с. 169].

4. Слід визнати дискусійним обмеження у визначенні підприємництва, що стосується мети, яка подається як досягнення економічних і соціальних результатів. Такі результати є цілком правомірними для багатьох видів економічної діяльності. Проте аграрне підприємництво має справу з природними ресурсами та біологічними організмами, використання яких за рахунок космічної енергії створює абсолютний додатковий продукт (прибуток). Тому взаємодія підприємництва та природно-екологічної сфери є апріорною та повинна вказуватися у визначенні аграрного підприємництва.

5. В законодавстві України отримання (одержання) прибутку визнається як мета підприємницької діяльності. Якщо для інших видів економічної діяльності така вимога є в повній мірі правомірною, то в сільському господарстві таке положення слід оцінювати як штучне обмеження

підприємницької діяльності. Бо отриманий сільським домогосподарством дохід містить певну частку прибутку, який в якості натурального продукту слугує для здійснення розширеного відтворення.

Трансформація трактується як: «... зміна, перетворювання виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь. Трансформувати — перетворювати, змінювати вигляд, форму, істотні властивості й т. ін. чого-небудь» [26, с. 1263]. Відтак, трансформації передбачають зміни та перетворення, що стосуються як кількісних, так і якісних сторін матеріальної і нематеріальної природи.

Будучи окремим напрямом економічної теорії, інституціоналізм поєднує інститути та інституції на основі агрегації економічних, соціальних, політичних, етичних, правових та інших складових життєдіяльності суспільства. При цьому тлумачним словником «інститут» подається в якості сукупності правових норм у якій-небудь сфері суспільних відносин. В цьому ж словнику інституція подається як установа, заклад, або ж як частина, підрозділ установи, закладу [26, с. 400].

В контексті здійснюваного дослідження варто виходити з першочергового походження таких слів як «інститут» та «інституція», що розлого висвітлюється в наукових працях [54; 58; 80; 81; 82; 83; 110; 143; 144]. Відтак, «інститут» походить від латинського «*institutum*», що в соціології означає як: «... певна організація суспільної діяльності й соціальних відносин, яка втілює в собі норми економічного, політичного, правового, морального тощо життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності й поведінки людей. Інститут у праві подається як сукупність норм, які регулюють певну групу однопорядкових суспільних відносин і звичайно становлять частину відповідної галузі права» [172, с. 353]. Отже інститути формуються правилами, звичаями, традиціями, що склалися в суспільстві (громаді), яких дотримуються як завдяки формалізації з боку держави (інститути власності, права, держави тощо), так і без безпосереднього державного втручання.

Термін «інституції» походить від латинського «*institutio*», що перекладається як настанова. Словник іншомовних слів подає інституцію як елементарні підручники римського цивільного права [172, с. 353]. Таким чином, інституції формалізуються через регламенти, нормативи, що мають певний юридичний статус. Інституції мають вужче значення по відношенню до інститутів, бо останні включають неформалізовані відносини в суспільстві у вигляді традицій, звичаїв, стереотипів, ментальності, способу життя тощо.

Використаний функціонально-семантичний аналіз дозволяє ідентифікувати управління розвитком аграрного підприємництва як економіко-соціально-екологічну категорію. Водночас, виявленні під час аналізу неоднозначності та суперечності вказують на необхідність проведення поглибленого дослідження в частині визначення основних властивостей аграрного підприємництва як об'єкта, на який мають спрямовуватися управлінські дії. Бо властивості належать до об'єктивних характеристик досліджуваних явищ, виражають їх сутність й показують систему зв'язків і відношень як у внутрішньому, так і в оточуючому світі.

Перелік властивостей аграрного підприємництва наведені на рис. 1.2.

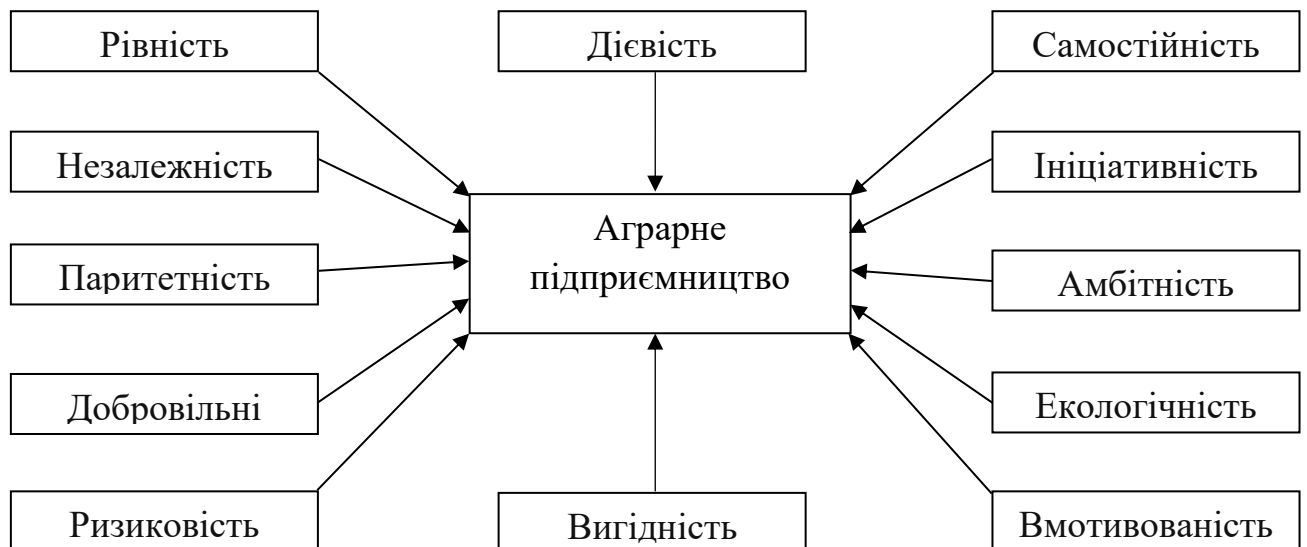

Рис. 1.2. Перелік властивостей аграрного підприємництва
Джерело: розробка автора

До числа властивостей аграрного підприємництва слід віднести: самостійність; ініціативність; вмотивованість; системність; вигідність; ризиковість; екологічність; амбітність; добровільність; паритетність ринкова; незалежність; рівність; дієвість практичного спрямування.

Сукупність властивостей дозволяє виокремити підприємницьку діяльність серед інших соціально-економічних процесів та явищ. Кожна властивість аграрного підприємництва має своє особливе значення. Тому під час управління розвитком аграрного підприємництва варто враховувати, що, залежно від своєї вагомості та орієнтованості, властивості набувають атрибутивних (найзагальніших), головних і неголовних, істотних й неістотних, необхідних й випадкових, специфічних, зовнішніх і внутрішніх рис.

До числа атрибутивних властивостей аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій слід віднести: самостійність; ініціативність; екологічність; вмотивованість; вигідність; системність.

Так, властивість «самостійність» в аграрному підприємстві означає самостійні дії, уміння обходитися без допомоги інших осіб, такий, що не потребує керівництва в господарюванні. Самостійність походить від значення терміну «самостійний», що трактується як вільний, не підпорядкований, здатний на вчинки тощо [26, с. 1101]. Самостійність як властивість аграрного підприємництва означає, що цей господарник не потребує над собою керівництва. Відтак, підприємець розраховує передусім на власні сили. Він усвідомлює свою значущість, дорожить своєю окремістю й незалежністю, не налаштований підкорятися комусь як підлеглий.

Ініціативність як властивість в аграрному підприємстві тісно пов'язується з самостійністю, бо означає той, який виявляє ініціативу, уміє самостійно розпочинати яку-небудь справу, розв'язувати що-небудь, заповзятливий. Ініціативність трактується також як той, який перший починає будь-яку справу, або робить почин. Оскільки термін ініціативний походить від слова «ініціатива», то ця дія віддзеркалює перший крок у якій-небудь справі,

або пропозиція, що спрямовується на досягнення чого-небудь [26, с. 399]. У випадку аграрного підприємництва ініціативність проявляється як через заповзятливість щодо виконання певного виду економічної діяльності, так і через пропозиції, що спрямовані на досягнення власної цілі.

Досить важливим слід вважати трактування властивості ініціативності в аграрному підприємстві через здатність висувати нові ідеї та пропозиції. Влучним постає подавання властивості ініціативності як уміння самому братися за керування якоюсь дією, випереджати когось у справі [26, с. 399]. В умовах посилення ринкової конкуренції саме через ці прояви ініціативності найбільш чітко проявляються властиві сучасній підприємницькій діяльності риси.

Екологічність як властивість аграрного підприємства ґрунтується на взаємозв'язку в сільському господарстві природно-біологічних та економічних процесів. Ведення аграрного виробництва безпосередньо впливає на екологічний стан природного довкілля. Так, будучи територіально-просторовим базисом виробничо-господарської діяльності, земля в сільському господарстві слугує об'єктивною базою розширеного відтворення головного засобу виробництва через підвищення природної родючості ґрунтів. Цей результат досягається за рахунок екологічно правильного використання землі як виробничого ресурсу. Екологічність вирізняє аграрне підприємство серед інших видів економічної діяльності в силу тісного зв'язку зі світом тварин, птахів, комах, рослин, грибів, бактерій, мікроорганізмів, дикою природою, природними ландшафтами.

Вмотивованість як властивість в аграрному підприємстві пояснює особистісні спонукання й установки здійснюваних підприємцем вчинків та дій. Мотиви мають неоднорідний характер, бо стосуються економічної, соціальної, фізичної, інтелектуальної, гуманістичної та екологічної сфер діяльності конкретних осіб-підприємців (рис. 1.3). При цьому кожна із наведених сфер, в свою чергу, має складний характер. Адже економічна мотивація підприємництва включає фінансові, майнові та трудові мотиви.

Фінансові мотиви спонукають отримувати грошові кошти, що в кількісному виразі демонструють досягнуті результати підприємницької діяльності. Майнові мотиви спонукають забезпечувати отримання цінностей, що наочно демонструють наявні матеріальні об'єкти, якими підприємці володіють, користуються та розпоряджаються. Трудові мотиви спонукають здобувати компетенції, що слугують підприємцю основою для подальшого особистісного професійного й кар'єрного зростання.

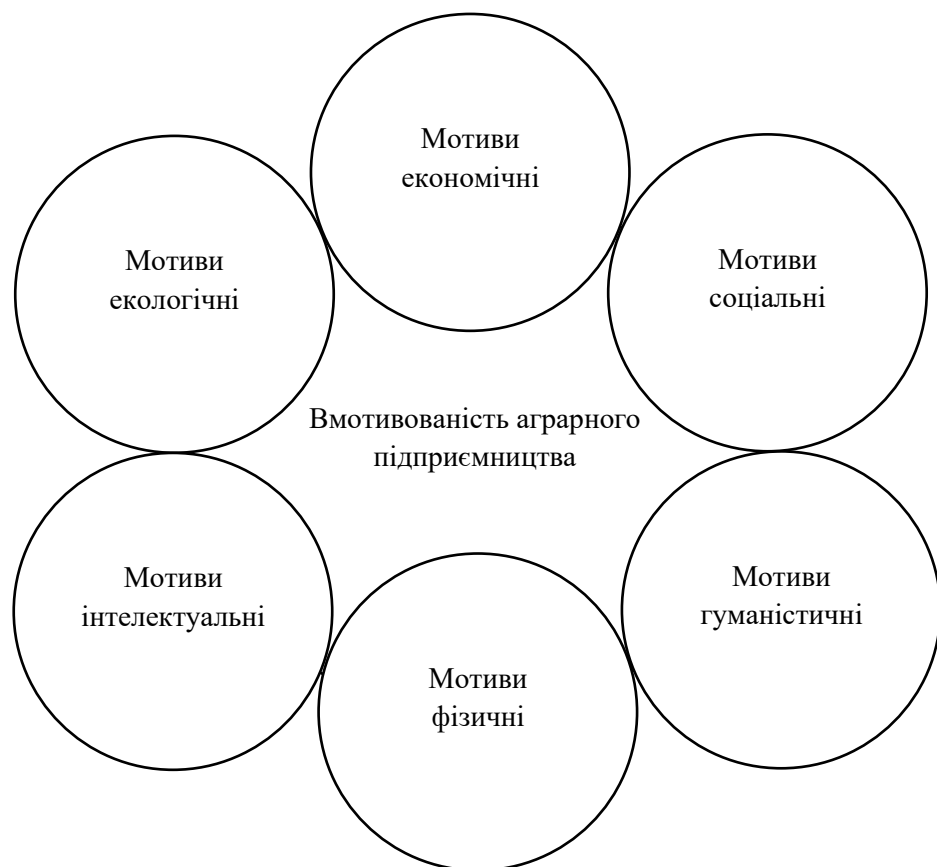

Рис. 1.3. Вмотивованість як властивість аграрного підприємництва

Джерело: розробка автора

Економічна мотивація підприємця ґрунтується на наявній в нього інтелектуальній власності, якою постають набуті особисті компетенції у вигляді людського капіталу. Результатом його використання є підприємницький дохід й прибуток. Останній відбиває матеріальний інтерес підприємця та слугує йому платою за здійснювання ним підприємницької функції й взяття на себе бізнесових ризиків.

Соціальна мотивація аграрного підприємництва ґрунтується на особливостях сільського способу життя та належності підприємця до певного прошарку населення, потреби якого у спілкуванні, дружбі, любові, турботі про інших, шлюбі, сім'ї тощо мають задовольнятися.

Аграрний підприємець виступає членом цілком конкретної сільської спільноти зі своїми соціальними комунікаціями, що знаходяться в постійній еволюції. Участь в цьому процесі надає підприємцю можливість:

- придбавати вже існуючі соціально-економічні та виробничо-господарські знання, уміння та навички;
- досягати поваги та комфортного визнання з боку інших осіб;
- отримувати позитивне соціальне статусне положення;
- набувати іміджу особистісного зростання;
- використовувати у власній підприємницькій діяльності чужий досвід, в тому числі враховувати допущені кимось раніше прорахунки та помилки;
- максимізувати власний творчий потенціал та здійснювати самореалізацію.

Фізична мотивація аграрного підприємництва витікає з біологічної природи самої людини. Підприємець, будучи носієм біологічного організму, повинен задовольняти свої базові потреби в фізичній безпеці, міцному здоров'ї, доступній їжі, воді, повітрі, теплі, відпочинку, сні, комфорті. Слід врахувати, що підприємницька діяльність вимагає від людини значних психіко-фізичних навантажень, пікове зростання яких пов'язано з сезонністю праці в аграрній сфері та з особливостями її виробничих і господарських процесів.

Інтелектуальна мотивація аграрного підприємництва віддзеркалює потребу підприємця в самореалізації як особистості, самоствердженні через ділові відносини, формуванні позитивної психіко-емоційної взаємодії з іншими людьми. Динаміка сучасних реалій суттєво впливає на інтелектуальну поведінку підприємця та вимагає від нього уміння самостійно аналізувати

соціально-економічні явища, на основі яких робити адекватні узагальнення, правильні висновки і приймати виважені практичні рішення. Інтелектуальне зростання в підприємницькій діяльності забезпечується набуттям підприємцем нових знань та наукових здобутків, використанням ним інформаційних систем і технологій, розвитком таких особистісних якостей як активність, акуратність, відкритість, впевненість, воля, наполегливість, послідовність, само керованість, терпіння, уважність тощо.

Критерієм оцінки результатів інтелектуальної мотивації аграрного підприємця слугують його економічні, соціальні та екологічні результати виробничо-господарської діяльності. Їх кількісні та якісні показники віддзеркалюють наявність/відсутність інтелектуальної переваги підприємництва по відношенню до конкурентів. Ринкове позиціонування результатів підприємництва при оцінці його інтелектуальної мотивації повинно також враховувати динаміку цих зазначених показників.

Гуманістична мотивація аграрного підприємництва знаходяться в світоглядній, духовній, етичній та естетичній площині. Прагнення світоглядної самореалізації підприємця ґрунтується на філософському сприйнятті підприємницької діяльності як такої, що має бути адекватною реальній дійсності. Ця відповідність забезпечує підприємцю досягнення бажаних соціально-економічних результатів та отримання етичного, естетичного й загалом світоглядного комфорту.

Екологічна мотивація аграрного підприємництва полягає в безпосередній участі у виробництві сільськогосподарської продукції та розширеному відтворенню рослин, тварин, комах, мікроорганізмів, природного довкілля. Це мотивує поглиблення знань в області агробіологічної науки для компетентного й професійного відношення до рослинного та тваринного світу. Посилення добросовісного ставлення до живої природи відбувається також внаслідок психологічно-емоційної прив'язки з боку підприємця до тварин та рослин як конкретних особин, кожна з яких має свій

особливий характер та реагує на догляд, що ототожнюється з поведінкою самої людини.

Варто вказати на те, що екологічна мотивація аграрного підприємництва невіддільна від економічних, соціальних, фізичних, інтелектуальних, гуманістичних складових системи мотиваційного механізму. Адже виробництво екологічно чистої продукції заохочується як економічними методами (через субсидування цін, бюджетне фінансування, дотації тощо), так і засобами маркетинговими впливу на покупців (через рекламу, PR товарного асортименту, формування позитивного іміджу товаровиробників екологічно чистої продукції як таких, що піклуються про оздоровлення людей тощо). Позитивний бренд товаровиробників, які забезпечують захист природного середовища, стимулює споживачів внутрішнього та зовнішнього ринків купувати продукцію саме у таких підприємців.

Властивість вигідність в аграрному підприємстві означає одержання якоїсь користі, зиск для кого-, чого-небудь, у відповідності до походження цього терміну від слова «вигідний» та його трактування словником [26, с. 90]. Підприємницька діяльність в аграрному секторі економі відображає певний виробничо-господарський процес включно з ринковим обміном, кінцевим результатом якого є отримання економічного ефекту. В умовах ринкової економіки таким ключовим ефектом, здебільшого, постає прибуток, що забезпечує розширене відтворення.

Властивість «системність» в аграрному підприємстві означає цілісну єдність всіх складових властивостей, що породжує якісну сторону підприємницької діяльності. Адже для отримання вигоди (прибутку) підприємець в обов'язковому порядку повинен реалізувати свою самостійність, ініціативність, індивідуальність та вмотивованість. Здійснювані аграрними підприємцями заходи благодійництва (спонсорства, меценатства тощо), що безкорисно надаються сільським громадам та/або певним соціальним групам та/або їх окремим представникам, виступають

іміджевими інструментами посилення позитивної репутації з перспективою подальшого нарощування доходу й прибутку.

Систему наведених атрибутивних властивостей аграрного підприємництва доповнює ризиковість, амбітність, добровільність, ринкова паритетність, незалежність, рівність, дієвість практичного спрямування, цілеспрямованість. Наведені властивості, залежно від конкретних реальних умов ринкової дійсності, можуть набувати випадкової, специфічної і навіть неістотної ознаки. Ці обставини варто враховувати суб'єкту управління по відношенню до аграрного підприємництва, яке в даному разі виступає об'єктом, на який здійснюється управлінський вплив.

Системні дослідження сутнісного змісту аграрної підприємницької діяльності висвітлюються досить різнопланово [55; 90; 107; 119; 121; 125]. Відтак, ідентифікації аграрного підприємництва на основі використання функціонально-семантичного підходу дозволяє зробити узагальнюючий висновок, що аграрне підприємництво як економічна категорія відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, яка здійснюється фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди. Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру являє собою цілеспрямований вплив на юридичних та фізичних осіб, які за самостійною ініціативою здійснюють систематично і на власний ризик аграрну виробничо-господарську та ринкову діяльність з ціллю набуття вигоди під час здійснюваних перетвореннях в сільській громаді та в суспільстві в цілому.

Виходячи з викладеного й передбаченого законодавством України положення, що підприємництво відбувається в будь-яких організаційних формах, то як вид господарської діяльності конкретних ринкових суб'єктів аграрне підприємництво, здійснюється:

- державними підприємствами, в частині, що належить за своїм характером до підприємницької діяльності;
- комунальними підприємствами;
- товариствами (акціонерними, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повними, командитними);
- приватними підприємствами;
- фермерськими господарствами;
- підприємствами колективної власності;
- сільськогосподарськими кооперативами;
- підприємствами з іноземними інвестиціями;
- господарськими об'єднання (асоціаціями, корпораціями, концернами консорціумами,);
- фізичними громадянами-підприємцями;
- особистими селянськими господарствами в частині, що за своїм характером належить до підприємницької діяльності.

Теоретичні напрацювання з управління розвитком аграрного підприємництва як соціально-економічної категорії в прикладному плані досліджуються в розрізі розвитку фермерства України [136; 206, с. 416-423]. Адже фермерство належить до аграрної підприємницької діяльності. Презентація відповідних матеріалів та їх сприйняття науковим загалом на V Міжнародному Євразійському аграрно-природничому конгресі засвідчує правомірність такого трактування.

1.2. Особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій

Науково прикладна потреба виявлення особливостей управління, що має місце стосовно розвитку аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру, ґрунтується

на необхідності дане економіко-соціальне явище відокремити від супутніх явищ та подібних процесів, сукупність яких повсякчас відбувається в ринковому середовищі. Виокремлені особливості, з науково-дослідних позицій, належать до теоретичних засад та мають концептуальний характер. При цьому слід виходити з того, що особливості формуються на основі характерних рис управління, підприємництва, аграрного виробництва, які притаманні їм в поточній сучасності зі своїми специфічними відмінностями від попередніх історично-суспільних періодів.

Концептуально, теоретичну основу сучасних особливостей управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального плану, формують:

- багатогранності управління завдяки складності його суб'єкта;
- різноплановості управління завдяки неоднорідній природі управлінського об'єкта (матеріальної, нематеріальної, економічної, соціальної, організаційної, біологічної, технічної, технологічної, інформаційної тощо);
- єдності принципів управління універсального (історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного, інформаційного) та предметного (правового, управлінського, підприємницького) характеру;
- холістичності управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис соціально-економічних перетворень галузі, національної економіки, суспільства.

Особливість багатогранності управління проявляється завдяки складності управлінського суб'єкта через наявні в ньому інститути та функції загального та спеціального призначення (рис. 1.4).

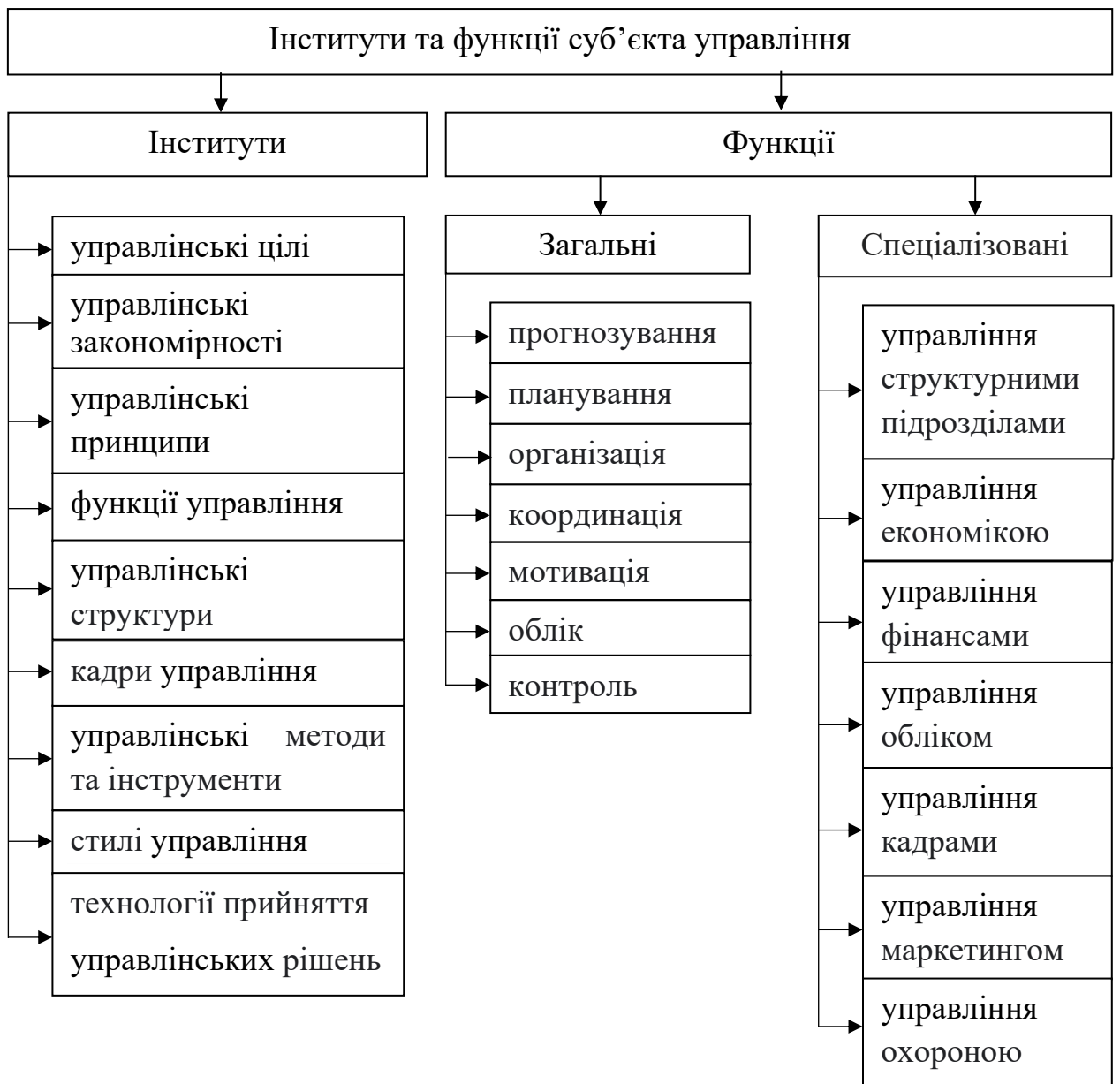

Рис. 1.4. Модель багатогранності суб'єкта управління
Джерело: розробка автора

Функціональна багатогранність управління пов'язується з діями, процедурами та операціями, перелік яких виконується відповідними управлінськими працівниками згідно поділу праці та кооперації між ними [38]. Здійснюваний широкий діапазон управлінської праці закладає органічну основу для формування багатогранної функціональної системи управління, що поєднує її загальні та спеціалізовані функції. З них загальні управлінські функції характеризують управління як певний процес, що включає певний набір дій від прогнозування до ведення обліку та контролю.

Спеціалізовані управлінські функції ґрунтуються на поділі праці між працівниками, які виконують завдання щодо управління конкретними складовими виробничо-господарської діяльності – структурними підрозділами, економікою, фінансами, бухгалтерським обліком, кадрами, охороною праці, будівництвом, ремонтом, засобами виробництва, матеріально-технічним забезпеченням, маркетингом тощо.

Особливість різноплановості управління проявляється завдяки неоднорідній природі походження управлінського об'єкту. Він може мати матеріальну, нематеріальну, економічну, соціальну, організаційну, біологічну, екологічну, технічну, технологічну, інформаційну, природну, штучну та іншу природу (рис. 1.5).

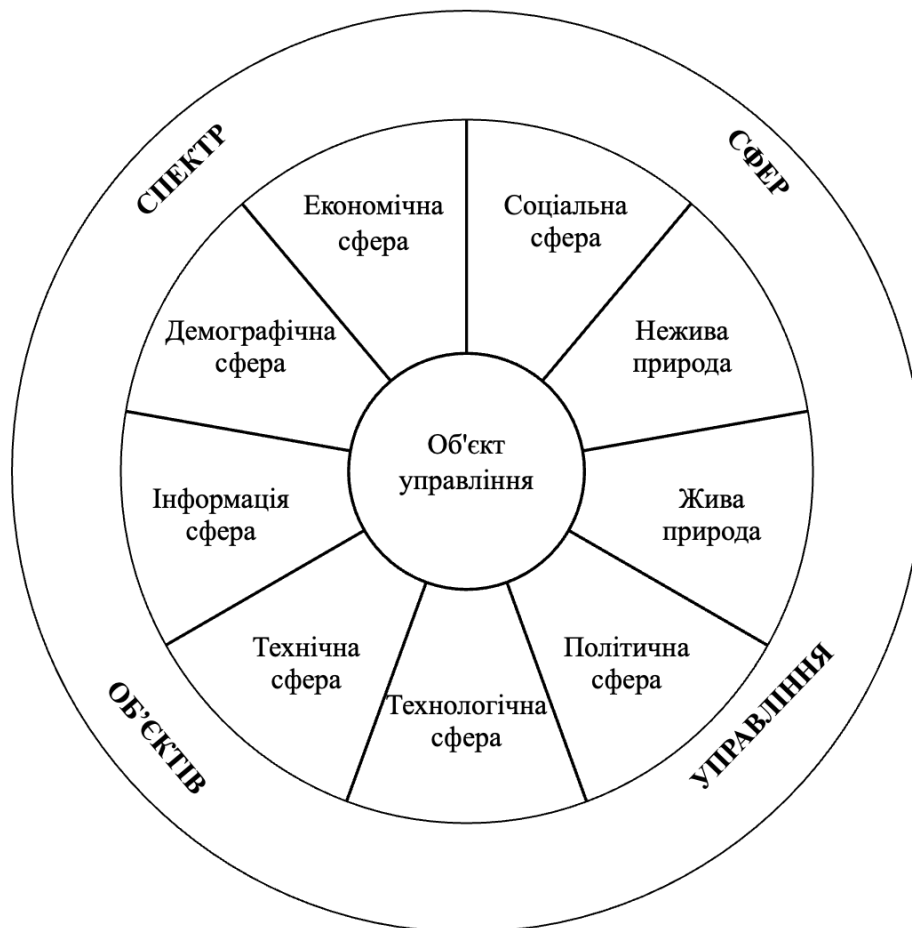

Рис. 1.5. Різноплановість управлінського об'єкта
Джерело: власна розробка автора

Тому в управлінні аграрним підприємництвом як певним об'єктом необхідно враховувати його цілісність і, водночас, специфіку кожної його складової. Так, при управлінні процесами неживої природи, що приймають участь у виробничо-господарській діяльності аграрного сектора, цілком логічним постає врахування дії об'єктивних законів фізики, математики, хімії, геології тощо. Управління сільськогосподарським виробництвом і збутом виробленої продукції апріорно стосується певної території з її повітрям, рельєфом та ландшафтом місцевості, складом та структурою землі, родючістю ґрунту, кліматом, погодними умовами, водним та температурним режимами, протяжністю світлового дня, наявністю/відсутністю природних шляхів сполучення (ріки, моря тощо). Оскільки процеси неживої природи підпорядковуються законам неорганічного світу, то їх знання певною мірою демонструють компетенцію менеджменту стосовно об'єкту управління в аграрному підприємстві.

При управлінні процесами живої природи важливо враховувати її різноманітність, що створюється людьми, тваринами, рослинами, грибами, бактеріями та вірусами. Їм усім необхідні сонячна енергія, вода, земля, повітря. На живу природу впливають космічні цикли та сезони планети Земля. Нині мають місце планетарні кліматичні зміни, що масштабують сейсмічні, вулканічні, гідрологічні, атмосферні, гравітаційні та термічні аномалії. Вони певною мірою відбуваються через людські намагання перетворювати навколишній світ своєю свідомою працею, а тому вимагають від менеджменту системного підходу до управління аграрним підприємством.

Важливою опорою різноплановості управління розвитком аграрного підприємства в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру виступає те, що людина здатна змінювати своє життєве середовище. Зміни останнього вимагають від людини вміння як адаптуватися до динамічного оточення, так і здійснювати його перетворення. В цьому і полягає призначення управління, в тому числі стосовно розвитку

аграрного підприємництва як об'єкту управління, що постає складним економіко-соціально-екологічним явищем.

Особливість єдності принципів управління універсального (історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного, інформаційного) та предметного (правового, управлінського, підприємницького) характеру ґрунтується на їх діалектичному взаємозв'язку, співіснування яких відбувається як відношення загального і часткового. Ця єдність принципів функціонує в якості системи, що забезпечує відповідність науковим засадам, правовим та інституціональним нормам, моральним устоям та внутрішнім переконанням людини. Принцип в даному випадку трактується як: «... особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось. Правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.» [26, с. 941]. До певної міри також підходить наведене тут же трактування принципу, як переконання, що має людина в своїй свідомості і демонструє в повсякденній поведінці. Тому в управлінні розвитком аграрного підприємництва в якості правил і норм мають використовуватися єдині принципи, що відповідають за ефективне функціонування досліджуваного економіко-соціально-екологічного явища.

Дослідження показують, що система єдності принципів управління має два рівні. В цій ієрархії вищий рівень займають універсальні принципи, а нижчий – предметні. Оскільки розвиток аграрного підприємництва потребує управлінського впливу, то модель системи принципів управління та склад предметних принципів наведені на рис. 1.6.

До числа основних загальних принципів управління розвитком аграрного підприємництва слід віднести відносять історичність, об'єктивність, соціальність, альтернативність, термінологічність, структурно-функціональність, системність, когнітивність та інформативність. Ці принципи безпосередньо використовуються в якості теоретичного багажу даного дослідження та повинні підтверджуватися фактами та практикою.

Рис.1.6. Модель системи принципів управління в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру

Джерело: розробка автора

Так, принцип історичності витікає з того, що на сьогодні аграрне підприємництво має свою історію з конкретними явищами та подіями минулого як позитивного, так і негативного характеру. Цей історичний досвід стосується вітчизняного аграрного сектора, набувався за певних обставин, в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості, а тому повинен враховуватися в процесі прогнозування, планування та проведення всього комплексу організаційних заходів для отримання успіхів у майбутньому.

Принцип об'єктивності ґрунтується на фактах реальної економіки та покликаний показати дійсний стан управління аграрним підприємництвом. Це явище важливо відобразити у всій його різноманітності та діалектичній суперечності. Об'єктивний характер дослідження забезпечується наявністю системи показників, яка в кількісних та якісних вимірах віддзеркалює реальний стан та тенденції в управлінні розвитком аграрного підприємництва.

Принцип соціальності в управлінні розвитком аграрного підприємництва виходить з наявності як індивідуальних, так і суспільних соціально-економічних інтересів людини. Їх задоволення вирішує соціальні потреби населення та слугує підприємцям своєрідним інструментарієм досягнення власних соціальних цілей. Відтак, людиноцентриський підхід поєднує інтереси підприємців та споживачів їх послуг і виступає стратегічним орієнтиром управління розвитком аграрного підприємництва.

Залежно від конкретних дослідницьких завдань щодо управління розвитком аграрного підприємництва, пріоритет може надаватися іншим універсальним принципам:

- принцип альтернативності передбачає проведення об'єктивного аналізу реальної дійсності для з'ясування існуючих можливостей та загроз оточуючого середовища, оцінювання сильних та слабких сторін об'єкта дослідження, на основі яких встановлюється варіативність різних траєкторій розвитку управління аграрним підприємництвом для виведення його на якісно новий вищий рівень функціонування за різних обставин в часі та просторі;

- принцип термінологічності передбачає розробку категоріально-понятійного апарату щодо управління розвитком аграрного підприємництва з визначенням його сутності та змісту для виокремлення серед усіх подібних явищ на основі найважливіших якісних відмінностей;

- принцип структурної функціональності передбачає проведення диференціації досліджуваного процесу на складові елементи, з'ясування вагомості та функціонального призначення кожного із них, виявлення взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою забезпечення цілісної єдності досліджуваного соціально-економіко-екологічного явища при його збереженні чи трансформації;

- принцип системності передбачає подання процесу управління аграрним підприємництвом як складної соціально-економіко-екологічної системи, висхідний рух якої вимагає постійного збалансування та узгодженого розвитку всіх її структурно-функціональних складових;

- принцип когнітивності передбачає пізнання досліджуваного процесу на основі міждисциплінарного підходу в силу поєднання в даному соціально-економіко-екологічному явищі різнопланових процесів, з метою їх перманентного удосконалення на інноваційних засадах;

- принцип інформативності передбачає дослідження відповідного процесу як багаторівневої інформаційної системи, де центральне місце займає людина, потреби якої покликані задовольняти економічна та екологічна

підсистеми за умови належного одержання, збирання, аналізу, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації для прийняття результативних управлінських рішень.

Загальні (універсальні) принципи слугують підґрунтям використання предметних принципів управління – правових, управлінських та підприємницьких. Водночас, кожний з предметних принципів має свої особливості та прикладні прояви. Так, правові принципи аграрного підприємництва формуються на основі національного законодавства (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Правові принципи аграрного підприємництва
Джерело: розробка автора

Управлінські принципи аграрного підприємництва виступають похідними від ключових засад, що притаманні правилам поведінки (нормам, вихідним положенням, основоположним ідеям) органів управління в процесі реалізації ними владних повноважень. До числа основних управлінських

принципів аграрного підприємництва слід віднести: цілеспрямованість, плановість, ієрархічність, компетентність, стимулювання, дисциплінованість. Їх зміст та призначення наведені на рис. 1.8.

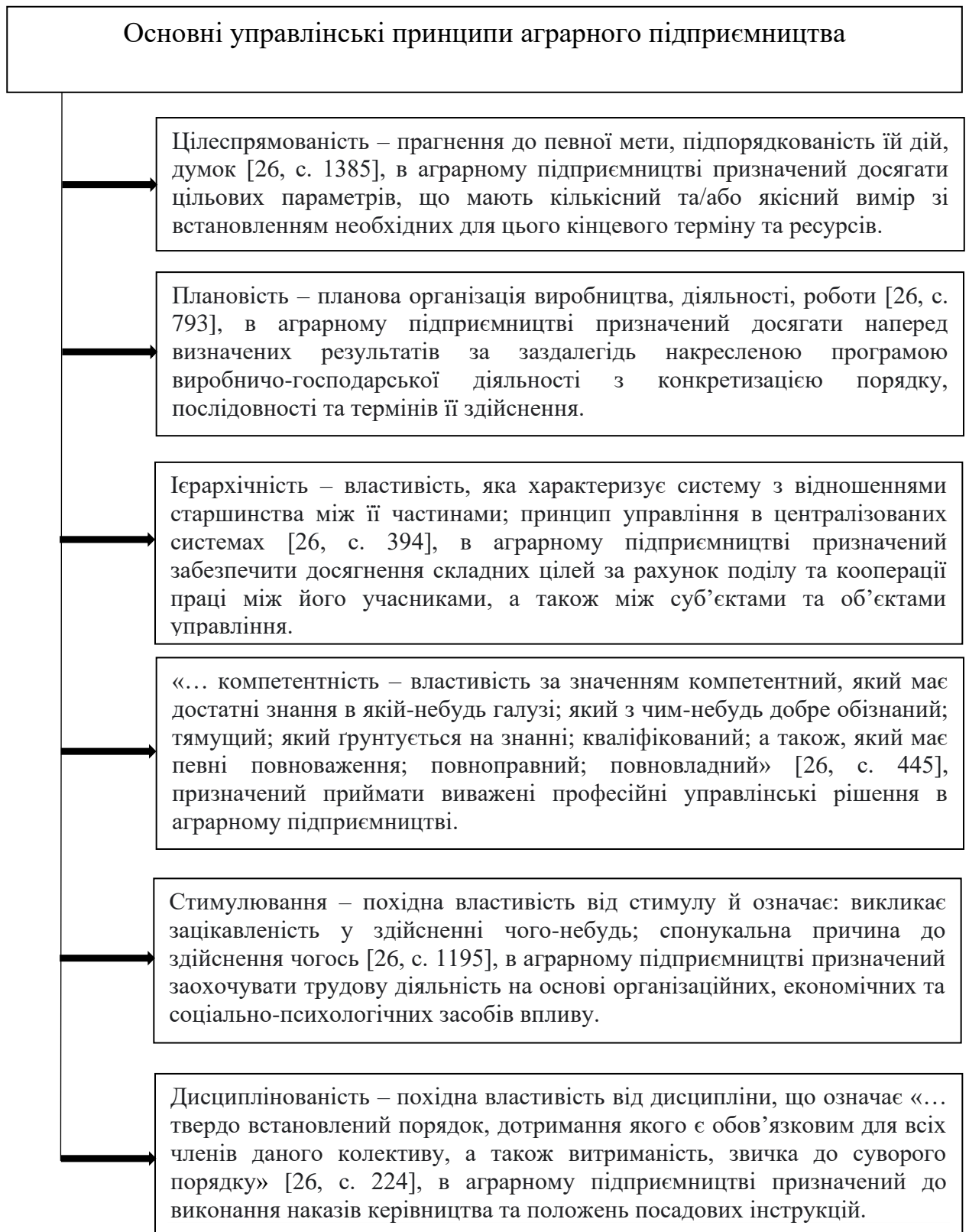

Рис. 1.8. Управлінські принципи аграрного підприємництва
Джерело: розробка автора

Поряд з вище наведеними, важливими управлінськими принципами аграрного підприємництва є: економічність; взаємозалежність; динамічної рівноваги; наукової ґрунтовності; ефективності; оптимальності; постійного вдосконалення; цілісності системи менеджменту; гнучкості організаційних структур; відповідальності; єдиноначальності; паритетності повноважень і відповідальності.

Принципи аграрної підприємницької діяльності виступають заключною ланкою в ланцюгу предметних засад та спрямовують їх правову та управлінську дію на конкретні ринкові суб'єкти (рис. 1.9).

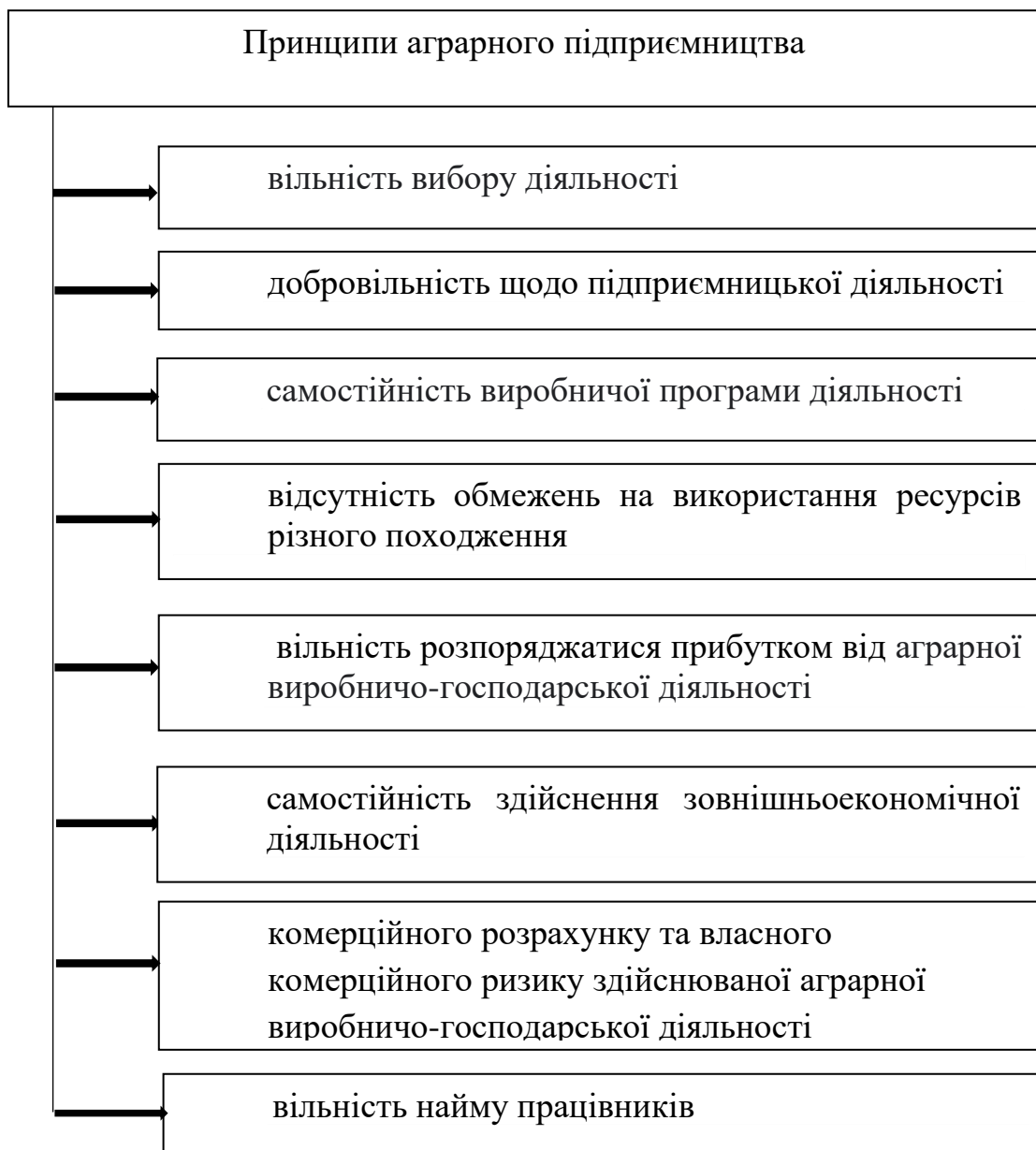

Рис. 1.9. Принципи аграрного підприємництва
Джерело: [39]

Поряд з унормованими, важливими принципами аграрного підприємництва також є індивідуальність та законність. Так, індивідуальність в аграрному підприємстві як принцип віддзеркалює наявні в ньому особливості, сукупність яких породжує підприємця-особистість як цілісну єдність нової якості, що вирізняє його серед інших людей та видів економічної діяльності. Словником термін «індивідуальність» трактується, як: «... сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів; людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість» [26, с. 398].

Це в повній мірі відповідає вихідному значенню слова «індивідуальність», яке з латинської мови (*individuitas*) перекладається як неподільність. Таким чином, індивідуальність підприємця проявляє його як людину розпорядника власної долі завдяки набутої нею світогляду, прикладній діяльності в реальному ринковому середовищі, особистим духовним та морально-психологічним якостям, цільовому спрямуванню на соціально-економіко-екологічні результати.

Демократичність в якості принципу аграрного підприємництва проявляється у тому, що така соціально-економічна діяльність тісно пов'язується з інтелектуальним, культурним і світоглядним характером народу України. Особливість реалізації принципу полягає в значній доступності для кожної людини здійснювати виробничо-господарську діяльність на землі. За широкого кола таких людей та їх різних уподобань, спільним для них постає людиноцентриське орієнтування, спрямованого на задоволення потреб споживачів та комфортні умови господарювання підприємців.

Законність, як принцип аграрного підприємництва, передбачає дотримання всіма його учасниками чинних нормативно-правових актів, положення яких призначені регламентувати підприємницьку діяльність. Підґрунтям для цього слугує Конституція України, що визнає людину

найвищою соціальною цінністю, а також Закони України, постанови КМУ, нормативні та інструкційні положення інших владних структур та господарювання суб'єктів. Вони регламентують та унормовують ведення аграрного підприємництва.

Єдність принципів управління універсального (історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного, інформаційного) та предметного (правового, управлінського, підприємницького) характеру ґрунтується на спільній методологічній основі як універсальних, так і предметних принципів й необхідності їх постійної адаптації до змін внутрішнього та зовнішнього по відношенню до аграрного підприємництва середовища. За рахунок тісної взаємозалежності та взаємообумовленості досліджувані принципи формують цілісну єдність та необхідність системного підходу у випадку прикладного використання аграрними суб'єктами.

Особливість холістичності управління проявляється внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі своєрідності управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис соціально-економічних перетворень галузі, національної економіки, суспільства. Породжує цю особливість система таких неоднорідних процесів, як:

- своєрідність управлінської праці;
- специфіка сільської життєдіяльності;
- характерні риси сільськогосподарського виробництва;
- відмінність інституціональної трансформації аграрного сектору.

Теоретичні положення з висвітлення особливостей управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру в прикладному плані презентовані в розрізі модернізації аграрного сектора економіки [156]. Адже сучасне аграрне підприємництво передбачає наявність компетентних фахівців,

які в змозі збалансувати економічні та екологічні інтереси учасників товарного сільськогосподарського виробництва. Це цілком реально за умови використання інструментарію відповідного вимогам сьогодення проектного менеджменту в сільській місцевості. Презентація відповідних матеріалів відбувалася на XI міжнародній науково-методичній конференції «Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті:» та показала позитивне їх сприйняття науковою спільнотою [162, с. 206-209].

Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану фокусується в дослідженнях Ачкасової О. [6]. Важливими складовими в дослідженні зазначених особливостей постають наукові пошуки в частині виявлення особливостей управління розвитком аграрного підприємництва [22; 24; 157, с. 220-224; 166]. Відповідні матеріали оприлюднювалися на Інтернет-конференції за міжнародною участю «Сучасний менеджмент в агробізнесі: проблеми та рішення» та були позитивно оцінені науковцями та практиками аграрного підприємництва.

Проведені дослідження дають підстави для узагальнюючого висновку про необхідність подальших наукових пошуків в контексті основних особливостей управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру

1.3. Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій

Об'єктивна потреба в науково-економічному забезпеченні перманентного зростання результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру зумовлюється низкою чинників, до числа основних з яких слід віднести: по-перше, наявністю різних підходів дослідників до вирішення вказаної проблеми, ретельний аналіз яких дозволяє

виявити найбільш ґрунтовні напрацювання та рекомендувати їх для прикладного використання; по-друге, загостренням конкуренції на внутрішньому та світовому ринках агропродовольчої продукції між товаровиробниками різних форм господарювання та країн походження, що підтверджується сприйняттям сільськогосподарського продукту з України в окремих європейських державах в якості загрози для їх національного сільського господарства; по-третє, важливістю сільськогосподарської продукції як джерела валютних надходжень до бюджету країни за рахунок її експортного продажу; по-четверте, необхідністю забезпечення національної та світової продовольчої безпеки, в якій значну роль аграріїв України підкреслюється залученням до розв'язання кризи з постачанням зерна в країни Африки та Азії високоповажних чиновників ООН та регіональних державних лідерів; по-п'яте, неминучістю помилок під час інституціональних трансформацій, виправлення яких постає першочерговою задачею як науковців, так і господарюючих практиків; по-шосте, стрімкістю змін, динаміка та масштаб яких вказує на потребу залучення до їх супроводу вчених як економічного, так і соціального, екологічного, правового та політичного профілю; по-сьоме, можливістю масового вимирання дикої природи на Землі, тригером якої постає людина зі своїми намаганнями задовольнити зростаючі потреби з використанням новітніх техніко-технологічних здобутків, проти яких докільля не має протидії окрім як власного зникнення.

Проблема науково-економічного забезпечення результативного управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру досліджувалася як цілісного економіко-соціально-екологічного явища, так і в розрізі його окремих процесів, і як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Так, економіст-аграрник, захисник й вчений-соціолог села Юрчишин В.В. звертав увагу на зв'язок аграрного сектора у системі людина – суспільство – світ [199, с. 24-36]. Дослідник подає це як поєднання еволюційного та революційного в історії сільськогосподарської галузі. Тим самим

підтверджуючи доцільність проведення узагальнень щодо підходів науковців до трактувань та бачення основних складових досліджуваного явища вже з позицій сьогодення.

Дослідження показують наявність досить солідної вітчизняної ретроспективи в дослідництві аграрного підприємництва. Бо ще в кінці минулого сторіччя вчена-економіст Романова Л.В. досліджувала становлення аграрного підприємництва, виокремлюючи його теоретичні основи, середовище, власність як основу формування, як особливий спосіб господарювання та як особливий тип особистості, мислення та поведінки. В науковому забезпеченні дослідниця особливу увагу цілком справедливо приділяє підприємницьким принципам [145, с. 148-159], де вказує на можливість зведення всього їх переліку до одного найголовнішого – свободи [145, с. 150]. Поділяємо точку зору щодо належності економічної свободи до основоположних, бо саме завдяки її наявності відбувається реалізація всіх правових, управлінських та підприємницьких засад.

Цінними є здобутки науковців з інших (не аграрних) видів економічної діяльності. Так, досліджуючи теоретико-методологічні засади процесу забезпечення та реалізації ринкових стратегій, що мають місце в харчовій промисловості, Шереметом О.О. правомірно розкриваються питання онтології цих стратегій в трансформаційних умовах, концептуальних підходах до їх вибору та власне методологічних основ формування цих ринкових стратегій стосовно даної галузі [191, с. 10-71]. За наявності зосередженості лише на ринкових стратегіях та суб'єктах господарювання харчової промисловості, рекомендації дослідника щодо доцільності використання таких компонентів стратегічного плану, як визначення місії, цілей та завдань; особливостей виробництва продукції та здійснюваних робіт і послуг й інших його складових, цілком прийнятні для аграрного підприємництва.

Здійснюючи науково-економічне забезпечення розвитку промислового і цивільного будівництва стосовно територій сільській місцевості, Ажаман І.А. цілком справедливо загострює увагу на питаннях концептуального характеру

стосовно утвердження багатокладності аграрного сектора, формування джерел інвестування будівництва на селі та його регіональних характерних рисах [1, с. 154-250]. Поділяючи точку зору вченої предметно важливості зазначених положень для будівництва, вони є цілком справедливими і для розвитку аграрного підприємництва, що в змозі сформувати на селі сучасне будівництво. Отже, наукові рекомендації щодо подальшого розвитку будівництва в сільській місцевості логічно поширити і на аграрне підприємництво, бо дійсно ґрунтовні дослідницькі пошуки не визнають галузевих кордонів.

Висвітлюючи теоретико-методологічні засади стратегічного управління стосовно освітньої галузі, Баженов Є.В. в якості предметної спрямованості стратегічного процесу справедливо фокусується на важливості зміцнення інтелектуального капіталу та вибору інноваційної моделі розвитку господарського комплексу України [8, с. 105-125]. При тому, що відповідний підрозділ даного дослідження виходить за межі зазначеного дослідження, виправданим постає те, що саме інтелектуальний капітал з його знаннями, креативом та досвідом виступає в якості рушійної сили сучасного створення додаткової вартості. Відтак, нарощування інтелектуального капіталу та посилення його інноваційної складової дійсно є важливим напрямом для подальшого висхідного руху аграрного підприємництва як стабільного триггеру для розширеного аграрного відтворення за рахунок невичерпного людського інтелекту.

Перспективним для управління підприємницьким аграрним розвитком постає дослідження Чайковської М.П., яка висвітлює концептуально-методологічні засади управління маркетинговими ІТ-проектами, розробка та реалізація яких проводиться в умовах цифрових трансформацій. Для практики господарювання цінними вступають авторські рекомендації з оцінки ефективності маркетингових ІТ-проектів [184, с. 144-165], методичні напрацювання яких варто використовувати в аграрному секторі. Проте до числа головних в даному дослідженні слід віднести саму ідею

підприємницької діяльності в сфері управління маркетинговими ІТ-проєктами, що показує можливості диверсифікації сільського господарства через його доповнення новітніми товарними лініями у вигляді здійснюваних на селі інноваційних послуг.

При тому, що Грінченко Ю. Л. досліджував з теоретичних та прикладних позицій економічну політику розвитку авіаційної галузі України, для практики аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій варто використовувати обґрунтовані положення стосовно концепції екосистеми [40, с. 76-90], та визначених дослідником напрямів вдосконалення державної політики [40, с. 257-273]. Те ж стосується наукових пошуків, які проводив Рогачевський О. П. в розрізі теоретико-методологічних засад забезпечення стратегічного управління, що здійснюється у системі охорони здоров'я в умовах глобальних викликів [141]. Зроблений вченим акцент на охороні здоров'я важливий та цілком реальний для розвитку аграрного підприємництва в частині вирішення цієї соціальної проблеми в сільській місцевості через менеджмент знань в системі закладів вищої освіти та внутрішньогалузевий контролінг.

Подібно до вище наведених досліджень, цінними для аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій є напрацювання Дименка Р. А., який в монографічному пошуку розкриває теоретико-методологічні засади процесу державного регулювання та проблеми стратегічного розвитку телекомунікаційної індустрії [44]. За наявності глибинних відмінностей між аграрним сектором та телекомунікаційної індустрії, цілком прийнятними для підприємницької діяльності на селі виступають розроблені пропозиції вченого про збереження державного регулювання розвитку галузі та доцільність постійного стратегічного планування в макроекономічному середовищі. Цінними також є обґрунтування вченого щодо об'єктивної необхідності відтворення і посилення людського капіталу, бо підприємництво здійснюється безпосередньо конкретними людьми.

Оскільки підприємницька діяльність передбачає отримання прибутку, то економічна безпека підприємств виступає невід'ємним елементом розширеного відтворення в сільському господарстві. Звідси витікає актуальність досліджень Меліхової Т. О., що присвячені економічній безпеці підприємств [105]. Впровадження рекомендацій вченої в частині внутрішнього контролю виробничих запасів та витрат на виробництво, а також предметно підвищення рівня екологічної безпеки цілком реальні та варті того, щоб їх виконувати в підприємстві аграрного сектора економіки.

Безпосередньо на економічній безпеці аграрного сектору концентрується дослідництво вченого Криленка В. І. Важливими постають його попередження про наявні ризики та загрози, що мають місце для економічної безпеки аграрного сектора [68, с. 175-194]. Досить ґрунтовними та логічним є авторські пропозиції щодо необхідності державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника країни [68, с. 214-234] та подальшого активного розвитку інноваційно-інвестиційних процесів у сільськогосподарському виробництві [68, с. 311-327]. Поділяємо такий підхід автора монографії, бо аграрне підприємництво в Україні належить до числа основних економічних пріоритетів, на розвиток якого повинно спрямовуватися фінансово-кредитне, матеріально-технічне, енергетичне, кадрове, організаційне, науково-освітнє й інше досить обмежене ресурсне забезпечення.

Вчений Антохов А. А., правомірно використовуючи системний підхід, розкриває інноваційні аспекти в розрізі взаємного розвитку територіального кластеру та посилення інтелектуалізації місцевої громади в тому числі за рахунок інформаційних технологій [4, с. 166-171]. З цією ж метою заслуговує на прискіпливу увагу авторське обґрунтування перспектив розвитку науково-освітнього фактору як продуцента регіонального інтелектуального продукту [4, с. 197-205]. Бо саме наука й освіта виступають тим фундаментом, на який в сучасному світі опирається каркас регіональної економіки завдяки її

людському й неречовому капіталу, представлених майстерністю та вмінням персоналу, його знаннями, технологіями, інноваційними розробками тощо.

Для результативного управління розвитком підприємництва в сільському господарстві цілком доцільно використовувати наукові напрацювання Погріщук Г.Б., яка досліджувала інноваційно-орієнтований розвиток безпосередньо сільськогосподарського виробництва на засадах екологізації [127]. Визначені нею стратегічні напрями вказаного процесу заслуговують на особливу увагу в силу їх ґрунтовності та комплексності. Адже під час сільськогосподарського виробництва дійсно лише через збалансування економічних та екологічних інтересів досягається раціональне природокористування, зменшується антропологічний тиск на довкілля за рахунок ресурсозбереження та безвідходних технологій.

На доцільність розвитку інноваційного аграрного підприємництва наголошують в своїх дослідженнях Сіренко Н. М. та Мельник О. І. Особливої ваги при цьому набувають обґрунтовані ними положення щодо необхідності формувати і розвивати інфраструктуру, що забезпечує підтримку цього процесу [171, с. 130-143]. Поділяємо підхід цих вчених стосовно належності до числа пріоритетних науково-освітньої складової [171, с. 130-143] як такої, що дійсно закладає підвалини зростання людського капіталу для інноваційного підприємництва на селі.

Перспективними для використання в управлінні розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій є наукові напрацювання дослідника Надвиничного С. А., який висвітлює економічний розвиток аграрної сфери регіонів України в умовах глобалізації з теоретичних, методологічних та практичних позицій [111]. Те ж стосується досліджень Новак І. М., яка розкриває стратегічні засади ефективного інвестування аграрного сектора економіки України в частині розвитку інститутів інвестування та формування інвестиційного попиту підприємствами сільського господарства країни [115]. Презентуючи наукові пошуки з формування системи продовольчої безпеки, вчений економіст Бабиш М. М.

справедливо обґрунтовує потребу в формуванні стійкої продовольчої системи через короткі ланцюги постачання, особливо щодо їх соціально-економічної та екологічної стійкості [7, с. 224-235]. Адже сучасне аграрне підприємництва дійсно утверджується в умовах глобалізації, потребує інвестування та вимагає скорочення втрат продовольства і харчових відходів.

Різноманітність науково-економічне забезпечення управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій підтверджується дослідженнями таких вчених як: Бурляй А. П. – з організаційно-економічних засад екологізації аграрної сфери економіки України [18], Захарченка О. В. – з наукових та прикладних засад управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі [50], Радченка О. П. – з теоретико-методологічних засад структурно-функціонального забезпечення розвитку АПК [139], Лункіної Т. І. – з соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України [84], Самофатової В. А. – зі сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону з теоретично-методологічних та управлінських позицій [154], Андрейченка А. В. – з науково-економічних основ розвитку безвідходного агропромислового виробництва [2], Мельник Л. Ю. – з формування економіки знань в аграрній сфері з теоретичних, методологічних та діагностичних позицій [106]. Вони демонструють холістичний характер взаємовідносини між економічними, соціальними та екологічними складовими як системи, в якій кожний елемент впливає на ефективність функціонування аграрного підприємництва.

Особливою глибиною щодо дослідження проблеми з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій відзначаються наукові праці Шеленко Д. І., Неміш Д.В., Гуменюк М.М. та Баланюк І.Ф., які показують перспективи розвитку малих аграрних підприємств та особистих селянських господарств в процесі проведення адміністративної децентралізації, розвиток організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в транзитивній економіці [42, 113, 188, 189]. Адже за своїм поточним призначенням та перспективами

розвитку вказані організаційно-правові форми ведення сільськогосподарського виробництва дійсно належать до підприємницьких суб'єктів як за сутністю, так і за правовим визначенням.

Академік Юрчишин В.В., висвітлюючи базові основи пріоритетності інтересів селян в аграрних перетвореннях, на чільне місце правомірно ставить вимогу про те, що селянин має стати господарем [199, с. 100-105]. При розкритті аграрних перетворень, Юрчишин В.В. об'єктивно оцінює їх неминучість та націленість на системне відродження села [199, с. 181-190]. І у випадку становлення селянином господарем на землі та своєї долі, і у випадку відродження Українського села на основі багатокладності, досягнення таких стратегічних цілей можливе лише за умови реально діючого аграрного підприємництва.

Досліджуючи напрями розвитку селянських домогосподарств як таких, що виступають джерелом розвитку різних форм господарювання на селі, академік Малік М.Й. та доктор економічних наук Заяць В.М. справедливо наголошують на подальшій перспективі перетворення підприємливими селянами особистих селянських господарств у малі форми сільськогосподарського підприємництва. За даними вчених об'єктивним підґрунтям цього процесу виступає концентрація земель особистими селянськими господарствами, що дозволяє стверджувати про потенціал розвитку селянами підприємницьких структур [97, с. С. 87-95]. Поділяємо точку зору вказаних дослідників, бо селянський спосіб життя містить в собі підприємницьку функцію, що дійсно посилюється за рахунок масштабування земельних та майнових ресурсів.

Подальші дослідження, які проводили Малік М. Й. та Швець А. А. стосовно ролі підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції [96], присвячені обґрунтуванню об'єктивного характеру зростання значущості підприємництва в прогресивному розвитку аграрного сектора України. Особливої уваги заслуговує комплексний підхід вчених щодо вирішення економічних та соціальних задач на селі шляхом створення нових виробництв.

Це дозволяє подовжувати в сільській місцевості виробничо-технологічний ланцюг, доповнюючи його ланками з переробки, зберігання та збуту сільськогосподарської продукції. Відтак, в сільській місцевості створюються нові робочі місця, у виробничо-господарську діяльність залучаються нові працівники, формуються умови для розширення класу підприємців. Такий підхід цілком доцільно враховувати та використовувати в практичній площині в процесі управління розвитком аграрного підприємництва.

Академік Лупенко Ю.О. першочерговим науково-прикладним завданням ставить удосконалення аграрної політики й інституційного забезпечення підприємницької та соціально-економічної діяльності на селі [175, с. С. 7]. Тут же зазначає, що дослідження розвитку аграрного підприємництва спільно з питаннями кооперації та агропромислової інтеграції належить до числа фундаментальних напрацювань ННЦ «Інститут аграрної економіки». Їх стратегічні напрями розвитку аграрного підприємництва в повній мірі відповідають нагальним науково-прикладним запитам щодо управління розвитком аграрного підприємництва в Україні.

Наукові дослідження Лівінського А. І. та Найди А. В., що присвячені аграрному підприємництву, орієнтують сільськогосподарських товаровиробників на зайняття виробництвом органічної продукції [77, с. 610-614]. Економічна, екологічна та соціальна доцільність такого господарювання на землі цілком справедливо подається в якості перспективного бізнесу як для експорту виробленої продукції, так і для її продажу на внутрішньому ринку. Економічний зиск органічного виробництва цілком реально ґрунтується на постійно зростаючому попиту на продукцію, що має мінімальний рівень використання пестицидів та синтетичних мінеральних добрив, а відтак, забезпечує здорове харчування її споживачів. Звідси також витікає екологічність органічного виробництва. Адже воно не потребує залучення штучних інгредієнтів, відповідає затвердженим стандартам та підтримує гармонію природного довкілля. Соціальний характер такого виробництва проявляється в залученні у виробничо-господарський процес нових

працівників, їх достойному заробітку, інтелектуалізації праці, турботі про здоров'я товаровиробників органічної продукції та її і споживачів і покупців.

Галицький О. М. та Байтаз К. А. при науковому дослідженні значення рослинницької галузі приходять до справедливого узагальнення щодо необхідності підвищеної уваги до рослинництва з боку державного управління. Воно дійсно полягає в формуванні інвестиційної привабливості рослинницької галузі, наданні дотацій для насінництва, сприяттні фінансово-кредитному забезпеченню підприємців, зайнятих у цій сфері [34, с. 383-384]. Поділяючи точку зору вказаних вчених, вважаємо спірною їх позицію стосовно надання прямої фінансової допомоги підприємцям рослинницької галузі [34, с. 384]. Бо це буде ставити їх в привілейоване положення по відношенню до товаровиробників інших аграрних галузей.

Дослідження член-кореспондента НАН України Бородіної О. М. розкривають можливості формування нової євроорієнтованої агропродовольчої системи України з позицій убезпечення сільського способу життя в якості орієнтира для сільського господарства країни. Цілком справедливо вказується на необхідність усвідомлення державним діячам значущості сільської громади для збереження нації, зміцнення її здоров'я та зростання добробуту. Наголошується на важливості державної політики, що спрямована на висхідний сільський розвитку та організаційне виокремлення в уряді країни міністерства, що відповідає за проведення цієї політики [17, с. 20-31].

Поділяючи точку зору дослідниці щодо доцільності реалізації державної політики сільського розвитку, досить спірною постає пропозиції зі створення для цього в складі уряду окремого міністерства сільських справ. Зазначене міністерство буде опікуватися сільськими територіями, на яких вже керує розвитком аграрних галузей інше міністерство (Мінагрополітики). Наявність таких двох міністерств буде породжувати дублювання й паралелізм в управлінні аграрним сектором країни.

Тому в рамках вже існуючого Міністерства варто створити Департамент сільських справ, в складі якого сформувавши самостійний відділ розвитку сільських територій. До новоствореного Департаменту доцільно включити також і відділ з розвитку підприємництва. Галузеве та територіальне поєднання функцій управління в межах одного департаменту сприятиме розвитку підприємництва в сільських територіальних громадах, буде посилювати їх конкурентоспроможність та природно-господарську збалансованість.

Про доцільність суб'єктам господарювання зосередитися на засадах підприємництва та самоврядування наголошує академік Гайдучкий П. І. ще на початку докорінної трансформації існуючої колгоспно-радгоспної системи [33, с. 235]. В даному виданні цілком справедливим постає його твердження щодо того, що успіх аграрної реформи в Україні є результатом здійснених глибинних перетворень. Адже одночасно в країні проводилися земельна та господарська реформи, формувалася аграрний ринок, реформувалася фінансова система АПК, на селі мала місце соціальна реформа. Узгодженість та системність цих перетворень дійсно забезпечили зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, підвищення інтенсифікації ведення галузі, розвиток зовнішньої торгівлі, і загалом, фінансове оздоровлення всього національного агропромислового комплексу.

При висвітленні проблеми, яка стосується модернізації земельних відносин, Саблук П.Т. вірно вказує на належність за своїм змістом ринкової економіки до госпрозрахункових, що, насамперед, передбачає вільне підприємництво, що безпосередньо стосується сільського господарства [153, с. 21-29]. Адже безсумнівною в даному випадку для аграрних суб'єктів постає їх цілковита економічна самостійність та відповідальність за результати господарювання. При цьому підприємницька діяльність на власній землі дозволяє селянину перебувати в центрі уваги і піклування з боку громади і держави, задовольняти свої економічні потреби та сподіватися на отримання надійного соціального захисту від суспільства.

Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру було представлено на міжвузівській науково-практичній Інтернет-конференції за міжнародної участі [157, с. 220-224] та висвітлено в розрізі розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення в матеріалах VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю [160, с. 67-69]. Правомірність використання ринкових механізмів щодо купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення підтверджується практикою господарювання економічно розвинених країн й заслуговує на подальше утвердження в Україні. Такий підхід загалом був підтриманий дослідниками вказаних форумів наукової діяльності.

Особлива увага в науково-економічному забезпеченні результативного управління розвитком аграрного підприємництва приділяється земельним відносинам. Поглиблене дослідження сучасних проблем земельної реформи Гладієм М. В. та Лузаном Ю. Я. [37, с. 6-19] проводиться в розрізі удосконалення державної аграрної політики. Ними справедливо наголошується на важливості розвитку сільських територій за рахунок належних для третього тисячоліття людської цивілізації умов життєдіяльності сільського населення, де підприємництво залучається до вирішення проблем сільських громад завдяки збалансуванню потреб суспільства, селян та територіальних громад.

Значного інтересу з боку науковців, практиків та законодавців заслуговують пропозиції авторів вище наведеної статті щодо удосконалення ринку землі сільськогосподарського призначення для підприємців, які мають намір організувати власну аграрну підприємницьку діяльність. Вірно вказується на необхідність державного регулювання цього процесу та його відповідне унормування для збереження сільської поселенської мережі, розвитку фермерства, забезпечення кредитними ресурсами купівлі землі, підтримування природної родючості землі та інші суміжні заходи зі

становлення ефективного ринку сільськогосподарської землі. Водночас, більшої чіткості від дослідників потребує наведення параметрів купівлі-продажу землі. Бо зроблені щодо цього застереження, щоб її продаж відбувалася не більше визначених обсягів, й побажання уникнути необґрунтованої концентрації земель у одного власника, є досить загальними і розпливчатими.

Дискусії щодо розвитку ринкових відносин загалом, і в аграрній сфері зокрема, мають досить глибоку ретроспективу. Так, ще в 1993 р. Юрчишин В. В., Саблук П. Т. та інші вчені аграрної економічної науки надавали характеристику стану власності в національному аграрному секторі [27], вказуючи на нагальність глибинних соціально-економічних змін на селі. Ними науково обґрунтовується невідкладність переходу функціонування аграрного сектора на ринкових засадах на основі багатокладності та утвердження приватної форми власності.

Ще у 2009 р. основні напрями розвитку земельних відносин досліджував Новаковський Л. Я. [116, с. 21-23]. Вченим правомірно наголошується на необхідності зміцнення нормативно-правового поля України в сфері земельних відносин як основи економічного, політичного та соціального благополуччя нації та її сільської складової. Цілком справедливо звертається увага на масштаби такого унормування для країни, виходячи з розмірів її сільськогосподарських угідь та їх народногосподарської вагомості.

Про актуальність ціноутворення на орні землі йдеться в наукових напрацюваннях Шпичака О. М. та Боднар О. В., проведених у 2012 р. [197, С. 3-9]. Глибину історичної ретроспективи цього дослідження з питань оцінки 1 га закладеної землі та розміру позики під неї за губерніями України можна побачити за наведеними науковцями даними ще за 1912 рік. Досить переконливим постає факт високої на той час питомої ваги землі у приватній особистій власності у більшості губерній нашої країни, що підтверджує соціальну справедливість повернення селянам раніше відібраного у них державою основного засобу.

Щодо сьогоднішнього, то поділяємо пересторогу вчених щодо можливої низької ціни на землю через низьку ефективність її поточного використання. Вірною вважаємо позицію цих дослідників щодо недоцільності використання застави землі через низьку проєктовану ціну 1 га ріллі та її знаходженні в абсолютній більшості в оренді. Водночас, позитивне на той час авторське відношення до мораторію на ринок сільськогосподарських земель варто оцінювати як спірне: бо реальну ціну землі як товару встановлює лише ринкова кон'юнктура її попиту і пропозиції, а не теоретичні навіть надзвичайно ґрунтовні, аргументи.

Даний висновок підтверджують дослідження академіка Саблука П. Т., результати яких були опубліковані в 2019 р. у журналі «Вісник аграрної науки» під досить красномовною назвою «Ринок землі на часі» [151, С. 82-85]. Вчений справедливо переконує опонентів продажу землі сільськогосподарського призначення в тому, що земля в якості товару забезпечує надходження селянам додаткових активів та коштів, які тогочасного періоду знаходилися поза межами ринкового обігу. Бо відсутність ринку землі унеможливорює її заставу як активу, що вимиває із сільського господарства вагомі грошові кошти.

Більш детально досліджуючи аграрну політику та чинники її реалізації у 2019 р., Саблук П. Т. та Лузан Ю. Я. вказують на дієвість організації ринкового обігу земель як основного компоненту аграрної політики [152, С. 6-17]. Зроблена ними загальна оцінка рівня розвитку аграрних відносин в країні цілком правильно показує:

- відсутність системного фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора;
- несприятливість умов для розбудови результативної сільськогосподарської обслуговуючої кооперації;
- низьку інвестиційну привабливість агросектора через формування монопольних утворень на шкоду дрібного аграрного підприємництва;

- ускладнення механізмів податкового регулювання аграрного виробництва;
- скорочення прямої підтримки з боку держави сільськогосподарських товаровиробників;
- скорочення протягом року обсягу споживання людьми продуктів харчування з одночасним зниженням його калорійності внаслідок погіршення структури аграрного продовольчого виробництва;
- зменшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та інших видів тварин, негативний тренд якого в тваринництві цілком справедливо оцінюється як катастрофічний;
- формування сировинної експортоорієнтованої аграрної економіки;
- значні втрати доданої вартості національним аграрним сектором;
- обмеженість громадського контролю за ціновою поведінкою на аграрному ринку та ін.

Все це дійсно є наслідком не дотримання державою принципів послідовності, етапності та системності аграрного організаційно-економічного та соціально-правового регулювання.

Системне, масштабне та різнобічне дослідження аграрної реформи та її результативності в Україні у 2021 р. проведено такими вченими аграрної економічної науки як Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. [32, с. 6-15]. Висвітлюючи наукове забезпечення та послідовність проведення глибоких соціально-економічних трансформацій на селі, науковці цілком логічно фокусуються на докорінних змінах в Україні земельних відносин, створенні нових організаційно-правових форм ведення сільського господарства та його спроможності до висхідного розвитку на ринкових засадах. Поділяємо загалом позитивну оцінку вчених введення в ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення.

Водночас зроблені ними застереження щодо необхідності окремих обмежень для продавців та покупців землі виглядають не в повній мірі ґрунтовними, бо не конкретизують параметри таких обмежень. Особливої дискусії заслуговує опція стосовно обмеження для продавців землі. Накладений урядовий мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення грубо порушував конституційне право її власника

Вважаємо, що зняття цього мораторію в повній мірі відмінняє обмеження з продажу землі для її власника. Разом з тим, розміри закупівлі земель сільськогосподарського призначення та верхньої межі власності на неї потребують більш глибоких та самостійних досліджень для ґрунтового наукового забезпечення земельного ринку України. Бо критерій оцінки, що має кількісний вимір параметрів землі, потребує відповідного додаткового наповнення якісними соціальними та екологічними характеристиками.

Важливою складовою науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру постає опрацювання проблеми функціонування людського капіталу. Постійне зростання його значущості спричинюється низкою чинників, до числа основних з яких слід віднести: посилення вимог до професійних компетенцій управлінських кадрів; загострення конкуренції між аграрними підприємцями на ринках сільськогосподарської продукції; ускладнення демографічних проблем українського села через мобілізацію чоловіків в Збройні сили України та внутрішнім переміщенням осіб, які були вимушені покинути своє сільське місце проживання через ведення бойових дій війни та/або окупацію території військами Російської Федерації та спричинених нею катастрофічних ситуацій на землі; необхідність перманентного удосконалення системи управління аграрним підприємництвом як результату економічних перетворень на селі; зростання загроз людській цивілізації через військову агресію Російської Федерації проти України, тероризм, пандемії, глобальне потепління тощо.

Ретроспектива дослідження розвитку людського капіталу в аграрному секторі здійснювалася синхронно з дослідництвом відносин власності та земельних відносин. Так, у 2003 р. Бородіна О.М. робить релевантні висновки про важливість зростання людського капіталу, що забезпечує підвищення продуктивності праці біля землі та заохочує власників капіталу інвестувати цю сферу [16, с. 50-59]. Адже підвищення ефективності використання людського капіталу дійсно потребує збільшення витрат в розрахунку на людину через отримання нею якісних освітніх послуг охорону здоров'я, покращення харчування, поліпшення житлово-комунальних умов, створення сприятливого природного довкілля, оптимальні умови праці та відпочинку.

Поділяють викладену точку зору (2005 р.) Шпикуляк О. Г. та Малік М. Й., дослідження яких проводяться на рівні аграрних підприємств та стосуються кадрового управлінського потенціалу [192]. Чернявська Є. І. та Стрижко О. В. (2012 р.) виходять з більш широких позицій та показують доцільність використання корпоративної культури підприємства в економічних інтересах [186, с. 349-353]. Федунчик Л. Г. (2015 р.) демонструє важливість раціоналізації організаційно-управлінських складових для прогресивного розвитку ринку праці України [181, с.126-128].

Юрчик У. Б., (2016 р.), висвітлюючи питання ефективності ринку праці [198, с.109-113], правомірно показує його взаємозв'язок з інституційним забезпеченням. Кропивко М. Ф. (2016 р.) обґрунтовує напрями реформування системи управління аграрним сектором [70, с. 26-36]. В цьому ж році Бородіна О.А. деталізує методологічні засади стратегічного планування в умовах децентралізації, що показує через контекст взаємодії економіки та інтелектуальної власності [15, с. 104-111]. Спільними для викладених дослідницьких матеріалів є людиноцентриська опція, системність реформування в інтересах людини, стратегічний характер орієнтування на інтелектуалізацію економіки, аграрної зокрема.

Пищуліна О. (2018 р.) розкриває потребу розвитку людського капіталу як об'єктивної умови для результативного проведення реформ в різних сферах

людської життєдіяльності. Чільне місце в дослідженнях справедливо займають видатки соціального спрямування та як фактор розвитку людського капіталу подаються доходи та заробітна плата. Автором вірно доповнюються взаємозв'язки соціальної політики і людського капіталу опціями, що показують соціальні стандарти, доходи, витрати та заощадження домогосподарств, бідність та депривацію [142, с. 197-226].

Оцінюючи перспективи підтримки підприємництва територіальними громадами, Корінець Р.Я. та Перерва Г.Л. (2020 р.) наголошують на важливості сільського господарства в економічному просторі сільських громад [64, с. 99-107]. Польові дослідження цих науковців дають можливість стверджувати про поточну неготовність керівництва сільських громад приділяти належну увагу аграрному сектору. Проте, цілком правомірно передбачається, що відповідальність за економічний добробут сільської громади слугує об'єктивною передумовою заохочення розвитку аграрного підприємництва владними структурами територіальних громад.

Вітвіцький В. В. та Мамчур В. А. в своїх дослідженнях оцінюють вплив мотиваційних чинників на розвиток аграрного підприємництва [28, с. 76-87]. Поглиблені наукові розвідки дозволяють вченим зробити цілком справедливий висновок про вагомість для людини соціально-економічних та психологічних умов, в яких вона працює. Особлива увага приділяється заробітній платі, що виступає як економічний, так і психологічний чинник, і при цьому в аграрному секторі суттєво поступається більшості іншим видам економічної діяльності. Внаслідок чого, дійсно, пріоритетна для господарського комплексу галузь втрачає кваліфікованих працівників, відтік яких відбувається як в інші сектори економіки, так і за межі країни.

Науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах турбулентної невизначеності та трансформацій інституціонального характеру потребує використання сучасного проектно-орієнтованого інструментарію. Саме до таких слід віднести наукові напрацювання, які зробили: Безуглий Д. Г. – в частині

проектно-орієнтованого управління стратегічним розвитком територіальних громад [12]; Ушакова А. С. та Шаров Ю. П. – в частині визначення проектних компетентностей представників територіальних громад [180, с. 164-169]; Коблянська І., Ковальова О та Медвідь В. – в частині особливостей реалізації практик проектного менеджменту в територіальних громадах України [104, с. 349-355]; Вербовська Л., Запухляк І. та Полянська А. – в частині використання проектного інструментарію до управління розвитком територіальних громад [131, с. 75-88]; Бушуєв С. та Козир Б. – в частині гібридизації методології управління інфраструктурними проектами та програмами [20, с. 187-207]. Наведені й інші розробки проектного менеджменту створили досить надійну систему наукового забезпечення управління соціально-економічними системами в епоху докорінних змін.

Важливими для науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва постають методологічні основи оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства, що розробили Гаргасас А., Патики Н.І. та Ходаківська О. В. [182, с. 66-78]. Адже підприємницька діяльність в аграрному секторі проявляється через персоналізацію окремих індивідуальностей. Їх єдність в господарському комплексі представляє цілісну сільськогосподарську галузь, конкурентоспроможність якої оцінюється через порівняння з діючими на ринку подібними суб'єктами. Оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства дійсно потребує включення показників ефективності функціонування суб'єктів господарювання галузі, що показує реальні ринкові спроможності аграрного підприємництва.

Беженар І. М., Білокінна І. Д. та Шпикуляк О. Г. презентують в дослідженнях сучасні тенденції розвитку органічного виробництва [196], що на сьогодні постають невід'ємною складовою науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва. Бо органічне виробництво відображає нерозривність економічної, соціальної та екологічної сфер життєдіяльності людини й

поєднує інтереси товаровиробника, споживача й людської цивілізації. Поділяємо аргументи вчених, що витрати на купівлю органічної продукції з боку споживача є інвестиціями в його оздоровлення, а зростаючий рівень добробуту людей закладає економічний фундамент для підвищення попиту на таку продукцію.

Тригером прискорення науково-економічного забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва постає проєктний менеджмент. Це підтверджується при розкритті особливостей управління маркетинговими проєктами з ретроспективних і перспективних позицій, що були оприлюднені на XIII Міжнародній науково-практичній конференції [161, с. 154-159]. Аргументами такої значущості інноваційного маркетингу слугують його основні властивості - превентивність наукових здобутків по відношенню до маркетингової діяльності; комплексність удосконалення маркетингових всіх інструментів; фінальність маркетингового комплексу, як додатковий обслуговуючий сервіс.

Відтак, науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва включає комплекс заходів, використання яких сприяє: утвердженню багатокладності сільськогосподарського виробництва; нарощуванню інтелектуального капіталу у системі відтворення та інноваційному розвитку аграрного сектора; диверсифікації сільського господарства через його доповнення новітніми товарними лініями; імплементації в аграрний сектор здобутків науковців та практиків інших (не аграрних) видів економічної діяльності, що можуть бути адаптовані та використані у вітчизняному сільському господарстві з врахуванням його соціально-економічних та природно-екологічних особливостей.

Висновки до розділу 1

1. Аграрне підприємництво як економічна категорія відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, яка здійснюється

фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди.

2. Аграрне підприємництво як об'єкт управління характеризують такі властивості як: самостійність, ініціативність, екологічність, вмотивованість, індивідуальність, системність та вигідність, що в реальній дійсності доповнюються випадковими, специфічними та іншими істотними та неістотними ознаками.

3. Управління розвитком підприємницької діяльності в аграрному секторі в умовах трансформацій інституціонального характеру являє собою цілеспрямований вплив на виробничо-господарську діяльність фізичних та юридичних осіб, які за самостійною ініціативою здійснюють систематичну, на власний ризик пов'язану з природно-екологічними процесами діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції та іншими роботами для набуття певної вигоди під час здійснюваних економіко-соціально-екологічних перетворень в сільській місцевості та суспільстві в цілому.

4. Основні особливості управління розвитком аграрного підприємництва проявляються в якості: багатогранності управління завдяки складності його суб'єкта; різноплановості управління завдяки неоднорідній природі управлінського об'єкта (матеріальної, нематеріальної, економічної, соціальної, організаційної, біологічної, технічної, технологічної, інформаційної тощо); єдності принципів управління універсального (історичного, об'єктивного, соціального, альтернативного, термінологічного, структурно-функціонального, системного, когнітивного, інформаційного) та предметного (правового, управлінського, підприємницького) характеру; холістичності управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей сільськогосподарського виробництва, характерних рис соціально-економічних перетворень галузі, національної економіки, суспільства

5. Встановлено, що принципи управління розвитком аграрного підприємництва є загального та конкретного призначення. Загальні принципи мають історичний, об'єктивний, соціальний, альтернативний, термінологічний, структурно-функціональний, системний, когнітивний, інформаційний характер. Предметні принципи реалізуються на правових, управлінських та підприємницьких засадах.

6. Обґрунтовано, що підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком підприємництва в аграрному секторі передбачає використання здобутків науковців різних видів економічної діяльності з врахуванням особливостей аграрної господарської діяльності. Особливої уваги заслуговують теоретико-методологічні засади процесу забезпечення та реалізації ринкових стратегій, утвердження багатокладності аграрного сектора, формування різнопланових джерел інвестування аграрного підприємництва, нарощування інтелектуального капіталу у системі відтворення та інноваційного розвитку економіки; диверсифікація сільського господарства через його доповнення новітніми товарними лініями, використання комплексу заходів з управління маркетинговими ІТ-проектами.

7. Основними напрямками підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком підприємництва в аграрному секторі є: встановлення пріоритетів державної регуляторної політики, обґрунтування заходів з інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, нарощування доданої вартості в на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проектами в аграрних суб'єктах підприємництва.

Основні результати досліджень стосовно розділу 1 опубліковано в наукових працях [156;206], оприлюднено на науково-практичних конференціях [157;160;161;162], використано для навчально-методичного забезпечення викладання управлінських дисциплін в Одеському державному аграрному університеті (додаток Т), взято для впровадження в СВК «Родина» (Додаток П).

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

2.1. Макроекономічні умови розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах інституційних трансформацій

З розвитком ринкової економіки в аграрному секторі України відродилося та активно функціонує підприємництво як багатоаспектна самостійна, ініціативна, безпосередня економічна діяльність з метою отримання соціально-економічного ефекту та окупності прибутком авансованих в діяльність капіталу і праці. В умовах ринку підприємництво проявляється і позиціонується як організаційне утворення, діяльність якого регулюється інституціями держави, суспільства, ринковим механізмом. Саме завдяки підприємницькій діяльності багатокладне аграрне виробництво в Україні адаптувалося до функціонування в умовах ринку на засадах економічної свободи, самоокупності та самофінансування.

Аграрне підприємництво як інститут забезпечення ринкового функціонування аграрного сектору та адаптації сільського господарства до ринкових умов реалізується в організаційно відокремлених формах господарювання, у складі яких представлені юридичні особи – підприємства та фізичні особи підприємці. Динаміка їх кількості та співвідношення а аграрному секторі демонструє сучасний стан розвитку аграрного підприємництва [45; 46; 51; 59; 61; 89; 93; 94; 95; 98; 99; 100; 109; 114; 118; 123; 129; 150; 174].

Статистична аналітика свідчить [168; 169; 170], що в економіці в цілому в Україні за кількістю суб'єктів господарювання переважають фізичні особи – підприємці, тоді як за таким видом економічної діяльності, що за чинною статистичною класифікацією об'єднує добувні галузі економіки: сільське, лісове та рибне господарство, переважною більшістю характеризуються юридичні особи – підприємства.

За період з 2010 по 2022 рік в економіці країни відбулось суттєве скорочення кількості суб'єктів підприємництва (табл. 2.1). Аналогічна тенденція мала місце і в сільському, лісовому та рибному господарстві.

Таблиця 2.1

Динаміка кількості суб'єктів господарювання в економіці України і сільському, лісовому та рибному господарстві

Роки	Кількість суб'єктів господарювання, тис. од					
	усього	з них		у сільському, лісовому та рибному господарстві		
		підприємства	фізичні особи - підприємці	усього	з них	
					підприємства	фізичні особи - підприємці
2010	2184,1	380,0	1804,1	80,3	50,7	29,6
2015	1974,4	343,5	1630,9	79,3	46,8	32,5
2019	1941,7	380,6	1561,1	75,5	50,3	25,2
2020	1973,7	373,0	1600,7	73,4	49,5	23,9
2021	1956,3	371,7	1584,6	70,8	47,7	23,1
2022	1732,6	261,6	1471,0	53,2	32,8	20,4

Джерело: [176, с. 324]

Середньорічний темп зростання кількості зазначених суб'єктів господарювання за період з 2010 по 2022 рік становив 98,2 %, що вказує на щорічне зменшення показника в середньому на 1,8 %. Це на 0,8 відсоткових пунктів перевищило темп зменшення кількості господарюючих суб'єктів в економіці країни в цілому, де цей показник динаміки склав за досліджуваний період 99,0 %. Причиною такої динаміки є недостатній рівень інституційної підтримки розвитку підприємництва, а в останні роки є результатом негативних змін в економічному середовищі, що відбулися під час пандемії COVID 19 та воєнного стану внаслідок повномасштабної військової агресії з початку 2022 року.

Динаміку кількості суб'єктів підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві наочно демонструє діаграма (рис. 2.1), за даними якої максимальна кількість підприємств в галузі мала місце у 2010 році, у той час

як у 2015 році спостерігається максимальна кількість фізичних осіб – підприємців.

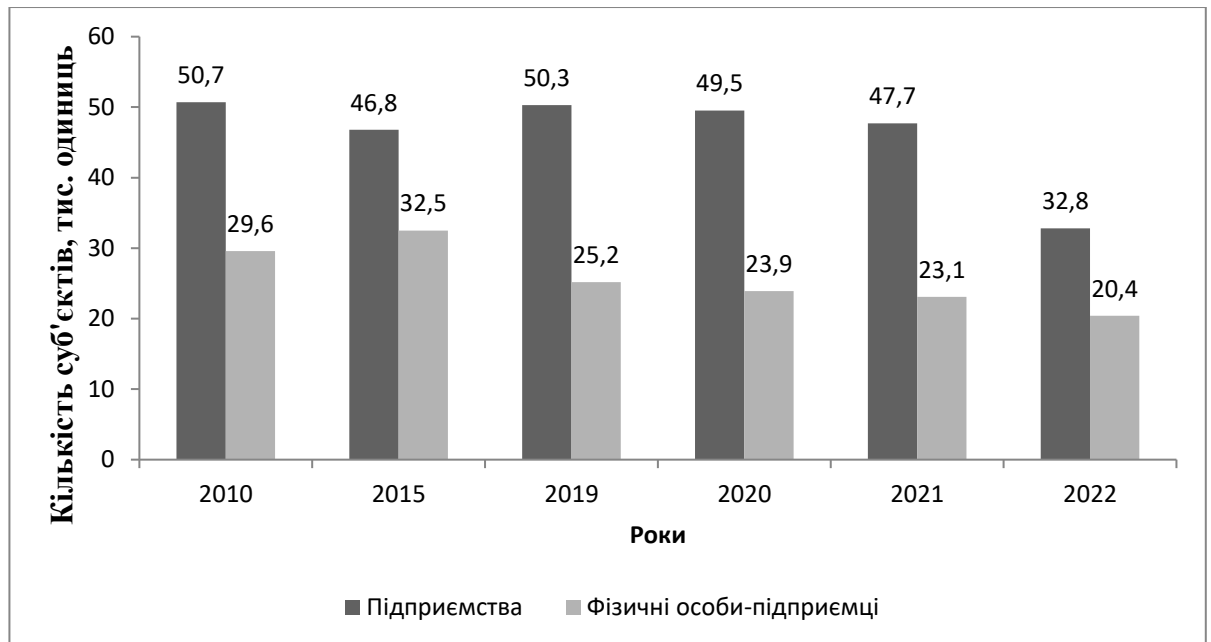

Рис. 2.1. Динаміка кількості суб'єктів підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві України
Сформовано за даними джерела [176, с. 324]

При цьому діаграма наочно демонструє зменшення кількості підприємств більш стрімкими темпами, ніж кількості фізичних осіб-підприємців. Це свідчить, про більш складні умови адаптації юридичних осіб-підприємств до ринкових умов господарювання та інституційних трансформацій, до яких фізичним особам – підприємцям як більш гнучким суб'єктам господарювання адаптуватись виявилось значно легше.

Суб'єкти підприємництва сільського, лісового та рибного господарства в період з 2010 по 2022 рік становили у відносному виразі від 3,07 % у 2022 році до 4,02 % у 2015 році від загальної кількості суб'єктів господарювання економіки країни (табл. 2.2). При цьому питома вага підприємств даного сектора у загальній кількості підприємств економіки становила до 2020 року включно понад 13 %. З 2021 року має місце скорочення кількості підприємств галузі більш стрімкими темпами, що вплинуло на зниження питомої ваги цих суб'єктів господарювання до 12,5 % у 2022 році.

Таблиця 2.2

Питома вага суб'єктів підприємництва сільського, лісового та рибного господарства в сукупності суб'єктів господарювання економіки України

Показники	Роки					
	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Питома вага суб'єктів підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарств у їх сукупності в економіці, %	3,68	4,02	3,89	3,72	3,62	3,07
Питома вага підприємств сільського, лісового та рибного господарства у їх сукупності в економіці, %	13,34	13,62	13,22	13,27	12,83	12,54
Питома вага фізичних осіб-підприємців сільського, лісового та рибного господарства в їх сукупності в економіці, %	1,64	1,99	1,61	1,49	1,46	1,39
Питома вага у кількості суб'єктів підприємництва сільського, лісового та рибного господарства - підприємств, %	63,1	59,0	66,6	67,4	67,4	61,7
- фізичних осіб - підприємців, %	36,9	41,0	33,4	32,6	32,6	38,3

Джерело: [176 , с. 324]

Відносні показники структури суб'єктів підприємництва сільського, лісового та рибного господарства у розрізі юридичних та фізичних осіб, представлені у таблиці 2.2, характеризують зміну у їх співвідношенні в 2015 та 2022 роках на користь фізичних осіб, що є результатом прояву інституційних трансформацій у воєнно-політичному середовищі у ці роки, які більш суттєво вплинули на фінансовий стан юридичних осіб-підприємств, що здійснювали діяльність і, як наслідок, на зменшення їх загальної кількості і питомої ваги.

В процесі інституційних трансформацій політико-правового середовища відбулося реформування сільськогосподарських підприємств, результатом якого стало утворення суб'єктів підприємництва на базі колишніх колективних аграрних підприємств, представлених у різних організаційно-правових формах, що регламентуються чинним законодавством. До 2017 року Державною службою статистики здійснювався облік юридичних осіб сільського господарства у розрізі організаційно – правових форм господарюючих суб'єктів підприємництва, результати якого

оприлюднювалися у статистичних щорічниках «Сільське господарство України» [167].

Основною організаційно-правовою формою аграрного підприємництва, що переважає в абсолютному виразі за кількістю підприємств, за період спостереження державною статистикою, стало фермерське господарство (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка кількості юридичних осіб – підприємців, що здійснювали діяльність в сільському господарстві за організаційно-правовими формами

Організаційно-правові форми	Роки					
	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
<i>Кількість суб'єктів підприємництва - юридичних осіб за організаційно-правовими формами, одиниць</i>						
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	6967
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	3215
Кооперативи	848	809	674	596	738	448
Фермерські господарства	34035	34168	33084	32303	33682	34137
Державні підприємства	296	269	228	241	222	199
Підприємства інших форм	1781	1460	691	891	603	592
Усього	49415	49046	46199	45379	45379	47697
<i>Питома вага суб'єктів підприємництва у загальній кількості, %</i>						
Господарські товариства	16,7	16,8	16,8	17,0	19,2	14,6
Приватні підприємства	8,5	8,3	8,2	8,0	8,3	6,7
Кооперативи	1,7	1,6	1,5	1,3	1,6	0,9
Фермерські господарства	68,9	69,7	71,6	71,2	74,2	71,6
Державні підприємства	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4
Підприємства інших форм	3,6	3,0	1,5	2,0	1,3	1,2
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Без даних по тимчасово окупованих територіях

Джерело: [167, с. 171]

За даними державного статистичного спостереження щодо розподілу суб'єктів аграрного підприємництва за організаційно-правовими формами, яке здійснювалось до 2017 р. статистикою сільського господарства, на фермерські господарства припадає понад 70 % від загальної кількості аграрних суб'єктів підприємництва - юридичних осіб з динамікою показника питомої ваги від 68,9 % у 2012 році до 71,6 % у 2017 році.

Значно в меншій мірі в аграрному секторі представлені інші організаційно-правові форми підприємств. Другу позицію у рейтингу за кількістю займають господарські товариства, третьою формою за поширенням в сільському господарстві є приватні підприємства. Незначна частка у 2017 році, менше 1 %, припала на кооперативи та державні підприємства.

Після 2017 року та на даний час державною статистикою ведеться облік розподілу суб'єктів підприємництва за організаційно-правовими формами в економіці в цілому, де окремо виділяються ті підприємства, що притаманні лише сільському господарству та які створюються і функціонують для виробництва сільськогосподарської продукції та або надання послуг сільському господарству: фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі чи обслуговуючі кооперативи. Інші ж організаційно правові форми (господарські товариства, державні та приватні підприємства) представлені згідно статистичної інформації у зведених даних за економікою в цілому.

Щодо динаміки кількості зареєстрованих Державною службою статистики в ЄДРПОУ фермерських господарств, їх чисельність за період з 2016 по 2023 рік зросла з 43,7 тис. одиниць до 49,6 тис. одиниць, у той час як питома вага їх в економіці скоротилась з 3,9 до 3,38 % (табл. 2.4).

Представлена статистична аналітика кількості зареєстрованих суб'єктів підприємництва в аграрному секторі віддзеркалює тенденцію до зростання кількості фермерських господарств за період дослідження. Ця тенденція зберігається й у 2022 – 2023 роках, незважаючи на нестабільний стан зовнішнього макросередовища і виявлену тенденцію до скорочення суб'єктів підприємництва в економіці країни в цілому.

Поряд з позитивною динамікою кількості фермерських господарств має місце й розвиток обслуговуючої кооперації та зростання кількості обслуговуючих кооперативів. При цьому кількість суб'єктів підприємництва у організаційній формі виробничої сільськогосподарської кооперації скорочується.

Таблиця 2.4

Динаміка кількості зареєстрованих юридичних осіб та підприємств організаційно-правових форм аграрного сектору в економіці України*

Організаційно-правові форми підприємств	Роки						
	2016	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Загальна кількість юридичних осіб, одиниць	1121347	1235024	1298435	1350627	1395448	1437009	1464953
Фермерських господарств: - кількість, одиниць	43743	45035	45654	46929	47803	48868	49567
- до загальної кількості юридичних осіб, %	3,901	3,646	3,516	3,475	3,426	3,401	3,384
Сільськогосподарські виробничі кооперативи: - кількість, одиниць	998	996	1005	1009	1000	1001	988
- до загальної кількості юридичних осіб, %	0,089	0,081	0,077	0,075	0,072	0,070	0,067
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: - кількість, одиниць	949	1073	1207	1270	1279	1274	1262
- до загальної кількості юридичних осіб, %	0,085	0,087	0,093	0,094	0,092	0,089	0,086

*Без даних по тимчасово окупованих територіях

Джерело: [176, с. 175]

Побудований лінійний тренд (рис. 2.2) наочно демонструє позитивну динаміку кількості фермерських господарств.

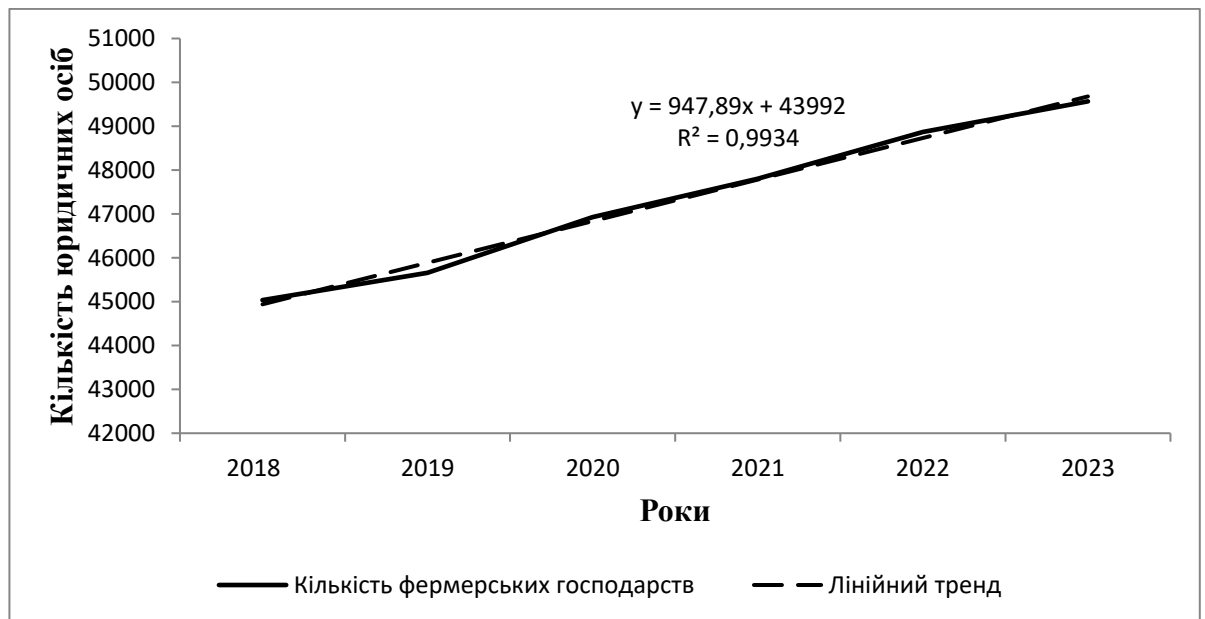

Рис. 2.2. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні

Побудовано за даними джерела [176, с. 177]

За період з 2018 по 2023 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств у абсолютному виразі зростала в середньому щороку на 948 одиниць.

Особливою формою організації виробництва в аграрному секторі і, відповідно, організаційно - правовою формою аграрного підприємництва, є кооперація, що представлена виробничими і обслуговуючими кооперативами. В економіці України виробничим кооперативам, що зареєстровані в сільському господарстві, належить незначна частка – 0,07 % (табл. 2.3). Кількість суб'єктів підприємництва даної організаційно- правової форми характеризується спадною динамікою (рис. 2.3)

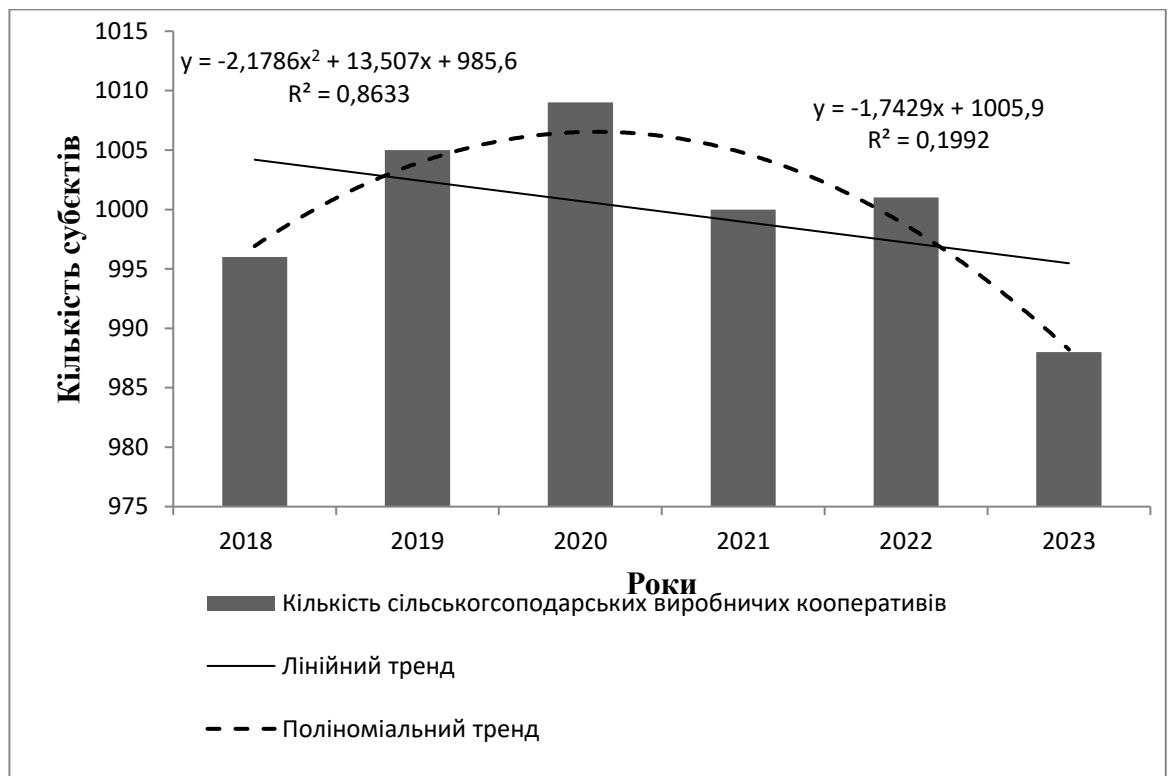

Рис. 2.3. Динаміка кількості виробничих кооперативів в сільському господарстві в Україні

Джерело: побудовано за даними [176, с. 177]

В середньому щороку кількість виробничих кооперативів в сільському господарстві з 2018 по 2023 рік зменшувалась на 2 одиниці, що підтверджують параметри лінійного тренду. Параметри поліноміального тренду другого порядку свідчать про те, що дане скорочення відбувається з прискоренням.

Протилежна ситуація спостерігається щодо динаміки чисельності обслуговуючих кооперативів (рис. 2.4). В середньому щороку, за параметрами лінійного тренду, їх кількість в період з 2018 по 2023 рік зростала на 33 одиниці.

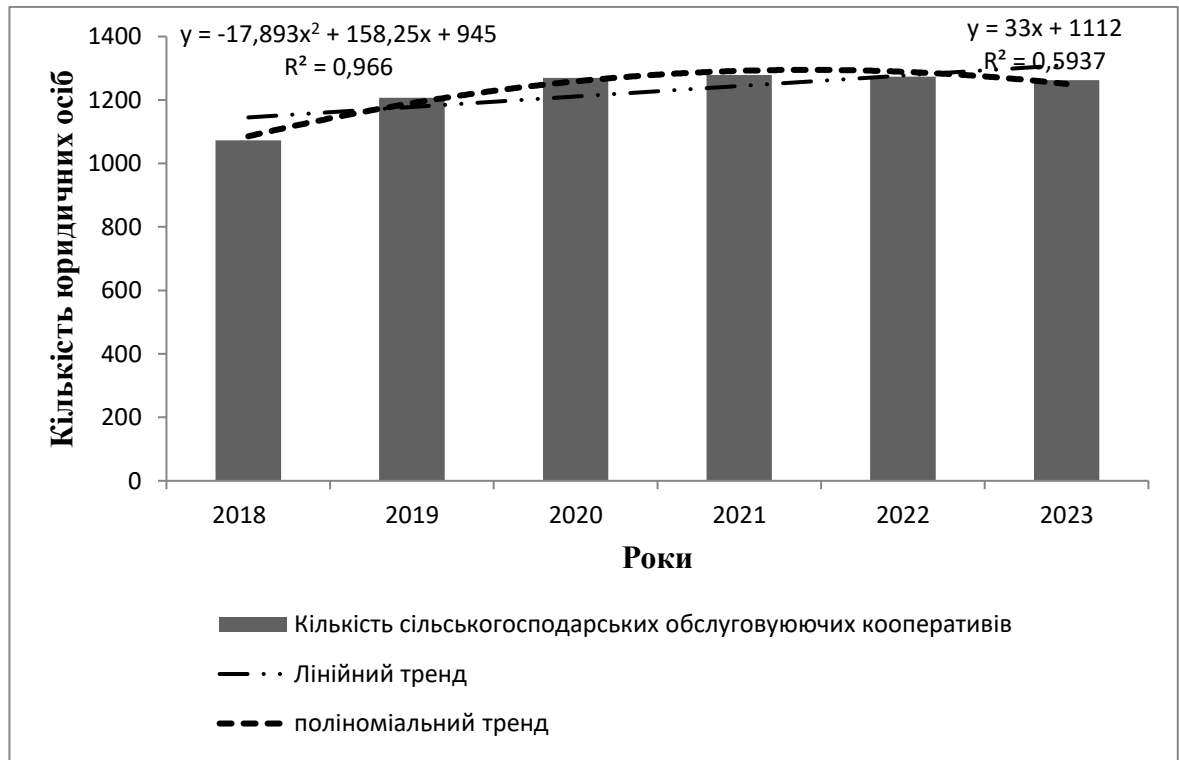

Рис. 2.4. Динаміка кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Джерело: побудовано автором згідно даних [176, с. 177]

Параметри поліноміального тренду характеризують виявлену тенденцію кількості обслуговуючих кооперативів як таку, що відбувається з деяким уповільненням.

Зростання кількості фермерських господарств та надання селянами переваги саме цій формі господарювання, пояснюється тим, що ця форма господарювання є унітарною, тобто економічну відповідальність за результатами діяльності несе одна особа. Це створює мотивацію підприємця-засновника підприємства щодо збільшення економічного ефекту діяльності, який цілком залишається в розпорядженні фермера, на відміну від виробничих кооперативів, що є колективною формою господарювання і власності на майно та результати діяльності.

Поштовхом до розвитку обслуговуючої кооперації є те, що малі та середні за розмірами підприємства завдяки кооперуванню мають можливість спільними зусиллями вирішувати проблеми реалізації і переробки продукції, виконання технологічних операцій сільськогосподарською технікою кооперативу, отримання ветеринарних послуг, придбання засобів виробництва тощо.

Значна варіація кількості підприємств в аграрному секторі в окремі роки обумовлена тим, що фактори зовнішнього середовища відкривають нові можливості і обумовлюють зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності або несуть загрози, що обумовлює скорочення кількості підприємств, які здійснюють діяльність. Трансформаційні процеси в сільському господарстві обумовили правове забезпечення багатокладності аграрного підприємництва за організаційно-правовими формами, у той час як стан і розвиток економічного середовища характеризується значними викликами та загрозами. Основними індикаторами стану економічного середовища є макроекономічні показники, інвестиційний клімат в країні, процеси інфляції, рівень добробуту основних споживачів результатів діяльності підприємств.

Одним із найважливіших макроекономічних показників, що демонструє загальноєкономічні підсумки діяльності економічних суб'єктів - резидентів є валовий внутрішній продукт (ВВП). За період з 2002 по 2023 рік (табл. 2.5) мала місце переважно позитивна динаміка до зростання економіки за показником ВВП, але в окремі періоди спостерігались суттєві коливання.

Для елімінування інфляційних процесів на розмір ВВП, за даними Міністерства фінансів України, поряд з оцінкою ВВП у національній валюті представлено показник в оцінці за доларами США, суттєве коливання якого свідчить про залежність макроекономічних параметрів національної економіки від зовнішньоекономічних та глобальних факторів і, як наслідок, інфляційних процесів всередині країни. Спад показника у 2022 році пояснюється початком повномасштабної військової агресії та відповідними її

наслідками для економіки, але вже у 2023 році спостерігалось зростання ВВП порівняно з попереднім роком на 25,9 % в оцінці за національною валютою та на 10,4 % в оцінці за доларами США.

Таблиця 2.5

Динаміка номінального валового внутрішнього продукту України

Рік	Млн. грн	Млн. дол. США*	Темп зростання до попереднього року, %	
			млн.грн.	млн. дол. США
2002	225810	42393	100,0	100,0
2003	267344	41534	118,4	98,0
2004	345113	77769	129,1	187,2
2005	441452	96339	127,9	123,9
2006	544153	102701	123,3	106,6
2007	720731	176578	132,5	171,9
2008	948056	227325	131,5	128,7
2009	913345	117228	96,3	51,6
2010	1082569	136419	118,5	116,4
2011	1316600	163160	121,6	119,6
2012	1408889	175781	107,0	107,7
2013	1454931	183310	103,3	104,3
2014	1566728	131805	107,7	71,9
2015	1979458	90615	126,3	68,7
2016	2383182	93270	120,4	102,9
2017	2982920	112154	125,2	120,2
2018	3558706	130832	119,3	116,7
2019	3974564	153781	111,7	117,5
2020	4194102	155582	105,5	101,2
2021	5459574	199770	130,2	128,4
2022	5191028	161990	95,1	81,1
2023	6537825	178760	125,9	110,4

*значення ВВП в дол. США за даними Всесвітнього банку та МВФ

Сформовано за даними джерела [21]

Наочно відзначені тенденції в динаміці показника ВВП підтверджують дані діаграми (рис. 2.5). Стрімкі коливання показника ВВП у бік зменшення припадають на періоди фінансово-економічної кризи (2009 р.), початку військової агресії проти України (2014-2015 рр.) та повномасштабної агресії 2022 р.

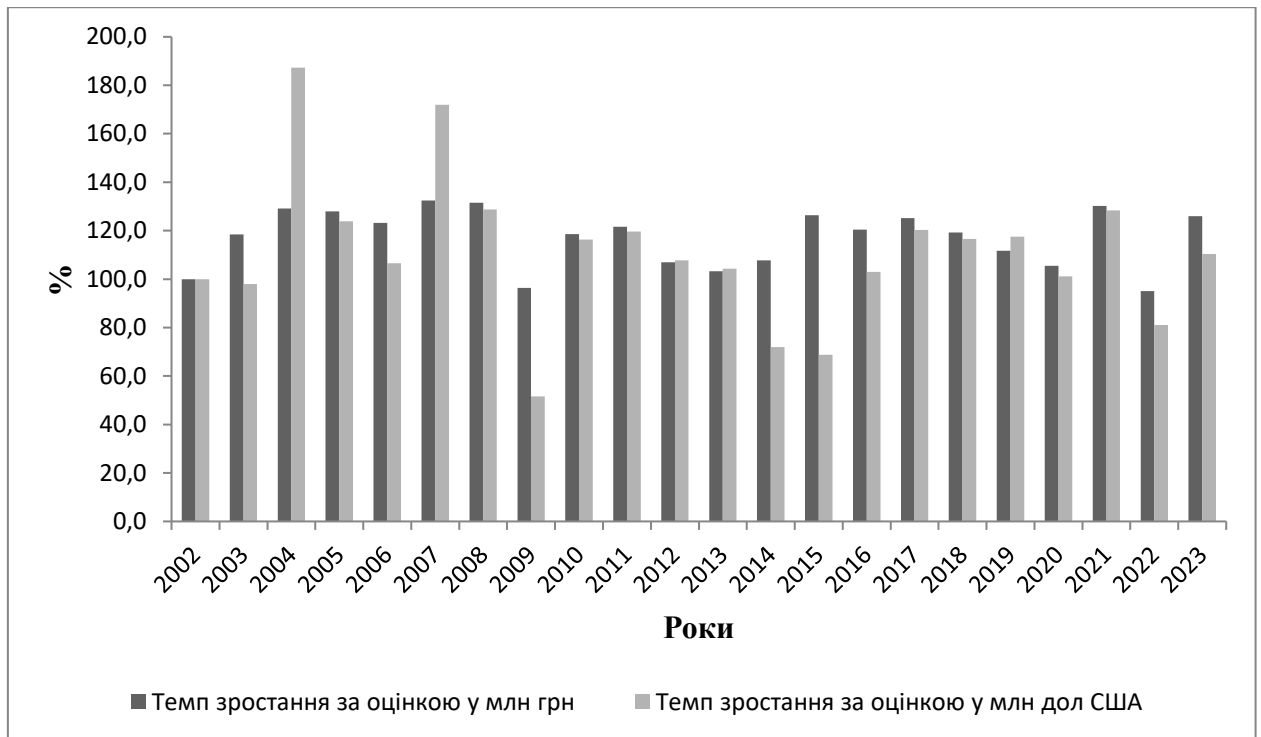

Рис. 2.5. Темпи зростання ВВП України, % до попереднього року

Джерело: за даними таблиці 2 та джерела [21]

Виявлені тенденції у динаміці абсолютного показника ВВП підтверджує й інтенсивність динаміки відносного показника з розрахунку на одну особу, що у свою чергу, демонструє й динаміку рівня добробуту населення країни та тенденції його розвитку (табл. 2.6).

Як у динаміці абсолютного показника ВВП, так і за відносним показником з розрахунку на одну особу виділяються періоди спаду до попередніх років. Так, у кризовому 2009 році по відношенню до попереднього ВВП на душу населення знизився більш ніж на третину – на 35,1 % . У 2014 - 2015 рр. з початком військових дій відбулось скорочення показника в оцінці за доларами США за ланцюговими показниками відповідно на 25,9 та 31,6 %.

На 5,2 % ВВП з розрахунку на душу населення скоротився у 2022 році з початком повномасштабної військової агресії попри продовження якої у 2023 році показник повертає позитивну тенденцію і зростає порівняно з попереднім роком на 13,2 %. Обчислений за оцінкою у доларах США середньорічний темп зростання становить 108,2 %, що свідчить про середньорічний приріст ВВП на одну особу за період з 2002 по 2023 рік на 8,2 %.

Таблиця 2.6

Номінальний ВВП України з розрахунку на душу населення

Рік	Гривен	Доларів США*	Темп зростання до попереднього року, %	
			в оцінці за національною валютою	в оцінці у дол. США
2002	4681,9	911,9	х	х
2003	5592,9	1087,8	119,5	119,3
2004	7273,5	1416,6	130,0	130,2
2005	9374,3	1894,5	128,9	133,7
2006	11634,3	2391,3	124,1	126,2
2007	15499,1	3197,9	133,2	133,7
2008	20502,8	4066,5	132,3	127,2
2009	19836,3	2639,4	96,7	64,9
2010	23603,6	3078,4	119,0	116,6
2011	28813,9	3704,8	122,1	120,3
2012	30912,5	4004,8	107,3	108,1
2013	31988,7	4187,7	103,5	104,6
2014	35834,0	3104,7	112,0	74,1
2015	46210,2	2124,7	129,0	68,4
2016	55853,5	2187,7	120,9	103,0
2017	70224,3	2638,3	125,7	120,6
2018	84192,0	3096,6	119,9	117,4
2019	94589,8	3661,5	112,4	118,2
2020	100432,5	3751,7	106,2	102,5
2021	131907,2	4827,8	131,3	128,7
2022	126152,3	4576,0	95,6	94,8
2023	...	5181,4	х	113,2

*значення ВВП в доларах США за даними Всесвітнього банку та МВФ

Побудовано за даними джерела [21]

Ланцюгові показники динаміки, представлені в таблиці 2.6, демонструють стрибкоподібні зміни відносного показника ВВП в окремі роки як віддзеркалення економічних криз та загострення воєнно-політичної ситуації і воєнного стану, що безумовно, позначається й на мікроекономічних параметрах стану економіки галузей та розвитку підприємництва.

В цілому ж за досліджуваний період мала місце тенденція до зростання показника ВВП на одну особу (рис. 2.6). За параметрами лінійного тренду, в середньому щороку ВВП на душу населення зростав на 132,57 дол. США. Параметри степеневого тренду, що характеризується вищим рівнем апроксимації, також вказують на економічне зростання.

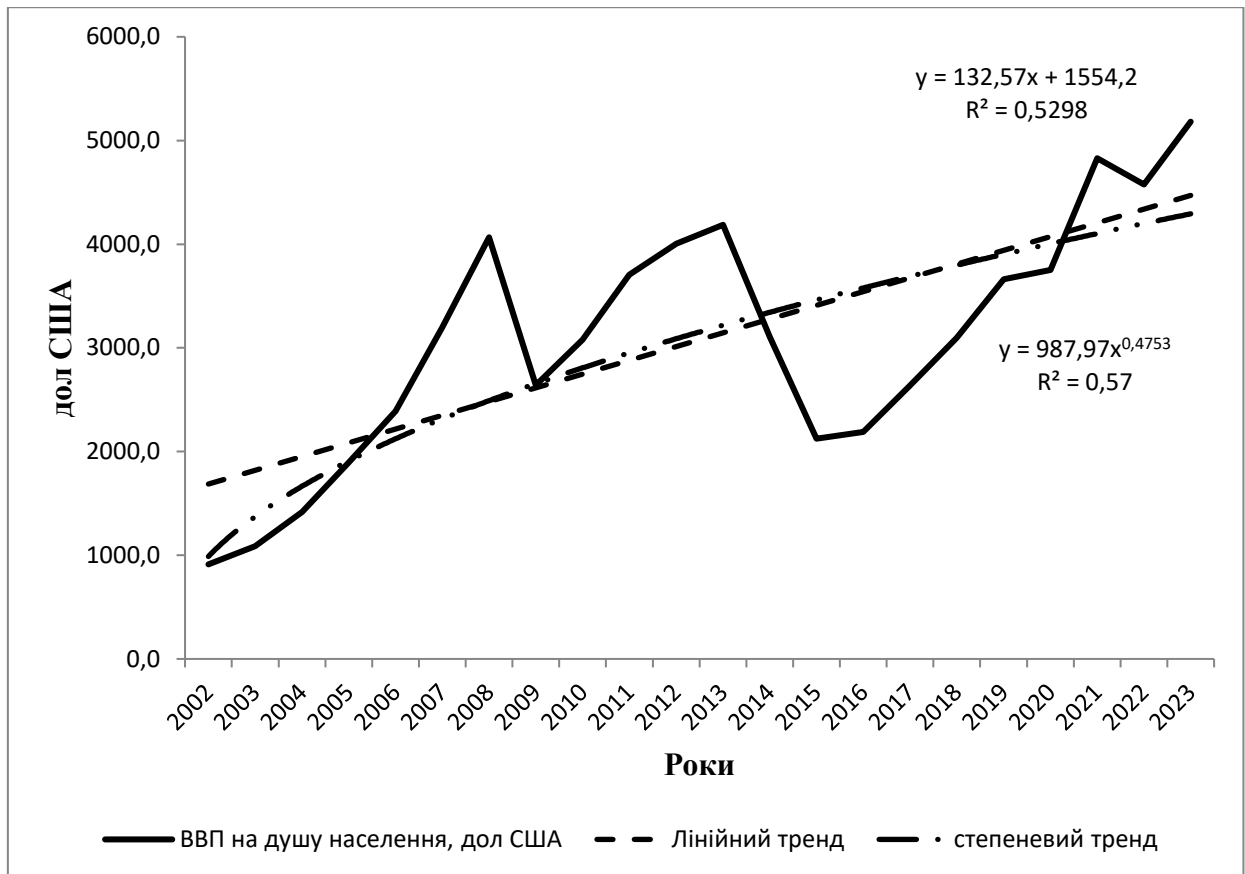

Рис. 2.6. Динаміка валового внутрішнього продукту на душу населення в Україні, дол. США

Побудовано за даними джерела [21]

Відображенням загального стану економічного середовища є інвестиційний клімат в країні та динаміка прямих іноземних інвестицій в національну економіку (табл. 2.7).

Показники динаміки прямих іноземних інвестицій віддзеркалюють різновекторні зміни, у складі яких простежуються як періоди збільшення, так і суттєвого скорочення обсягів інвестування. Також показовою є наявність суттєвої розбіжності між двома напрямками інвестицій: в економіку України та за її межі. Протягом досліджуваного періоду інвестиції в Україну суттєво перевищували потік інвестиційних ресурсів з країни, що обумовлювало переважно позитивне сальдо інвестиційних потоків крім 2015 та 2020 років. Аналіз та виявлення періодів стрімкого спаду показників інвестування дозволяє зробити висновки, що суттєві скорочення інвестицій припадали на період пандемії COVID-19, повномасштабне вторгнення воєнного агресора в

Україну, що стало викликами глобального характеру як всесвітнього, так і для національного інвестиційного середовища.

Таблиця 2.7

Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні

Роки	В Україну		З України	Сальдо	
	млн. доларів США	до попереднього року, %		млн. доларів США	до попереднього року, %
2002	693	х	-5	698	х
2003	1424	731,0	13	1411	713
2004	1715	291,0	4	1711	300
2005	7808	6093,0	275	7533	5822
2006	5604	-2204,0	-133	5737	-1796
2007	9891	4287,0	673	9218	3481
2008	10913	1022,0	1010	9903	685
2009	4816	-6097,0	162	4654	-5249
2010	6495	1679,0	736	5759	1105
2011	7207	712,0	192	7015	1256
2012	8401	1194,0	1206	7195	180
2013	4499	-3902,0	420	4079	-3116
2014	410	-4089,0	111	299	-3780
2015	-458	-868,0	-51	-407	-706
2016	3810	4268,0	16	3794	4201
2017	3692	-118,0	8	3684	-110
2018	4455	763,0	-5	4460	776
2019	5860	1405,0	648	5212	752
2020	-868	-6728,0	82	-950	-6162
2021	6687	7555,0	-198	6885	7835
2022	1152	-5535,0	529	623	-6262
2023	4247	3095,0	42	4205	3582

Розраховано за даними джерела [138]

Позитивні зміни спостерігаються у 2023 році щодо прямого іноземного інвестування в країну, що підкреслює зростання значення України для іноземних інвесторів навіть під час воєнного стану, а також свідчить про потенційної можливості участі у відтворенні зруйнованої економіки з боку іноземних інвесторів. Абсолютні показники інвестиційної діяльності доцільно доповнити відносними величинами, що об'єктивно продемонструють інвестиційну привабливість економіки країни у стратегічній перспективі повоєнного відтворення.

Індекс інвестиційної привабливості також демонструє різновекторну динаміку з тенденцією зростання показника до другого півріччя 2018 року та тенденцією до зменшення з другого півріччя 2019 до другого півріччя 2023 року (рис. 2.7).

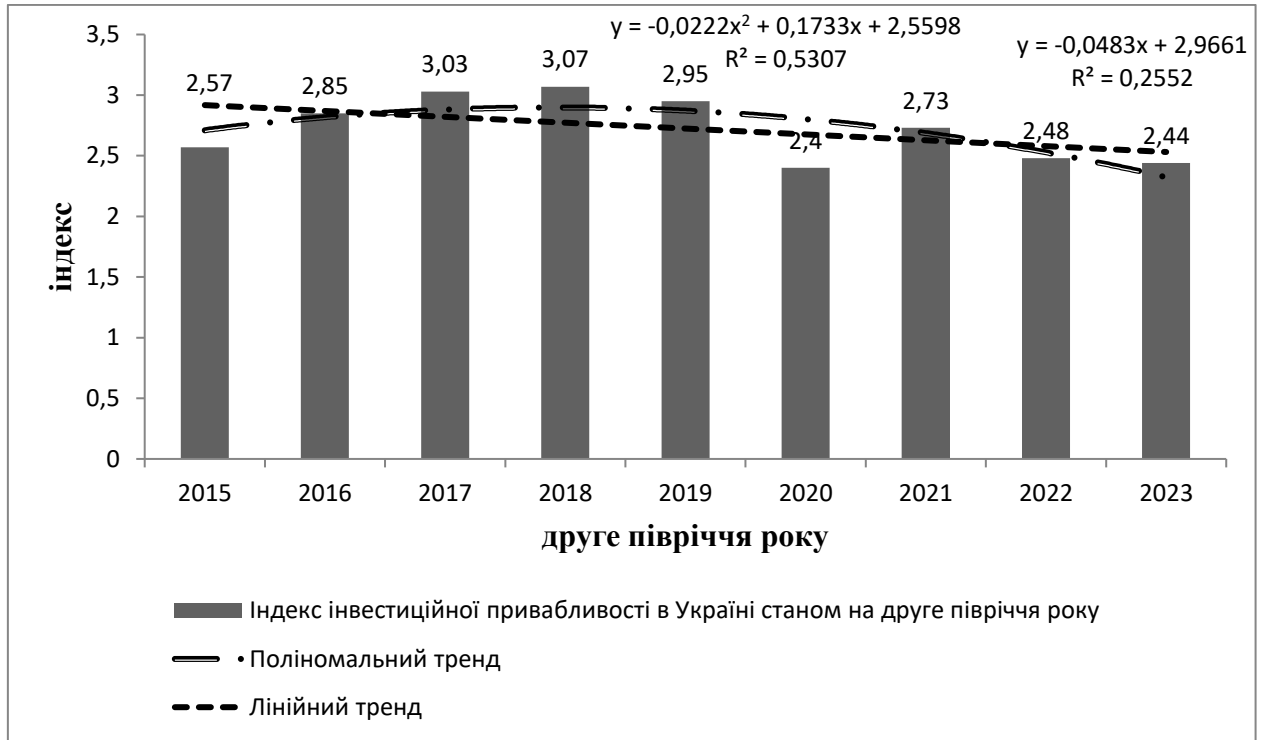

Рис. 2.7. Динаміка індексу інвестиційної привабливості в Україні

Джерело: побудовано за даними [48]

Протягом аналізованого періоду рівень інвестиційної привабливості зазнав суттєвих коливань. Максимальне значення індексу 3,03 пунктів у 2017 році є результатом позитивних інституційних зрушень: економічних і політичних реформ, запровадженням заходів боротьби з корупцією. Скорочення індексу протягом 2019 – 2023 рр. та його мінімум у 2020 та 2023 роках, як і негативна динаміка в обсягах прямих іноземних інвестицій, обумовлені наслідками пандемії COVID 19 та повномасштабними військовими діями на території України з початку 2022 року. Це неминуче негативно відбивається на умовах розвитку підприємництва, зокрема в сільському господарстві та на макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку, у динаміці яких мають місце закономірності і тенденції, обумовлені чинниками економічного середовища (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Показники соціально-економічного розвитку України

Показники	Роки						Середньорічний абсолютний приріст
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
ВВП (у фактичних цінах), млрд. грн	2981,2	3560,3	3977,2	4222,0	5450,8	5191,0	484,7
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	113,7	109,8	104,1	105,0	110,0	126,6	1,886
Індекс цін продукції сільського господарства, проданої підприємствами (до попереднього року), %	111,5	109,3	92,4	119,2	136,0	101,2	1,503
Капітальні інвестиції, млрд грн	448,5	578,7	624,0	508,2	673,9	409,7	-0,6914
Капітальні інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство, млн. грн	64243	66104	59130	50680	69950	51439	-1740,9
Зведений бюджет, млрд. грн.							
- доходи	1017,0	1184,3	1289,8	1376,7	1662,3	2196,6	211,97
- видатки	1057,0	1250,2	1372,4	1595,4	1845,4	3043,9	341,23
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	7104	8865	10497	11591	14014	14847	1578,7
Рівень безробіття громадян віком 15–70 рр (за методологією МОП), %	9,5	8,8	8,2	9,5	9,9	...	0,15

Джерело: ситематизовано за даними [176, с. 21]

Дані державної статистики демонструють поступове економічне зростання, що характеризується підвищенням у абсолютному виразі показника валового внутрішнього продукту у реальних цінах 2017 - 2021 рр. Індекс споживчих цін (індекс інфляції) характеризує варіацію загального в економіці рівня цін на продукцію, товари та послуги кінцевого споживання населенням. Щороку протягом досліджуваного періоду даний індикатор соціально-економічного розвитку країни зростає, демонструючи суттєве зростання у 2022 році, як відгук на зростання рівня воєнно-політичної нестабільності. Меншими темпами зростали ціни на продукцію сільського

господарства (крім 2015 року), водночас у 2019 році мало місце загальне зниження цін на продукцію галузі порівняно з попереднім роком на 7,6 %. Зростання капітальних інвестицій, що спостерігалось до 2019 р. включно, змінює напрям руху у бік зменшення, а у 2021 році капітальні інвестиції знову зростають, досягаючи максимальної позначки за досліджуваний період та знову суттєво скорочуються з початком повномасштабної воєнної агресії у 2022 р.

Індекс інфляції є й індикатором стабільності національної валюти по відношенню до інших валют, демонструючи її знецінення. Якщо у 2010 році курс гривні до 1 долара США становив 7,94 грн, у 2015- 24,23 грн, то у 2022 р. вже 32,34 грн [176, с. 163].

На тлі негативних тенденцій в економічному середовищі має місце зниження купівельної спроможності населення, збільшення кількості безробітних та рівня безробіття.

Таким чином, пануючі негативні тенденції у економічному середовищі на тлі воєнно-політичної нестабільності є загрозовою перешкодою у розвитку підприємницького сектора економіки та формуванні платоспроможних споживачів. Наслідком цих проблем є погіршення стану демографічного середовища, що у свою чергу негативно відбивається на здатності його функціонувати як джерела трудових ресурсів для суб'єктів підприємництва та основа формування платоспроможних споживачів.

Стан демографічного середовища та, зокрема сільської демографії, характеризують негативні процеси, що проявляються як у скороченні кількості населення України в цілому, так і у розрізі його статевого складу (табл. 2.9). Дещо вищими темпами скорочується сільське населення. Якщо у 2022 році загальне населення країни скоротилось на 1 % порівняно з попереднім роком, то сільське населення – на 1,2 %, зокрема чоловіків на 1, 1 %, жінок – на 1,4 %.

Згідно узагальнених статистичних даних, мають місце структурні зрушення у розподілі населення на міське і сільське.

Таблиця 2.9

Чисельність і динаміка постійного населення України станом на 01 січня, тис. осіб*

Показники	Роки						
	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022
Усього,	45782,6	42759,7	42216,8	41983,6	41732,8	41418,7	40997,7
у т.ч.:							
- чоловіки	21107,1	19787,8	19558,2	19455,3	19343,5	19195,4	19007,0
- жінки	24675,5	22971,9	22658,6	22528,3	22389,3	22223,3	21990,7
Темп зростання Населення (ланцюговий), %	x	93,4	98,7	99,4	99,4	99,2	99,0
у т.ч.:							
- чоловіків	x	93,7	98,8	99,5	99,4	99,2	99,0
- жінок	x	93,1	98,6	99,4	99,4	99,3	99,0
Сільське населення	14513,4	13325,3	13084,6	12965,7	12832,2	12698,0	12542,9
у т.ч.:							
- чоловіки	6789,2	6284,7	6194,4	6148,0	6093,5	6037,1	5972,8
- жінки	7724,2	7040,6	6890,2	6817,7	6738,7	6660,9	6570,1
Темп зростання сільського населення (ланцюговий), %	x	91,8	98,2	99,1	99,0	99,0	98,8
у т.ч.:							
- чоловіків	x	92,6	98,6	99,3	99,1	99,1	98,9
- жінок	x	91,1	97,9	98,9	98,8	98,8	98,6
Частка сільського населення, %	31,7	31,2	31,0	30,9	30,7	30,7	30,6
у т.ч.:							
- чоловіків	32,2	31,8	31,7	31,6	31,5	31,5	31,4
- жінок	31,3	30,6	30,4	30,3	30,1	30,0	29,9

*Не враховані данні щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

Джерело: [170, с.15]

Порівняно з 2015 роком у 2022 році питома вага сільського населення як основа формування середовища аграрних підприємців, скоротилась на 0,6 відсоткових пунктів у відносному виразі (рис. 2.8) або 782,4 тисяч осіб у натуральному виразі.

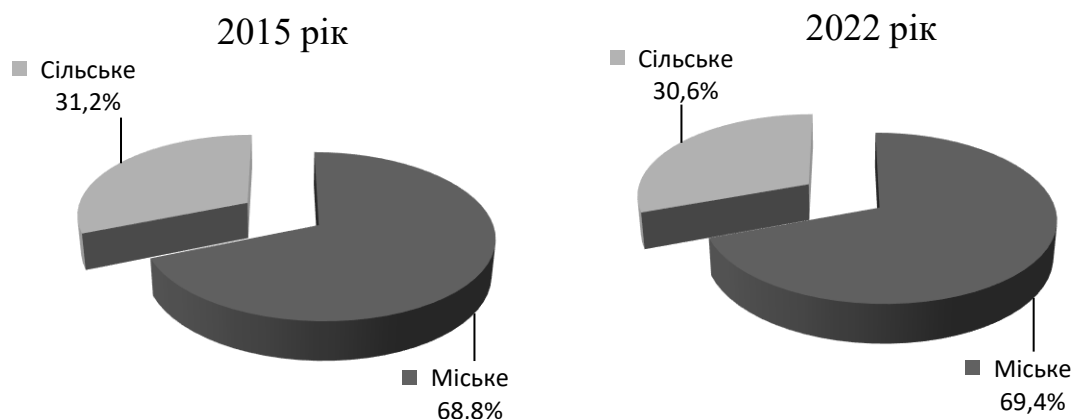

Рис. 2.8. Структура постійного населення України станом на 01.01, %
 Побудовано за даними джерела [170, с.15]

Аналогічні тенденції до тих, які проявилися в складі постійного населення, мають місце і у складі населення працездатного віку (16 - 59 р.) в цілому та його сільської частини (табл. 2.10).

Щороку сільське населення України скорочувалося в середньому на 1,4 - 1,5 %. З початку 2018 року частка чоловіків, що мешкали у сільській місцевості встановилась на рівні 31 % від сукупної чисельності населення країни працездатного віку і залишалась незмінною на протязі п'яти наступних років. Аналогічно незмінною на протязі останніх 5 років періоду дослідження залишалась частка жінок сільської місцевості, яка становила 29 % від сукупної чисельності населення країни віком 16-59 р. Загальна питома вага сільського населення у працездатному віці стабільно становила 30 %.

Структурних зрушень за питомою вагою чоловіків та жінок у складі сільського населення за п'ятирічний аналітичний період не відбувалось. Однак з початком повномасштабної війни внаслідок агресії РФ ситуація в Україні кардинально змінилась, статистика цих даних не ведеться, що вимагатиме у подальшому статистичних досліджень та оцінки.

При цьому у розподілі населення працездатного віку на сільське і міське у 2022 році порівняно з 2015 роком відбулись у відносному виразі незначні структурні зрушення.

Таблиця 2.10

Чисельність і динаміка населення України у віці 16 – 59 рр. станом на 01.01, тис. осіб*

Показники	Роки						
	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022
Населення у віці 16-59 рр.	29328,6	26613,3	25641,3	25293,7	24968,1	24618,9	24294,9
у т.ч.:							
- чоловіків	14186,2	12962,7	12541,2	12391,8	12253,2	12100,6	11961,8
- жінок	15142,4	13650,6	13100,1	12901,9	12714,9	12518,3	12333,1
Темп зростання населення у віці 16 -59 рр. (ланцюговий), %	x	90,7	96,3	98,6	98,7	98,6	98,7
у т.ч.:							
- чоловіків	x	91,4	96,7	98,8	98,9	98,8	98,9
- жінок	x	90,1	96,0	98,5	98,6	98,5	98,5
Сільське населення у віці 16-59 рр.	8584,9	7911,9	7707,6	7605,9	7495,4	7386,7	7281,8
у т.ч.:							
- чоловіків	4331,9	4007,0	3905,4	3858,5	3807,4	3756,4	3707,3
- жінок	4253,0	3904,9	3802,2	3747,4	3688,0	3630,3	3574,5
Темп зростання сільського населення у віці 16 -59 рр. (ланцюговий), %	x	92,2	97,4	98,7	98,5	98,5	98,6
у т.ч.:							
- чоловіків	x	92,5	97,5	98,8	98,7	98,7	98,7
- жінок	x	91,8	97,4	98,6	98,4	98,4	98,5
Частка сільського населення у віці 16-59 рр., %	29,3	29,7	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
у т.ч.:							
- чоловіків	30,5	30,9	31,1	31,1	31,1	31,0	31,0
- жінок	28,1	28,6	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0

* Не враховані данні щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело[170, с.15]

Якщо у 2015 р. співвідношення між сільським і міським населенням віком 16-59 р. становило 29,7 % до 70,3 %, то у 2022 р. відбулись зрушення на користь сільського населення, питома вага якого зросла на 0,3 відсоткові пункти у відносному виразі (рис. 2.9).

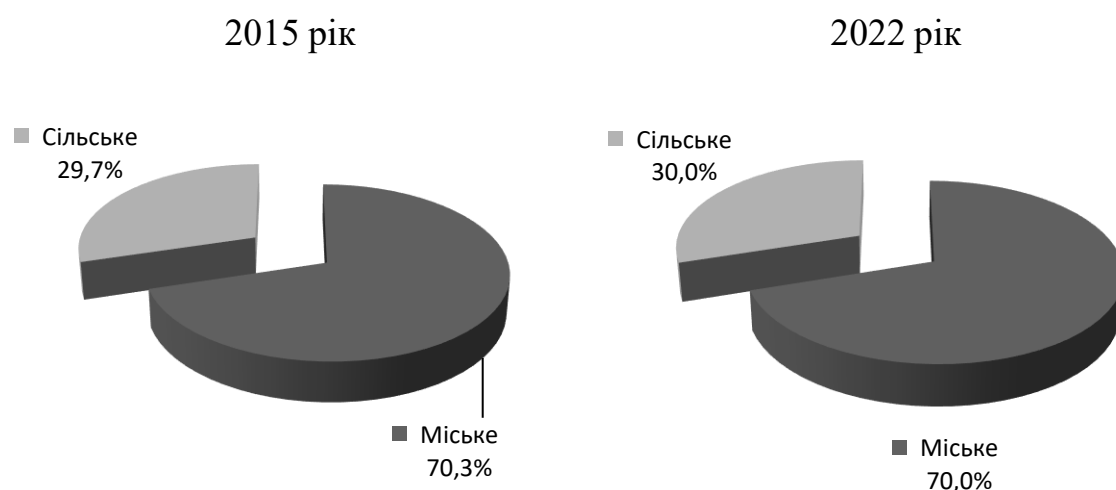

Рис. 2.9. Структура постійного населення України віком 16 – 59 років станом на 01 січня, %

Джерело: [170, с.15]

Стан аграрного сектора в складі економіки країни як середовища функціонування аграрного підприємництва та інтенсивність його розвитку ілюструє динаміка індексів продукції сільського господарства (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Індекси продукції сільського господарства в підприємствах України *

Показники	Роки									
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Продукція сільського господарства	97,5	128,3	94,8	109,7	112,0	102,7	88,0	122,3	72,0	
приріст до 2015 р., пункти	x	0,0	-33,5	-18,6	-16,3	-25,6	-40,3	-6,0	-56,3	
Продукція рослинництва	94,6	134,9	94,5	112,4	113,6	102,5	85,8	127,8	68,5	
приріст до 2015 р., пункти	x	0,0	-40,4	-22,5	-21,3	-32,4	-49,1	-7,1	-66,4	
Продукція тваринництва	109,8	104,5	96,5	97,5	104,5	103,8	99,3	98,0	91,8	
приріст до 2015 р., пункти	x	0,0	-8,0	1,0	7,0	-0,7	-4,5	-1,3	-6,2	

*у постійних цінах 2016 року; відсотків до попереднього р.

Джерело [176, с. 216]

У динаміці за 2015 – 2022 роки мало місце суттєві коливання індексів продукції сільського господарства, що вироблена в аграрних підприємствах. Порівняно з 2015 роком щороку мало місце зменшення обсягів виробництва продукції сільського господарства в підприємствах України, що наочно відображає діаграма в розрізі індексів продукції рослинництва та тваринництва (рис. 2.10).

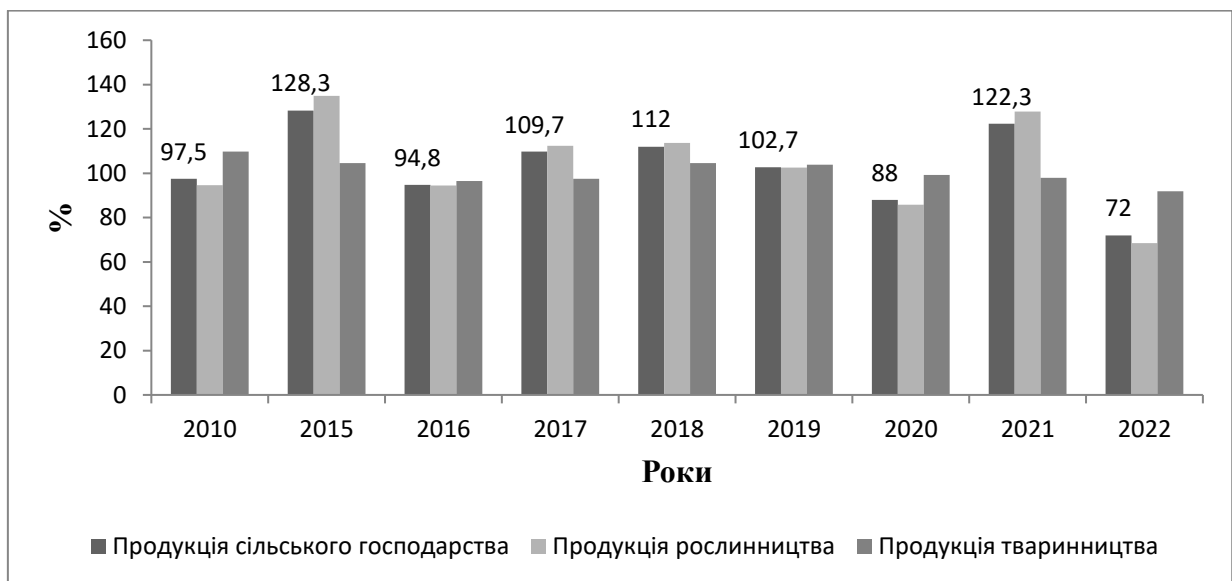

Рис. 2.10. Індеси продукції сільського господарства в підприємствах України

Джерело [176, с. 216]

Лише у 2021 р. мав місце зростаючий характер змін у індексах продукції в цілому сільського господарства, так і в індексах продукції його галузей: рослинництва і тваринництва. У той же час жодного року значення індексів не перевершили показники, що мали місце у 2015 р.

Водночас, на відміну від базисних (порівняно з 2015 роком) показників приросту, ланцюгові показники динаміки характеризують протилежну ситуацію. Представлені на діаграмі (рис. 2.10) показники демонструють в окремі періоди підвищення обсягів виробництва у порівнянні з попередніми роками.

Водночас, негативна ситуація спостерігається в галузі тваринництва, де майже щороку, крім 2018 – 2019 рр., мало місце зменшення обсягів

виробництва продукції у порівнянні з попереднім періодом. Пояснюється це тим, що на макрорівні тваринництво зберігалось як вид економічної діяльності в незначній частці малих і середніх за розмірами аграрних підприємств.

Лінійні діаграми індексів продукції сільського господарства характеризують переважуючу спадну тенденцію обсягів виробництва за період 2015 – 2022 рр. (рис. 2.11).

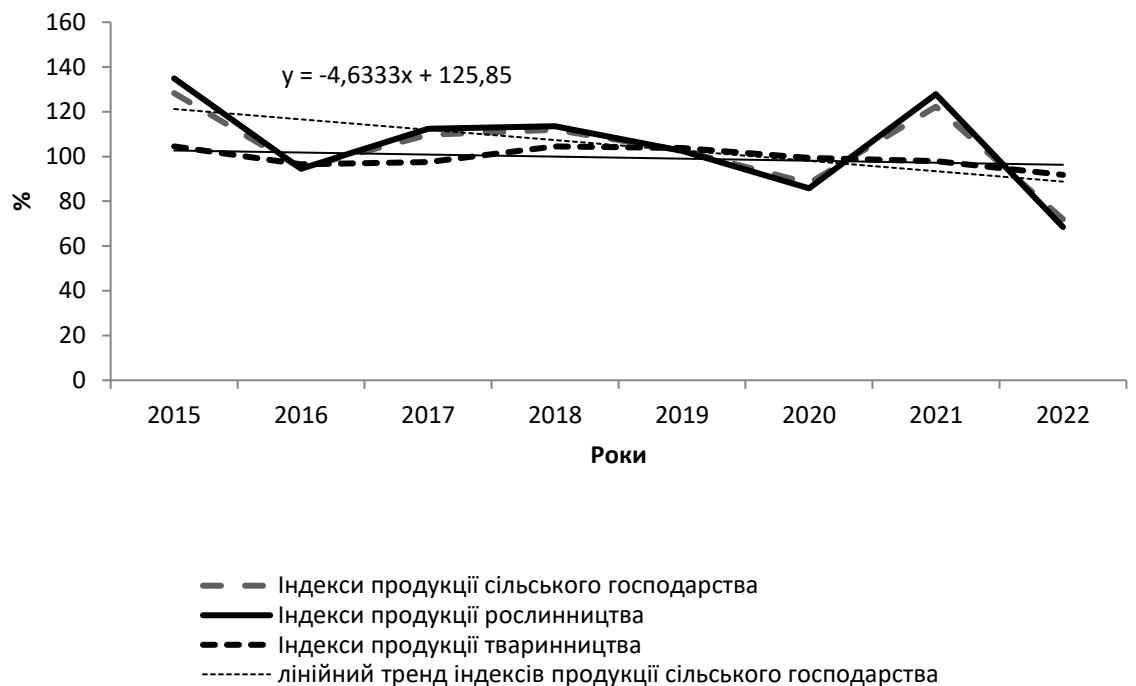

Рис. 2.11. Динаміка індексів продукції сільського господарства в підприємствах України

Джерело [176, с. 216]

Параметри представленого на рисунку 2.11 лінійного тренду індексів продукції сільського господарства вказують на тренд до зниження значення індексу, і як наслідок і обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на 4,6 пунктів в середньому щороку.

Виявлені тенденції щодо динаміки індексів продукції сільського господарства вказують на низку проблем у сфері аграрного підприємництва, обумовлених комплексом факторів зовнішнього середовища і високою залежністю результатів діяльності галузі від природно-кліматичного фактору.

Однією з проблем аграрного підприємництва залишаються умови кредитування розвитку підприємницької діяльності. Кредитні ресурси у вітчизняному підприємстві є майже єдиним джерелом фінансування, мобілізація якого є складною або неможливою внаслідок низки причин. Серед них в першу чергу необхідно вказати відсутність ліквідної застави. Земля поки що не розглядається банками як об'єкт застави, а кредитування під заставу майбутнього врожаю банки розглядають як занадто ризиковане. Інших об'єктів застави (ліквідного майна) підприємці аграрного сектору не мають. До цієї причини неможливості або складності отримання кредитів додається нестійкий фінансовий стан значної частини підприємств, а неможливість отримання кредиту ускладнює й формування позитивної кредитної історії підприємця.

Стан та динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності поглиблено досліджувалися в розрізі модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій [163]. У такій ситуації необхідною є державна підтримка фінансування підприємців аграрного сектору. У 2020 - 2023 роках забезпечення фінансовими ресурсами аграріїв здійснювалося відповідно до затвердженого постановою КМУ № 28 від 24.01.2020 р. «Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва», яким встановлені критерії та визначено механізм забезпечення такої підтримки [133].

У 2020 - 2021 роках забезпечення фінансовими ресурсами підприємців агропромислового комплексу здійснювалось шляхом програми здешевлення кредитів, якою скористались понад 4 тис. підприємств аграрного сектору (табл. 2.12).

У 2021 р. у сукупності здешевлених кредитів понад 41% припадало на короткострокові, понад 36 % - на середньострокові, майже 22 % становили довгострокові кредити на розвиток підприємництва. У порівнянні з 2020 р.

спостерігається позитивна динаміка в реалізації «Програми здешевлення кредитів». Суттєво зросла загальна сума фінансової підтримки, у складі якої на 153,8 млн грн зросла сума видатків за бюджетною програмою здешевлення кредитів, середні відсотки за кредитування скоротились на 4-6 процентних пунктів. У 2022 - 2023 роках забезпечення фінансовими ресурсами аграрних товаровиробників проводилося через державну програму «Доступні кредити 5- 7- 9 %», що була реалізована Міністерством фінансів України за сприяння Фонду розвитку підприємництва та за участю банківських установ, що виявили зацікавленість у програмі.

Таблиця 2.12

Стан кредитування підприємств АПК в Україні в 2020 - 2021 роках

Показники	2020 р.	2021 р.	Абсолютне відхилення 2021 р. від 2020 р.
Видатки за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» [9], тис. грн	3980000	4665000	685 000
у т.ч. за напрямом «...фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» [9]	1 048 713,5	1202555,8	153 842
Кількість підприємств, що отримали бюджетні кошти, тис. од.	4,2	4,4	0,2
Загальний обсяг кредитів млрд. грн.	143,5	94,4	-49,1
з них здешевлено за рахунок бюджетних коштів, млрд грн	24,8	62,3	37,5
у т.ч. за видами кредитів:			
- короткострокових	11,6	25,7	14,1
- середньострокових	6,1	23,0	16,9
- довгострокових	7,1	13,6	6,5
у т.ч. за видами діяльності позичальників:			
- тваринництво	4,5	9,0	4,5
- інші види діяльності	20,3	53,3	33,0
Середні процентні ставки кредитування підприємств АПК, % річних	18-22	14-16	-(4 – 6) відсоткових пунктів

Джерело [120]

Державна бюджетна програма «Доступні кредити 5-7-9%», спрямована на забезпечення доступу суб'єктів підприємництва до банківських кредитів за процентною ставкою, зниженою до 5-7-9% [57]. Програма поширюється на представників малого і середнього бізнесу, зокрема на сільськогосподарських товаровиробників.

Протягом шести місяців від початку військових дій на території України аграрні підприємці могли залучали кредити під 0 відсотків річних. Після того як сплили шість місяців і до завершення терміну кредитування відсоткова ставка встановлена на рівні 5% річних. При цьому надавалися державні гарантії, що покривали 80% за такими кредитами [120]. Так, у 2022 р. більше 43 тис. аграрних підприємців залучили понад 95 млрд. грн. кредитних коштів, з яких 24,8 млрд. грн., або 26% припало на кредитні ресурси, отримані на умовах державних гарантій у розмірі 80% (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Стан кредитування підприємств АПК в Україні у 2022-2023 році за програмою «Доступні кредити 5-7-9%»

Показники	2022 р.	2023 р.	Відхилення 2023 р. від 2022 р.
Обсяг банківських кредитів на розвиток, млрд грн	95,5	78,8	-16,7
з них за програмою «Доступні кредити 5-7-9%»	24,8	44,5	19,7
Питома вага кредитів за програмою «Доступні кредити 5-7-9%» від загальної суми кредитування, %	26,0	56,5	30,5 відсоткових пунктів

Сформовано за джерелом [120]

Згідно інформації Мінагрополітики, протягом 2023 року 14 тисяч сільськогосподарських товаровиробників залучили на розвиток своєї діяльності кредитів банків в обсязі 78,8 млрд грн, з яких 56,5% припало на кредити за державною Програмою «Доступні кредити 5-7-9%», що в абсолютному виразі на 19,7 млрд грн більше обсягів кредитування 2022 року.

В цілому підтримкою здешевлених кредитів скористались у 2023 році 10,9 тисяч аграрних підприємств. Однак це лише незначна частина аграрних підприємців порівняно з їх загальною кількістю, що здійснювала діяльність в

аграрному секторі. Масштаби потреби такої підтримки у сфері аграрного підприємництва значно більші і в перспективі будуть лише зростати у повоєнний час з огляду на нагальність відбудови і модернізації аграрного та агропромислового секторів економіки країни.

2.2. Ресурсний потенціал та виробничі потужності суб'єктів аграрного підприємництва

Вирішальною умовою безперервного та ефективного функціонування аграрного підприємництва є наявність виробничих ресурсів в оптимальному обсязі для здійснення сільськогосподарської діяльності та формування належного ресурсного потенціалу, використання якого дозволяє в повністю завантажувати виробничі потужності. Управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств поглиблено досліджується з позицій аграрного підприємництва [158, С. 52-56].

Специфіка формування ресурсного потенціалу аграрних суб'єктів підприємництва полягає в органічному поєднанні природних, біологічних та економічних ресурсів. Фундаментальною основою їх ресурсного потенціалу є земельні ресурси, у складі яких понад 41,3 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 79,2 % припадає на рілля (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка площі сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га (на початок року)

Види угідь	Роки							
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Сільськогосподарські угіддя, з них:	41829,5	41763,8	41596,4	41511,7	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9
рілля	32669,9	32482,2	32478,4	32531,1	32543,4	32544,3	32698,5	32757,3
сіножаті	2336,4	2438,0	2409,8	2407,3	2402,9	2399,4	2294,4	2283,9
пасовища	5501,6	5530,1	5489,7	5441,0	5430,9	5421,5	5282,6	5250,3
перелogi	376,4	409,7	320,8	239,4	230,6	229,3	190,5	166,7
багаторічні насадження	945,2	903,8	897,7	892,9	897,1	894,8	863,0	852,7

Побудовано за даними джерела [176, с. 224]

Це має стратегічне значення для аграрного підприємництва, оскільки обумовлює можливість здійснення основного виду діяльності аграрних підприємств України – вирощування зернових і технічних культур.

Розмір площі землекористування є одним із критеріїв розміру аграрних підприємств. За цією ознакою виділяють 6 груп суб'єктів підприємництва з розподілом їх за площею землекористування, представленою в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Групи суб'єктів підприємництва за розміром площі землекористування

Групи суб'єктів підприємництва	Площа земельних угідь в користуванні, га
- мікропідприємництва	до 10
- дрібного підприємництва	від 10 до 100
- малого підприємництва	від 100 до 500
- середнього підприємництва	від 500 до 2000
- великого підприємництва	від 2000 до 5000
- надвеликого підприємництва	понад 5000

Наведено за даними джерела [3, с. 229]

Державною службою статистики ведеться більш детальний розподіл підприємств на групи за площею землекористування, а по мірі зростання концентрації земельних угідь в підприємствах кількісні межі груп змінюються. У 2016 році в аграрному секторі України переважали підприємства з площею землекористування від 20 до 50 га, які становили 24,8 % від загальної сукупності підприємств аграрного сектору, що мають у користуванні земельні угіддя (табл. 2.16).

Майже половина (49,9 %) від всієї кількості аграрних суб'єктів володіє та користується земельними угіддями в межах 50 – 500 га. Проте на це число приходиться всього 12,8 % від всієї земельної площі. Тоді як максимальну частку всіх угідь (77,6 %) мають аграрні суб'єкти з площею понад 1000,1 га. Така концентрація щодо володіння та користування землею приходиться всього на 11,64 % від загального числа аграрних землекористувачів.

Таблиця 2.16

Розподіл суб'єктів аграрного підприємництва України за площею земельних угідь у власності та користуванні станом на 2016 рік

Групи підприємств за площею землекористування	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	до загальної кількості, %	тис. га	% до загальної площі угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя, у т.ч. площею, га:	41826	87,7	19821,2	100,0
до 5,0	3619	7,6	11,5	0,1
5,1-10,0	2937	6,2	23,1	0,1
10,1 – 20,0	4088	8,6	63,5	0,3
20,1-50,0	11838	24,8	447,8	2,3
50,1 -100,0	4888	10,2	354,2	1,8
100,1-500,0	7053	14,9	1723,	8,7
500,1-1000,0	2548	5,3	1816,1	9,2
1000,1-5000,0	4293	10,3	9072,4	45,77
понад 5000,0	562	1,34	6309,5	31,83

Джерело: [167]

Ранжування представлених груп за часткою у загальній чисельності підприємств наглядно відбиває діаграма (рис. 2.12).

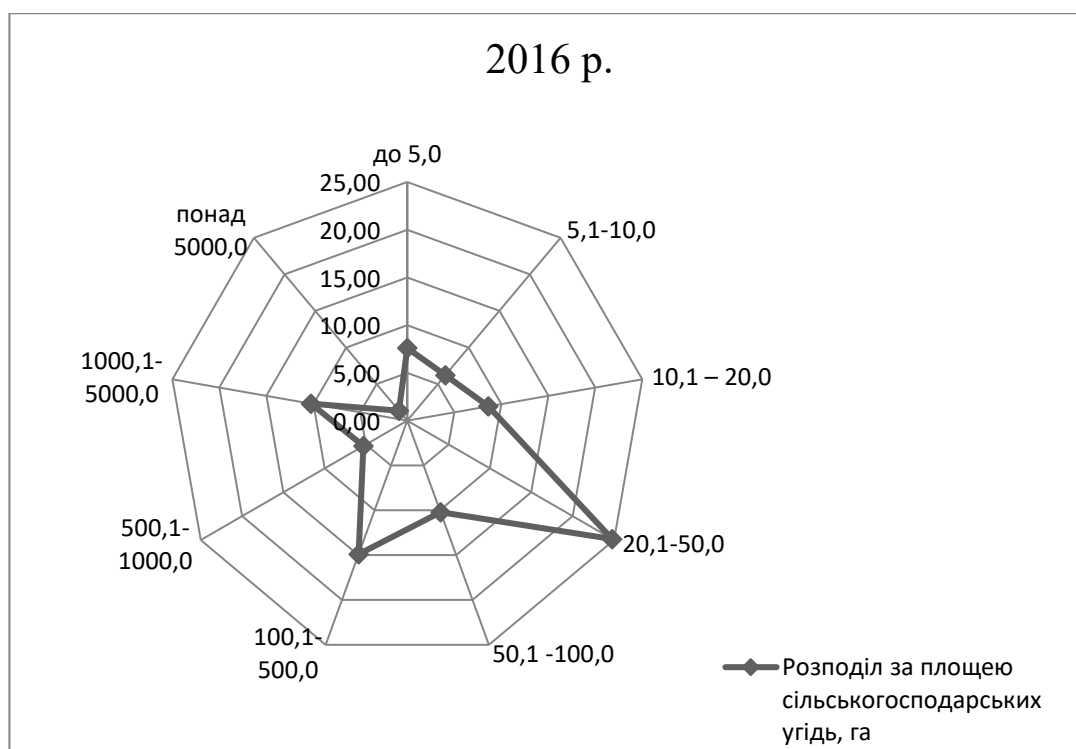

Рис. 2.12. Розподіл підприємств за розміром площі землекористування в аграрному секторі України

Побудовано згідно табл. і 2.16 та джерела [176]

Помітними у представленому розподілі є також групи підприємств з площею землекористування 100,1 – 500,0 га (14,9 %) та 1000,1 – 5000,0 га та 50,1 – 100,0 га, на які відповідно припадає 10,3 та 10,2 %.

У 2022 році відбулись зміни у бік підвищення концентрації площі угідь в суб'єктах аграрного підприємництва. За даними Державної служби статистики, у 2022 р. переважала група підприємств з площею землекористування від 100 до 500 га (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні станом на 2022 рік

Групи підприємств за площею землекористування	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	до загальної кількості, %	тис. га	% до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя у т.ч. площею, га	29631	100,0	17274,4	100,0
до 5,0	478	1,61	1,8	0,01
5,1-10,0	1242	4,19	9,7	0,06
10,1 – 20,0	2099	7,08	32,7	0,19
20,1-50,0	6655	22,46	247,0	1,43
50,1 -100,0	3939	13,29	286,3	1,66
100,1-500,0	7409	25,00	1924,8	11,14
500,1-1000,0	2766	9,33	1980,8	11,47
1000,1-5000,0	4055	13,68	8459,6	48,97
понад 5000,0	493	1,66	4331,8	25,08

Джерело [176]

Таким чином, якщо у 2016 р. у підприємницькому аграрному секторі переважали суб'єкти дрібного підприємництва за площею земельних угідь у власності і користуванні (20,1 – 50,0 га), то у 2022 р. – домінуючою стає група

малого підприємництва за розмірами землекористування. Наочно результати даного типологічного групування за 2022 р. демонструє діаграма (рис. 2.13).

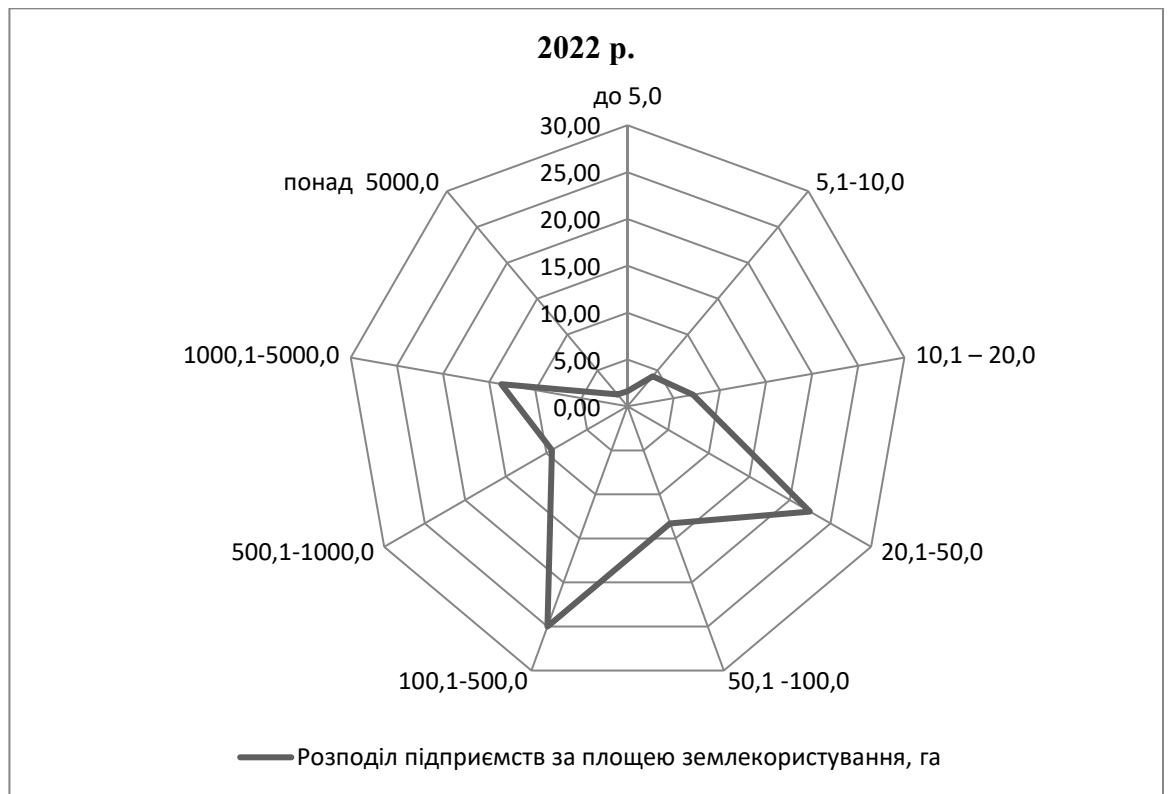

Рис. 2.13. Розподіл підприємств за розміром площі землекористування в аграрному секторі України у 2022 р.

Джерело [176]

За даними діаграми (рис. 2.13), у складі груп підприємств за площею землекористування переважали поряд з групою розмірами 100,1- 500,0 га (25 %) група розмірами 20,1- 50,0 га (22,46 %) та група 1000,1 – 5000,0 га (13,68 %). Розміри землекористування суб'єктів аграрного підприємництва визначають потребу і в інших складових ресурсного потенціалу, зокрема в трудових ресурсах, які поєднують і приводять у рух всі інші фактори виробництва. Станом на 2021 рік (на кінець 2022 року статистика не оприлюднювалась), за даними Державної служби статистики, у сільському, лісовому та рибному господарстві було задіяне майже 503 тис. осіб найманих працівників або 8 % від загальнонаціональної їх кількості. У сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг частка

найманих працівників становила 7,13 % від загальної їх кількості в економіці країни (табл. 2.18).

Таблиця 2. 18

Кількість і динаміка найманих працівників в економіці України та сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб

Показники	Роки				
	2010	2015	2019	2020	2021
Усього	8064,2	5930,0	6369,6	6413,5	6289,7
Сільське, лісове та рибне господарство	724,8	569,4	535,0	506,5	502,9
Темп зростання (ланцюговий), %	x	78,56	93,96	94,67	99,29
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	647,3	502,7	473,8	451,4	448,4
Темп зростання (ланцюговий), %	x	77,66	94,25	95,27	99,34
У відсотках до підсумку					
Сільське, лісове та рибне господарство	8,99	9,60	8,40	7,90	8,00
Темп приросту, відсоткових пунктів	x	0,61	-1,20	-0,50	0,10
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	8,03	8,48	7,44	7,04	7,13
Темп приросту (зменшення «-»), відсоткових пунктів	x	0,45	-1,04	-0,40	0,09

Джерело [170, с. 16]

За аналітичний період щороку мала місце спадна повільна тенденція до зменшення найманого персоналу в цілому в економіці та, зокрема в сільському, лісовому та рибному господарстві, порівняно з попереднім роком.

Особливістю аграрного підприємництва щодо використання найманої праці є його сезонний характер, тому ля оцінки наявності у складі ресурсного потенціалу трудових ресурсів важливо мати уяву про середньорічну кількість персоналу. За статистичними даними, середньооблікова чисельність штатних працівників у 2021 році становила 345 тис. осіб, що на 17,3 % менше кількості

попереднього року (табл. 2.19). Дані 2022 року Державною службою статистики не оприлюднювались.

Таблиця 2.19

Середньооблікова кількість штатних працівників в національній економіці та сільському, лісовому і рибному господарстві України, тис. осіб

Показники	Роки							
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Усього	10758	8065	7679	7662	7443	7345	7096	...
Сільське, лісове та рибне господарство	672	479	468	453	440	410	399	...
у т.ч. сільське господарство	597	417	405	391	383	358	345	...
Темп зростання базисний до 2015 р., % усього	x	100,0	95,2	95,0	92,3	91,1	88,0	x
сільське, лісове та рибне господарство	x	100,0	97,7	94,6	91,9	85,6	83,3	x
у т.ч. сільське господарство	x	100,0	97,1	93,8	91,8	85,9	82,7	x

Джерело [176, с. 47]

Показники таблиці 2.19 та діаграма (рис. 2.14) демонструють спадну динаміку середньооблікової кількості штатних працівників, що є характерним як для економіки в цілому, так і для сільського, лісового і рибного господарства як добувного виду економічної діяльності у статистичній класифікації. Відзначена спадна тенденція є причиною дії комплексу факторів: заміни праці капіталом, погіршення стану економічного, політико-правового, демографічного середовища.

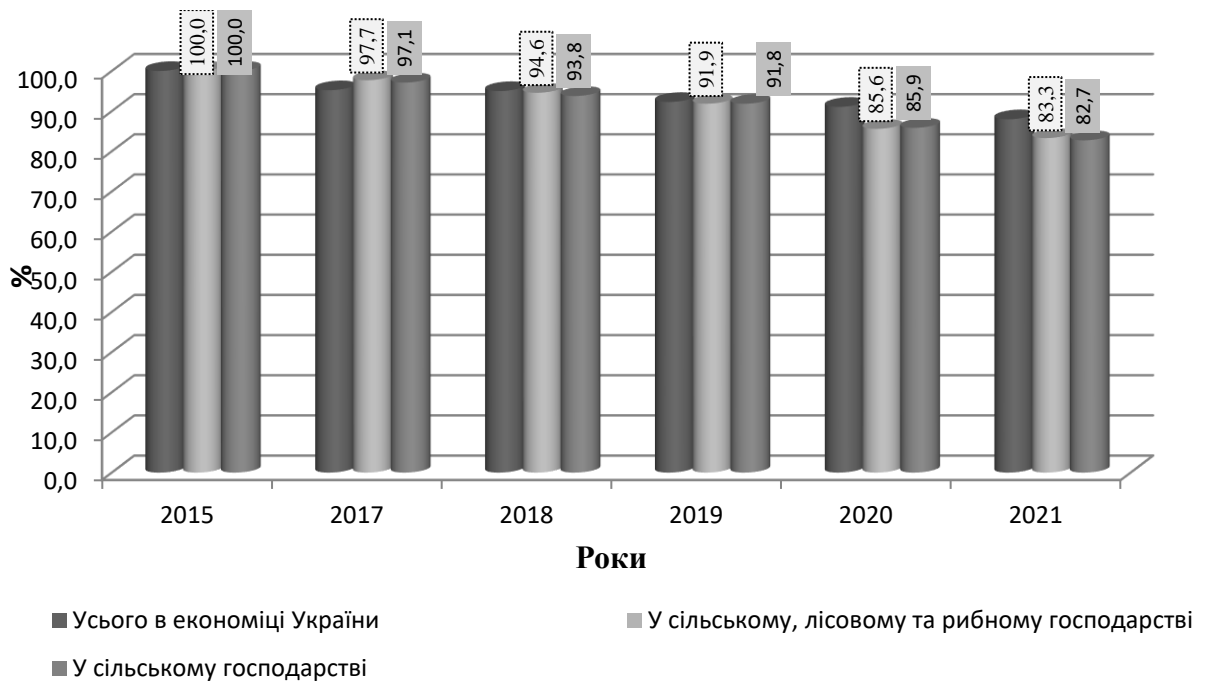

Рис. 2.14. Динаміка чисельності штатних працівників в економіці України до 2015 р, %

Джерело: [176, с. 47]

На тлі скорочення в абсолютному виразі кількості найманого персоналу і середньооблікової кількості працівників, зростає вартісний вираз засобів виробництва (основний капітал) та предметів праці і засобів обігу (оборотний капітал) (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Авансований капітал та його структура в сільському, лісовому та рибному господарстві України станом на кінець року

Роки	Авансований капітал (баланс), млн грн	Необоротні активи		Оборотні активи	
		млн. грн	%	млн. грн	%
2018	983593,6	294094,5	29,9	689499,1	70,1
2019	1030366,7	389478,6	37,8	651191,8	63,2
2020	1130304,9	419343,1	37,1	710961,8	62,9
2021	1344872,4	466670,7	34,7	878201,7	65,3
2022	1441179,2	465500,9	32,3	975678,3	67,7

Побудовано за даними джерела [176, с. 344]

За період з 2018 по 2022 рік станом на кінець року загальна сума авансованого капіталу зросла на 46,5 %. У його складі у 1,6 рази зросла вартість необоротних активів, на 41,5 % – вартість оборотних активів.

Показники структури авансованого капіталу характеризують переважаючу вартість оборотних активів у структурі авансованого капіталу, що на даний час можна пояснити особливостями обороту предметів праці і короткими термінами їх використання порівняно з основними засобами. Ця особливість на тлі стрімкого зростання цін на предмети праці для аграрного виробництва обумовлює їх переважаючу частку у структурі авансованого капіталу та її поступове зростання.

Важливе значення для зростання ресурсного потенціалу аграрного підприємництва має розширене відтворення основних засобів. Згідно спостережень мало місце їх збільшення в сільському, лісовому та рибному господарстві України (табл. 2.21), що переважало їх вибуття.

Таблиця 2.21

Рух та відтворення основних засобів в сільському, лісовому та рибному господарстві України, млн грн*

Показники	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Надійшло основних засобів,	77740	91376	82722	73708	109316
з них введено в дію нових основних засобів	44841	55791	52205	45402	54600
Вибуло основних засобів,	16700	28828	23530	21455	22980
з них ліквідовано основних засобів	1909	2361	1838	2299	2309
Вартість основних засобів на кінець року	341622	407146	469383	540463	595909
Амортизація (знос) основних засобів за рік	19504	28452	38205	40746	45898
Частка введених в дію нових засобів, %	57,7	61,1	63,1	61,6	49,9
Частка ліквідованих основних засобів від загального вибуття, %	11,4	8,2	7,8	10,7	10,0
Частка зносу основних засобів за рік до їх вартості на кінець року, %	5,7	7,0	8,1	7,5	7,7
Ступінь зносу основних засобів на кінець року, %	35,7	35,4	38,3	40,2	41,1

* у 2022 році дані не оновлювались

Джерело: [176, с. 179-181]

У складі придбаних основних засобів протягом періоду 2018-2020 рр. понад 60 % припадало на нові засоби, у той час як у 2021 році цей показник

знизився до майже 50,0 %. Показник оновлення свідчить, що у 2021 році майже половина надходжень припадала на основні засоби, які були уживані, що є вимушеною мірою з огляду на скрутний фінансовий стан і можливість придбати уживані техніку і обладнання дешевше, ніж нові.

У складі оборотних активів важлива роль відводиться тим предметам праці, які дозволяють забезпечити належний рівень інтенсивності виробництва, високу технологічну ефективність та конкурентоспроможність суб'єктів аграрного підприємництва. До цих предметів праці в повній мірі відносять добрива мінеральні та органічні (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Динаміка використання добрив аграрними підприємствами України

Показники	Роки									
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Мінеральні добрива (у діючій речовині)										
Обсяг добрив, унесених під урожай, тис. т	281,9	560,5	1064,2	1415	2028,1	2150,6	2142,5	2488,7	2584,1	1831,9
Абсолютний приріст до 2000 р.	х	278,6	782,3	1133,1	1746,2	1868,7	1860,6	2206,8	2302,2	1550
Площа, оброблена добривами, млн. га	4,6	7,8	12,6	14,5	16,5	16,1	16,4	16,4	16,8	12,7
Абсолютний приріст до 2000 р.	х	3,2	8	9,9	11,9	11,5	11,8	11,8	12,2	8,1
Обсяг добрив, унесених під урожай, у розрахунку на 1 га посівної уточненої площі, кг	13	32	58	79	110	121	119	140	142	126
Абсолютний приріст до 2000 р.	х	19	45	66	97	108	106	127	129	113
Органічні добрива										
Обсяг добрив, унесених під урожай, млн т	28,9	13,4	9,9	9,7	9,3	10,7	10,4	10,2	10,7	9,7
Абсолютний приріст до 2000 р.	х	-15,5	-19,0	-19,2	-19,6	-18,2	-18,5	-18,7	-18,2	-19,2
Обсяг добрив, унесених під урожай, у розрахунку на 1 га уточненої посівної площі, кг	1325	767	544	539	502	599	578	576	590	670
Абсолютний приріст до 2000 р.	х	-558	-781	-786	-823	-726	-747	-749	-735	-655

Побудовано за даними джерела [176, с. 243]

Щодо застосування органічних добрив слід відзначити, якщо оброблена площа в абсолютному виразі зросла несуттєво, а у 2022 році знизилась до рівня 2000 року, то обсяг внесених добрив під урожай майже втричі менший за показники 2000 року. Причиною таких змін є згорання галузі тваринництва або взагалі її знищення в переважній більшості підприємств аграрного сектору.

Макроекономічні показники щодо наявності факторів виробництва в аграрному підприємстві вимагають їх доповнення мікроекономічними індикаторами, які характеризують наявний ресурсний потенціал, вплив його на використання виробничої потужності та розміри суб'єктів підприємства. Дослідження та аналіз мікроекономічних показників здійснено на прикладі сформованої вибіркової сукупності аграрних підприємств, що представляють різні уклади аграрного підприємства за організаційно-правовими формами господарювання та розмірами. До вибіркової сукупності увійшли два державних підприємства, три приватних, чотири сільськогосподарських виробничих кооперативи, шість товариств з обмеженою відповідальністю та два фермерських господарства. Вибірка репрезентує всі організаційно-правові форми юридичних осіб - суб'єктів підприємства, що функціонують на Півдні України. Проведена оцінка типовості сформованої вибірки за показниками середньорічної вартості активів та чистого доходу з розрахунком параметрів типових статистичних характеристик та коефіцієнту варіації (додаток А) показала середній рівень варіації зазначених показників (значення коефіцієнту варіації 19,11 та 25,3 % відповідно).

Визначення розміру підприємств у вітчизняній практиці здійснюється для потреб фінансового і статистичного обліку та в аграрному секторі для реалізації державної підтримки аграрних товаровиробників. Критерії віднесення до тієї чи іншої групи підприємств за розмірами відповідно чинних методик в аграрному секторі є дещо дискусійними [3, с. 217-220; 87, с. 193-195].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» ((ВВР), 2017, № 44, ст.397) встановлені такі критерії для визначення розмірів підприємств: «...чистий дохід від реалізації продукції, балансова вартість активів, середня кількість працівників» [132]. Тип підприємства за розмірами визначається щонайменше за двома з названих критеріїв на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному (табл. 2.23). Такі критерії встановлені для потреб фінансового обліку і визначають вид і форму фінансової звітності, що подають суб'єкти підприємництва.

Таблиця 2.23

Критерії для встановлення типів підприємств за розмірами

Тип підприємства за розмірами	Критерії для встановлення розмірів		
	чистий дохід від реалізації продукції	балансова вартість активів	середня кількість працівників
Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" щодо удосконалення деяких положень»			
Мікропідприємства	до 700 тисяч євро	до 350 тисяч євро	до 10 осіб
Малі	до 8 мільйонів євро	до 4 мільйонів євро	до 50 осіб
Середні	до 40 мільйонів євро	до 20 мільйонів євро	до 250 осіб
Великі	понад 40 мільйонів євро	понад 20 мільйонів євро	понад 250 осіб
Господарський кодекс України			
малі	до 10 млн євро	х	до 50
середні	10- 50 млн євро	х	50-250
великі	понад 50 млн євро	х	понад 250

Сформовано за джерелами [132; 39]

Господарським кодексом встановлені 2 критерії для ідентифікації підприємств за розмірами, які можуть застосовуватись у механізмі регулювання підприємницької діяльності державними інститутами, наданні державної підтримки суб'єктам малого і середнього бізнесу тощо. В аграрному підприємстві за кількістю суб'єктів господарювання в абсолютному виразі представлені переважно малі суб'єкти господарювання. З

обраних для дослідження підприємств – суб’єктів аграрного підприємництва п’ять підприємств є середніми, дванадцять – малими за розмірами (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Розміри досліджуваних підприємств – суб’єктів аграрного підприємництва станом на 2022 рік

Підприємства	Балансова вартість активів у середньому за рік, тис. грн	Чистий дохід від реалізації продукції (робіт та послуг), тис. грн.	У перерахунку на тис. євро		Вид підприємства за розмірами	
			середньорічна балансова вартість активів	чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг)	активів і доходу	площі землекористування
<i>Державні підприємства</i>						
ДП ДГ «Андріївське»	79236	35371	2332	1041	мале	надвелике
ДП «Експериментальна база «Дачна»	28887	22990	850	677	мале	середнє
<i>Приватні підприємства</i>						
ПП Агрофірма «Єдність»	55825	32709	1643	963	мале	велике
ПП «Зето»	120034	28601	3532	842	мале	середнє
ПП «УКР ТЕРРА плюс»	62390	23053	1836	678	мале	мале
<i>Сільськогосподарські виробничі кооперативи</i>						
СВК «Буджак»	53773	10687	1582	315	мале	мале
СВК «Прогрес»	54175	53930	1594	1587	мале	середнє
СВК «Родина»	165579	214281	4873	6306	середнє	надвелике
СВК «Бесарабський»	35284	22968	1038	676	мале	велике
<i>Товариства з обмеженою відповідальністю</i>						
ТОВ «Світанок Старі Маяки»	259520	192337	7637	5660	середнє	надвелике
ТОВ «Агрофірма Мар’янівська»	87411	85971	2572	2530	мале	надвелике
Агрофірма «Еврика» ТОВ	321582	310195	9464	9129	середнє	середнє
СТОВ «ІВА»	52363	24778	1541	729	мале	мале
СТОВ «Агрофірма Петродолинське»	198610	120962	5845	3560	середнє	велике
ТОВ «Трофімова»	38829	18241	1143	537	мале	середнє
<i>Фермерські господарства</i>						
ФГ «Агрофірма Бургуджі»	282773	169076	8322	4976	середнє	надвелике
ФГ "Сатурн"	124466	59254	3663	1744	мале	мале

Джерело: Фінансова звітність підприємств

Лише в п'яти підприємствах середньорічна балансова вартість активів входить в діапазон від 4 до 20 млн євро (СВК «Родина», ТОВ «Світанок Старі Маяки», Агрофірма «Евріка» ТОВ, СТОВ «Агрофірма Петродолинське», ФГ «Агрофірма Бургуджі»), що відповідає критеріям середнього розміру. В Агрофірмі «Евріка» ТОВ чистий дохід відповідає критеріям середнього розміру (від 8 до 40 млн євро). Інші чотири підприємства віднесені до середніх за двома такими критеріями, як середньорічна балансова вартість активів та середньорічна чисельність працівників від 50 до 250 осіб. Основним видом економічної діяльності підприємств сформованої вибірки згідно КВЕД є 01.11 «Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур».

Чинні критерії, регламентовані законодавчо, не враховують такий критерій розміру аграрних підприємств, як площа землекористування. Відповідно запропонованої Андрійчуком В.Г. та Сас І.С. методики, що враховує розмір площі землекористування [3, с. 225], представлений розподіл досліджуваних підприємств вибіркової сукупності за розмірами. До вибірки за цим критерієм (додаток Б, табл.Б.1) увійшли п'ять надвеликих підприємств (площа землекористування 5000 га і більше); три великих підприємства (від 2000 до 5000 га); п'ять середніх (від 500 до 2000 га); чотири малих (від 100 до 500 га).

Економетричні методи та моделі для аналізу та прогнозування в прийнятті управлінських рішень в сучасних умовах висвітлюють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці [11; 43; 74; 201; 202; 203].

Показники ресурсного потенціалу підприємств визначають розмір їх виробничої потужності – максимально можливий обсяг продукції (або економічний результат діяльності), що може забезпечуватися завдяки раціональному використанню виробничих ресурсів. З огляду на особливості аграрного виробництва, виробнича потужність в аграрних підприємствах визначається на основі ресурсної багатофакторної кореляційної моделі

(виробничої функції), у якій в якості факторних ознак представлені елементи ресурсного потенціалу підприємств, а в якості результативної ознаки – економічний результат діяльності. Для побудови зазначеної моделі використовуються такі факторні ознаки, як капітал і праця. Побудова моделі виробничої потужності для сукупності досліджуваних підприємств здійснена на основі кількісного виразу таких факторних ознак: площа землекористування підприємств (X_1), основний капітал (X_2), оборотний капітал (X_3), вартісний вираз витрат праці (X_4), кількісний вираз яких визначено в середньому за трирічний період 2020-2023 рр. (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Виробничі ресурси та чистий дохід від реалізації продукції аграрних підприємств вибіркової сукупності за 2020 -2022 роки в середньому*

Підприємства	Чистий дохід, тис. грн	Площа сільськогосподарських угідь, га	Основний капітал, тис. грн	Оборотний капітал, тис. грн	Оплата праці, тис. грн
ДП ЕБ «Дачна»	25506	1863	5407	21461	8674
ДП ДГ «Андріївське»	59987	5213	22748	25267	15465
ПП «ЗЕТО»	31739	1158	14985	99163	2855
ПП АФ «Єдність»	26259	3117	6613	44106	2934
СВК «Бесарабський»	27934	3158	22223	12054	9366
СВК «Прогрес»	44659	1924	10942	33001	4977
СВК «Родина»	154163	5752	39619	94894	19667
СВК «Світанок Старі Маяки»	156324	6909	24372	192309	6403
Агрофірма «Евріка» ТОВ	220509	1554	38655	239840	12523
СТОВ «Агрофірма Петролинське»	94910	2944	42083	90951	8870
ТОВ «Агрофірма Мар'янівська»	65061	5465	27279	46725	3312
ТОВ «Трофімова»	30807	1406	3224	39582	6779
ФГ «Агрофірма Бургуджі»	197239	6886	135574	138885	9724

*Ввійшли підприємства, що звітували за обраними для моделювання ознаками за період 2020-2022 рр.

Побудовано за даними фінансової і статистичної звітності підприємств

Методичні засади кореляційно-регресійного аналізу, побудови регресійних моделей і статистичної оцінки їх параметрів широко висвітлені у наукових публікаціях [200; 204; 205] та покладені в основу моделювання виробничої потужності підприємств досліджуваної сукупності.

Для кількісного виміру виробничої потужності обрано показник чистого доходу від реалізації (Y_x). Побудова багатофакторної кореляційної моделі виробничої потужності здійснена у середовищі Excel з використанням інструменту «Регресія» (додаток В, табл. В.1). Модель та результати регресійного аналізу представлені в таблиці 2.26.

Таблиця 2.26

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від реалізації продукції (виробничої потужності) від варіації факторів ресурсного потенціалу в сукупності досліджуваних підприємств (лінійна модель)

Показники	Параметри лінійної моделі
Регресійна модель виробничої потужності досліджуваних підприємств	$Y_x = - 31005,6 + 3,456969X_1 + 0,543621X_2 + 0,695349X_3 + 3,681767X_4$
Ефект впливу варіації факторної ознаки на варіацію чистого доходу від реалізації, грн.:	
- площа сільськогосподарських угідь, га (X_1)	3,456969
- основний капітал, тис. грн (X_2)	0,543621
- оборотний капітал, тис. грн (X_3)	0,695349
- витрати на оплату праці, тис. грн (X_4)	3,681767
Коефіцієнт множинної кореляції R	0,982101
R^2	0,964522
Нормований R^2	0,946783
F - критерій	54,37289

Побудовано за даними регресійного аналізу (додаток В)

Статистичні параметри регресійного аналізу вказують на дуже високий зв'язок варіації чистого доходу від реалізації продукції обраних підприємств і кількісних характеристик включених у модель факторних ознак. 94,7 % варіації чистого доходу від реалізації продукції в досліджуваній сукупності пояснюється варіацією кількісного виразу включених у модель факторних

ознак X_i . Це вказує на адекватність даної моделі, статистична надійність зв'язку між результативною і факторними змінними моделі підтверджується значенням F – критерію, розрахунковий рівень якого вищий за критичний. Коефіцієнти регресії вказують на те, що всі фактори, включені у модель чинять позитивний вплив на результативну ознаку – чистий дохід від реалізації продукції. Так, зростання площі землекористування в досліджуваній сукупності на 1 га обумовлює зростання чистого доходу від реалізації продукції на 3457 грн, зростання основного капіталу на 1 тис. грн сприяє зростанню чистого доходу на 544 грн, оборотного капіталу на 1 тис. грн – на 695 грн. чистого доходу, підвищення витрат на оплату праці на 1 тис грн супроводжується зростанням чистого доходу в середньому на 3682 грн.

Для оцінки характеру економічного відтворення в досліджуваній сукупності підприємств за даними таблиці 2.24 побудована й степенева модель – виробнича функція Кобба - Дугласа (табл. 2.27), яка за статистичними параметрами теж виявилася адекватною та статистично надійною.

Таблиця 2.27

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від реалізації продукції (виробничої потужності) від варіації факторів ресурсного потенціалу в сукупності досліджуваних підприємств (степенева модель)

Показники	Параметри степеневої моделі
Регресійна модель виробничої потужності досліджуваних підприємств	$Y_x = 0,059089 \times X_1^{0,2462} \times X_2^{0,1882} \times X_3^{0,5755} \times X_4^{0,4213}$
Коефіцієнти еластичності моделі за факторними ознаками	
- площа сільськогосподарських угідь, га (X_1)	0,246235
- основний капітал, тис. грн (X_2)	0,188214
- оборотний капітал, тис. грн (X_3)	0,575505
- витрати на оплату праці, тис. грн (X_4)	0,421287
Сума коефіцієнтів еластичності	1,4312
Коефіцієнт множинної кореляції R	0,973931
R^2	0,948541
Нормований R^2	0,922811
F - критерій	36,86568

Побудовано за даними регресійного аналізу (додаток Г)

Сума нелінійних параметрів даної моделі ($1,4312 > 1$) свідчить про зростаючий масштаб виробництва у досліджуваній сукупності підприємств.

Для аналізу використання виробничої потужності досліджуваних підприємств здійснене порівняння розрахункового показника виробничої потужності (додаток В) та фактично досягнутого за показником чистого доходу від реалізації продукції (табл. 2.28)

Таблиця 2.28

Використання виробничої потужності досліджуваних аграрних підприємств

Підприємства	Чистий дохід, тис. грн.	Виробнича потужність (розрахунковий чистий дохід), тис. грн	Відхилення розрахункового чистого доходу від фактичного, тис. грн	Ступінь використання виробничої потужності, %
ДП ЕБ «Дачна»	25506	25233	273	101,08
ДП ДГ «Андріївське»	59987	73890	-13903	81,18
ПП «ЗЕТО»	31739	60608	-28869	52,37
ПП АФ «Єдність»	26259	24836	1423	105,73
СВК «Бесарабський»	27934	34858	-6924	80,14
СВК «Прогрес»	44659	22865	21794	195,31
СВК «Родина»	154163	148810	5353	103,60
СВК «Світанок»	156324	163424	-7100	95,66
Агрофірма «Евріка» ТОВ	220509	208259	12250	105,88
СТОВ «Агрофірма Петродолинське»	94910	97949	-3039	96,90
ТОВ «Агрофірма Мар'янівська»	65061	47400	17661	137,26
ТОВ «Трофімова»	30807	28090	2717	109,67
ФГ «Агрофірма Бургуджі»	197239	198875	-1636	99,18

Побудовано за даними регресійного аналізу (додаток В)

За даними аналізу не простежується залежності ступеня використання виробничої потужності від організаційно-правової форми підприємства.

Натомість можна стверджувати про залежність цього показника від розмірів підприємства за факторами ресурсного потенціалу. Перші позиції у рейтингу за ступенем використання виробничої потужності займають СВК «Прогрес», ТОВ «Агрофірма Мар'янівська», Агрофірма «Еврика» ТОВ, що за площею землекористування є середніми або великими підприємствами.

Для оцінки впливу на виробничу потужність підприємств чисельності персоналу відібрані підприємства, що звітують у державних статистичних спостереженнях за показниками праці. На основі отриманої зі статистичної звітності інформації про чисельність персоналу здійснено регресійний аналіз залежності варіації чистого доходу від варіації даного показника ресурсної складової підприємств. В ході аналізу виявлено зв'язок середнього ступеня щільності, за статистичним параметром F- критерію модель та її параметри можна вважати достовірними та статистично значущими (таблиця 2.29).

Таблиця 2.29

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від варіації чисельності персоналу в досліджуваних підприємствах

Показники	Параметри моделі
Економіко-статистична модель регресії чистого доходу (Y_x) на варіацію чисельності персоналу (X)	$Y_x = 12019,69 + 626,4598X$
Множинний R	0,611904
R-квадрат	0,374427
F - критерій	13,16776
Значимість F	0,001485
Ефект впливу фактора X (варіації чисельності персоналу) на варіацію чистого доходу від реалізації, тис. грн	626,4598

Побудовано за даними регресійного аналізу (додаток В)

З ймовірністю понад 99 % можна стверджувати, що зростання чисельності персоналу на 1 особу обумовлює зростання чистого доходу на 626,5 тис. грн. Таким чином, підтверджується гіпотеза вчених про те, що

критерій чисельності персоналу відіграє меншу роль у формуванні параметрів концентрації виробництва та виробничої потужності підприємств з огляду на підвищення рівня механізації і автоматизації виробництва, тобто заміну праці капіталом [3, с. 222]. При цьому критерій чисельності персоналу поступається за впливом на використання виробничої потужності підприємства такому критерію, як кваліфікація персоналу, що у вартісному вимірі оцінено у кореляційній багатофакторній моделі параметром витрат на оплату праці.

Ступінь використання підприємствами виробничої потужності формується під впливом якісного складу та ефективності використання виробничих ресурсів, що у свою чергу визначає модель економічного типу розвитку аграрного підприємництва та ефективність його функціонування.

2.3. Економічна та соціальна ефективність функціонування аграрного підприємництва

Сформований потужний ресурсний потенціал аграрного підприємництва вимагає ефективного його використання та формування ефективної моделі його розвитку. Базовою основою формування ефективного аграрного підприємництва є не лише його ресурсний потенціал, а й той результат, що формується на основі його використання. Основними макроекономічними показниками кінцевого результату функціонування аграрного підприємництва є валовий внутрішній продукт та валова додана вартість. Кінцевий результат функціонування підприємництва у сільському, лісовому та рибному господарстві у фактичних цінах характеризується поступовим зростанням у період з 2010 до 2021 року (табл. 2.30).

Питома вага випуску цього виду економічної діяльності у 2021 році сягнула 25,1 % і характеризує, що тут сформовано понад чверть макроекономічного результату економіки країни.

Таблиця 2.30

Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту сільського, лісового та рибного господарства (у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Розподіл ВВП						
	Випуск		Проміжне споживання виробництвом		Валова додана вартість		
	млн. грн	до ВВП, %	млн. грн	до випуску, %	млн. грн	до випуску, %	до ВВП, %
2010	195390	17,4	112442	57,5	82948	42,5	7,4
2015	558788	28,1	318982	57,1	239806	42,9	12,1
2017	727352	24,4	423933	58,3	303419	41,7	10,2
2018	871971	24,5	510973	58,6	360998	41,4	10,1
2019	866138	21,8	509575	58,8	356563	41,2	9,0
2020	915800	21,7	522723	57,1	393077	42,9	9,3
2021	1396848	25,6	803481	57,5	593367	42,5	10,9
2022	1101019	21,0	651871	59,2	449148	40,8	8,6

Джерело: [176, с. 138]

Внаслідок об'єктивних причин і під впливом чинників воєнно-політичного та економічного середовища цей відносний параметр знизився у 2022 році до 21 %. У структурі випуску понад 40 % щороку становила валова додана вартість, на яку у складі ВВП країни припадало 8,6 %. Динаміка макроекономічних показників обумовлює варіацію показників ефективності діяльності суб'єктів підприємництва аграрного сектору, яка, за даними державного статистичного спостереження, є прибутковою (табл. 2.31).

Таблиця 2.31

Основні показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств – суб'єктів аграрного підприємництва в Україні

Показники	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Чистий прибуток (збиток), млн грн	66878,1	92892,9	81509,3	237639,8	85901,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток:					
- відсотків до загальної кількості	86,7	83,5	83,1	89,0	79,0
- фінансовий результат, млн грн	93135,1	115197,6	107592,8	245770,3	123163,1
Підприємства, які одержали чистий збиток:					
- відсотків до загальної кількості	13,3	16,5	16,9	11,0	21,0
- фінансовий результат, млн грн	26257,0	22304,7	26083,5	8130,4	37261,9
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	18,5	19,8	19,2	41,9	21,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	14,2	16,6	14,0	37,8	14,1

Джерело [170, с. 137]

У 2022 році 79 % підприємств одержали чистий прибуток, але це на 10 відсоткових пунктів менше, ніж у 2021 році. Відповідно зросла частка збиткових підприємств. Як відзначається за результатами досліджень, присвячених прибутку як основному джерелу власних фінансових ресурсів, до початку воєнного стану прибуткова діяльність переважала у великих та середніх підприємствах, а у 2022 році всі сектори підприємств зазнали збитків. Більша частка збиткових підприємств перебувала у секторах великих і малих підприємств [124]. Позитивним результатом діяльності аграрних товаровиробників є рентабельна операційна діяльність та загальна рентабельність всієї діяльності на рівні 14,1 %.

Показники рентабельності діяльності суттєво коливаються протягом останніх п'яти років, досягаючи максимуму у 2021 р., найбільш сприятливого для аграрного виробництва за період дослідження. Первісною основою формування узагальнюючих показників ефективності діяльності є технологічна ефективність, що в аграрному підприємстві характеризується показниками урожайності в рослинництві та продуктивності в тваринництві.

У динаміці мало місце зниження врожайності зернових і зернобобових культур та соняшника як основних стратегічних культур в економіці аграрного сектора в господарствах усіх категорій (підприємствах та господарствах населення) в цілому та у підприємствах України. У фермерських же – урожайність зернових порівняно з 2018 роком зросла на 1,7 % у відносному виразі або на 0,6 ц з розрахунку на 1 га в абсолютному виразі (табл. 2.32).

Найвищий рівень врожайності сільськогосподарських культур в динаміці за 5 років спостерігався у 2021 році. З огляду на те, що вирощування зернових і зернобобових та технічних культур є основним видом економічної діяльності переважної більшості аграрних підприємств, від якого надходить найбільша частка доходу від реалізації, це обумовило й найвищий рівень рентабельності діяльності у 2021 році.

Таблиця 2.32

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в підприємствах України

Сільськогосподарські культури	Роки					2022 р. до 2018 р, %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Господарства усіх категорій						
Зернові та зернобобові	47,4	49,1	42,5	53,9	45,8	96,6
Буряк цукровий фабричний	508,5	461,1	416,2	479,1	541,2	106,4
Соняшник	23,0	25,6	20,2	24,6	21,6	93,9
підприємства						
Зернові та зернобобові	52,2	53,7	46,4	59,3	50,3	96,4
Буряк цукровий фабричний	518,8	470,3	421,0	486,6	553,6	106,7
Соняшник	24,1	27,0	21,4	25,6	22,4	92,9
у тому числі фермерські господарства						
Зернові та зернобобові	41,1	44,0	37,4	50,4	41,8	101,70
Буряк цукровий фабричний	538,5	502,8	445,1	549,6	587,4	109,08
Соняшник	21,9	24,5	18,0	23,6	19,0	86,76

Джерело: [170, с. 70]

Аналогічні тенденції щодо динаміки врожайності сільськогосподарських культур мали місце і у вибірковій сукупності досліджуваних підприємств, що демонструють показники врожайності зернових і зернобобових культур в динаміці за 2020 -2021 рр. (табл. 2.33).

Таблиця 2.33

Рівень урожайності зернових і зернобобових культур в досліджуваних аграрних підприємствах*

Аграрні підприємства	Роки			2022 р. до 2020 р.,%
	2020	2021	2022	
Державні підприємства				
ДП «Андріївське»	12,2	27,3	16,8	137,7
ДП «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС	20,3	37,3	28,2	138,9
Приватні підприємства				
ПП «Зето»	33,8	46,4	31,3	92,6
ПП «Єдність»	8,6	28,8	21,9	у 2,5 рази вище
Товариства з обмеженою відповідальністю				
ТОВ АФ «Євріка»	47,1	62,4	54,2	115,1
ТОВ АФ «Петродолинське»	26,9	37,8	37,2	138,3
Сільськогосподарські виробничі кооперативи				
СВК «Прогрес»	24,5	50,0	44,6	у 1,8 рази вище
СВК «Світанок»	19,0	40,7	29,6	у 1,56
СВК «Бесарабський»	18,4	27,6	19,1	103,7
Фермерські господарства				
ФГ «Бургуджі»	5,2	46,6	20,9	у 4 рази вище
ФГ «Сатурн»	23,5	40,8	40,8	

Побудовано за даними підприємств, що подавали звіт за формою 29 с.г.

Показники урожайності зернових і зернобобових культур демонструють значну їх варіацію як в динаміці, так і в розрізі підприємств різних організаційно-правових форм. При цьому як і в цілому в галузі найбільш врожайним за досліджуваний період виявився 2021 рік. А варіація урожайності як показника технологічної ефективності обумовлює суттєву варіацію в динаміці показників економічної ефективності.

Більшою стабільністю характеризуються показники технологічної ефективності виробництва у тваринництві (табл. 2.34).

Таблиця 2.34

Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин в господарствах України

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р, %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Господарства усіх категорій						
Середньорічний удій молока на 1 корову, кг	4922	4976	5129	5155	5119	104,0
Середня жива маса однієї голови, реалізованої на м'ясо, кг						
- великої рогатої худоби	464	470	479	470	470	101,3
- свиней	111	113	113	114	114	102,7
Підприємства						
Середньорічний удій молока на 1 корову, кг	6190	6101	6634	6863	6611	106,8
Середня жива маса однієї голови, реалізованої на м'ясо, кг						
- великої рогатої худоби	456	470	478	476	471	103,3
- свиней	111	113	113	114	...	x

Джерело [170, с. 130]

У динаміці за 2018 - 2022 роки має місце підвищення продуктивності тварин як у всіх категоріях господарств, так і у підприємствах, де, за даними статистики, рівень продуктивності дещо вищий за середньогалузевий. В цілому в галузі має місце досить високий рівень продуктивності з огляду на те, що тваринництво як вид економічної діяльності переважно ведеться у великих підприємствах на промисловій основі з використанням інноваційних технологій.

Це підтверджують показники одного з підприємств досліджуваної сукупності ТОВ «Агрофірма «Петродолинське» (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Рівень і динаміка продуктивності тварин у молочному скотарстві ТОВ «Агрофірма «Петродолинське»

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р., %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Молочна продуктивність корів, ц	74,7	90,1	98,0	107,4	90,1	120,5
Одержано приплоду з розрахунку на 1 корову, голів	130,9	118,8	123,4	121,2	130,7	99,8
Жива маса однієї голови, реалізованої на м'ясо (рівень вгодованості), ц	5,7	5,6	6,3	6,5	6,5	114,7

Джерело: розраховано за даними ф. № 24 (річна)

Показники продуктивності тварин у молочному скотарстві даного підприємства є суттєво вищими за середньогалузеві показники підприємств, та характеризуються позитивною динамікою з незначним коливанням за роками досліджуваного періоду. Галузь молочного скотарства розвивається в даному підприємстві на промисловій інноваційній основі, характеризується оптимальним рівнем концентрації поголів'я і виробництва продукції на молочній фермі промислового типу. Станом на 2022 рік поголів'я молочного стада становило 560 голів, валовий надій молока – 50532 ц, що пояснює високі показники технологічної ефективності галузі в даному підприємстві, на відміну від підприємств, де має місце дрібнотоварне виробництво з низькою концентрацією поголів'я, як у державному підприємстві «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС» (табл. 2.36).

Таблиця 2.36

Продуктивність сільськогосподарських тварин в ДП «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС»

Показники	Роки			2022 р. до 2020 р., %
	2020	2021	2022	
Середньодобовий приріст живої маси великої рогатої худоби, г	475	309	418	88,0
Середньодобовий приріст живої маси свиней, г	453	335	480	106,0
Середньорічний надій на одну корову, кг	3193	2123	3978	124,6

Джерело: розраховано за даними ф. № 24 (річна)

Поголів'я молочного стада в даному підприємстві в середньому коливається в динаміці за роками від 100 до 150 голів, поголів'я свиней становить до 30 голів. Тваринництво тут виконує функції не основної, а допоміжної галузі, продукція якої використовується для задоволення внутрішньогосподарських потреб підприємства для організації харчування персоналу під час здійснення сільськогосподарських робіт та поповнення оборотних коштів надходженням від реалізації продукції протягом року, оскільки в галузі тваринництва менш виражений характер сезонності надходження продукції та її реалізації на відміну від рослинництва. Але малі розміри галузі і її допоміжний характер не дозволяють підприємству інвестувати капітал в інноваційний розвиток та формувати інтенсивний тип розвитку, що й обумовлює невисоку технологічну ефективність тваринництва.

Конкурентоспроможне функціонування суб'єкту підприємництва можливе за умови формування моделі інтенсивного типу розвитку, за якої концентрація авансованого капіталу досягає оптимального рівня і має місце економічне зростання за рахунок підвищення ефективності використання авансованого капіталу.

У державних підприємствах досліджуваної сукупності у 2021 році мав місце переважно інтенсивний тип розвитку: зростання чистого доходу відбувалося переважно за рахунок підвищення ефективності використання авансованого капіталу при його незмінній кількості або навіть при зменшенні, як у ДП «Андріївський» у 2021 році порівняно з 2020 роком (табл. 2.37).

У 2022 році в державних підприємствах зростає сума авансованого капіталу при зменшенні чистого доходу від реалізації та зниженні ефективності використання авансованого капіталу. Це варіант загрозливого типу економічного розвитку, що згодом може призвести до неможливості підприємствами відшкодувати здійснені витрати доходом від реалізації, до зростання суми непогашених зобов'язань та згодом – до банкрутства.

Таблиця 2.37

Економічний тип розвитку державних підприємств досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
ДП «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	27337	27876	28887
Чистий дохід, тис. грн.	25594	27933	22990
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,936	1,002	0,796
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	2339	-4943
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	1834	-5956
- приросту авансованого капіталу	x	505	1013
Економічний тип розвитку	x	переважно інтенсивний	екстенсивний
ДП «Андріївське»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	50468	49948	79235
Чистий дохід, тис. грн.	27590	92384	35379
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,547	1,850	0,447
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	64794	-57005
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	65078	-111174
- приросту авансованого капіталу	x	-284	54169
Економічний тип розвитку	x	інтенсивний	екстенсивний

Джерело: розраховано за даними (ф. №1 та ф. №2)

Відтак у стратегічній перспективі для підприємств немає іншої альтернативи, як поступова інтенсифікація виробництва та формування інтенсивного типу розвитку. Такий шлях вимагає модернізації виробництва, інвестицій в розвиток матеріальної бази, доведення концентрації авансованого капіталу до оптимального рівня, що згодом обумовить стабілізацію і зростання кінцевих результатів діяльності та на цій основі підвищення ефективності використання авансованого капіталу.

Аналогічна ситуація має місце і в досліджуваних підприємствах вибіркової сукупності інших організаційно правових форм. Приватні підприємства у 2022 році також характеризуються екстенсивним типом

розвитку: у ПП «Зето» на тлі скорочення чистого доходу має місце зростання авансованого капіталу (табл. 2.38).

Таблиця 2.38

Економічний тип розвитку приватних підприємств досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
ПП «Зето»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	98445	110349	120034
Чистий дохід, тис. грн.	38015	43753	28601
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,386	0,396	0,238
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	5738	-15152
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	1141	-18992
- приросту авансованого капіталу	x	4597	3840
Економічний тип розвитку	x	переважно екстенсивний	екстенсивний
ПП «Єдність»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	47269	49144	55824
Чистий дохід, тис. грн.	18960	27109	32709
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,401	0,552	0,586
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	8149	5600
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	7397	1915
- приросту авансованого капіталу	x	752	3685
Економічний тип розвитку	x	переважно інтенсивний	переважно екстенсивний

Джерело: розраховано за даними (ф. №1 та ф. №2)

Має місце зростання чистого доходу ПП «Єдність», але його приріст відбувається переважно за рахунок зростання авансованого капіталу, що обумовило переважно екстенсивний тип розвитку.

У виробничих кооперативах, як і в більшості аграрних підприємств досліджуваної сукупності, відбувається процес капіталізації, щороку зростає сума капіталу, авансована в діяльність. Але при цьому в двох кооперативах (СВК «Бесарабський» та СВК «Прогрес») у 2022 р. мало місце зниження отриманого чистого доходу переважно за рахунок зменшення ефективності використання авансованого капіталу на тлі його зростання (табл. 2.39).

Таблиця 2.39

Економічний тип розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
СВК «Бесарабський»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	33339	35909	36235
Чистий дохід, тис. грн.	23153	37682	22968
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,694	1,049	0,634
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	14529	-14714
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	x	12744	-15056
- приросту авансованого капіталу		1785	342
Економічний тип розвитку	x	переважно інтенсивний	екстенсивний
СВК «Прогрес»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	29313	32758	54176
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	18891	61158	53930
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,644	1,867	0,995
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	42267	-7228
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	x	40047	-47215
- приросту авансованого капіталу		2220	39987
Економічний тип розвитку		переважно інтенсивний	екстенсивний
СВК «Родина»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	108094	126961	165578
Чистий дохід, тис. грн.	71472	176736	214281
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,661	1,392	1,294
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	105264	37545
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	x	92789	-16212
- приросту авансованого капіталу		12475	53757
Економічний тип розвитку		переважно інтенсивний	екстенсивний
СВК «Світанок Старі Маяки»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	173566	207071	259519
Чистий дохід, тис. грн.	93958	183038	192337
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,541	0,884	0,741
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	89080	9299
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	x	70942	-37062
- приросту авансованого капіталу	x	18138	46361
Економічний тип розвитку	x	переважно інтенсивний	екстенсивний

Джерело: розраховано за даними (ф. №1 та ф. №2)

У СВК «Родина» та в СВК «Світанок Старі Маяки» зростання чистого доходу у 2022 р. обумовлено переважно за рахунок зростання авансованого капіталу, у той час як ефективність його використання знизилась і обумовила зменшення чистого доходу за рахунок цього чинника, що є ознакою екстенсивного типу розвитку.

Дещо краща ситуація відносно процесу формування інтенсивного типу розвитку мала місце у ТОВ, що використовують таку форму організації діяльності, як вертикальна агропромислова інтеграція, та крім виробництва продукції сільського господарства здійснюють її переробку і мають власну торговельну мережу. У 2021 р. АФ «Еврика» ТОВ, ТОВ АФ «Петродолинське», ТОВ «АФ Мар'янівська» характеризувались переважно інтенсивним типом розвитку: зростання чистого доходу відбувалось як правило під впливом підвищення ефективності використання авансованого капіталу (табл. 2.40).

Таблиця 2.40

Економічний тип розвитку товариств з обмеженою відповідальністю досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
Агрофірма «Еврика» ТОВ			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	197719	218119	321581
Чистий дохід, тис. грн.	158949	192382	310195
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,804	0,882	0,965
Приріст чистого доходу, тис. грн.	х	33433	117813
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	х	17033	26559
- приросту авансованого капіталу	х	16400	91254
Економічний тип розвитку	х	переважно інтенсивний	переважно екстенсивний
ТОВ Агрофірма «Петродолинське»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	156390	173306	198610
Чистий дохід, тис. грн.	72187	91580	120962
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,462	0,528	0,609
Приріст чистого доходу, тис. грн.	х	19393	29382
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання капіталу	х	11585	16011
- приросту авансованого капіталу		7808	13371
Економічний тип розвитку		переважно інтенсивний	переважно інтенсивний

Продовження таблиці 2.40

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
ТОВ «Агрофірма Мар'янівська»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	48775	61708	87410
Чистий дохід, тис. грн.	35942	73269	85971
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,737	1,187	0,984
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	37327	12702
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	27797	-17815
- приросту авансованого капіталу	x	9530	30517
Економічний тип розвитку	x	переважно інтенсивний	екстенсивний
ТОВ «Трофімова»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	49112	49095	38828
Чистий дохід, тис. грн.	41483	32698	18241
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,845	0,666	0,470
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	-8785	-14457
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	-8771	-7619
- приросту авансованого капіталу	x	-14	-6838
Економічний тип розвитку	x	екстенсивний найбільш загрозливого виду	екстенсивний найбільш загрозливого виду

Джерело: розраховано за даними (ф. №1 та ф. №2)

У 2022 році переважно інтенсивний тип розвитку зберігається лише в ТОВ Агрофірма «Петродолинське», у той час як в Агрофірмі «Евріка» ТОВ переважав екстенсивний фактор зростання чистого доходу – підвищення обсягу авансованого капіталу, темпи зростання якого випередили темпи зростання віддачі капіталу, авансованого в розвиток діяльності. Така ситуація може бути виправдана на етапі капіталізації, підприємство здійснює модернізацію обладнання у переробній сфері агропромислової діяльності, має місце заміна праці капіталом, віддача якого пролонгована у часі. У ТОВ Агрофірма «Мар'янівська» мало місце зростання авансованого капіталу у 2022

році більш стрімкими темпами, ніж зростання чистого доходу, що й обумовило екстенсивний тип розвитку цього підприємства.

ТОВ «Трофімова» на протязі досліджуваного періоду характеризується найбільш загрозливою ситуацією екстенсивного типу розвитку: має місце щорічне скорочення чистого доходу за рахунок як інтенсивного, так і екстенсивного чинників.

У фермерських господарствах у 2022 році мали місце позитивні зрушення у матеріально-речовій складовій процесу інтенсифікації (табл. 2.41).

Таблиця 2.41

Економічний тип розвитку фермерських господарств досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
ФГ Агрофірма «Бургуджі»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	287015	254557	282773
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	116551	306091	169076
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,406	1,202	0,598
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	189540	-137015
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	202721	-170943
- приросту авансованого капіталу	x	-13181	33928
Економічний тип розвитку	x	інтенсивний	екстенсивний
ФГ «Сатурн»			
Авансований капітал (середньорічна вартість), тис. грн.	82707	103359	124466
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	49683	54836	59253
Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн	0,601	0,531	0,476
Приріст чистого доходу, тис. грн.	x	5153	4417
у тому числі за рахунок зміни:			
- ефективності використання авансованого капіталу	x	-7253	-6781
- приросту авансованого капіталу	x	12406	11198
Економічний тип розвитку	x	екстенсивний	екстенсивний

Джерело: розраховано за даними (ф. №1 та ф. №2)

Авансований в діяльність фермерських господарств капітал зростає порівняно з 2021 роком високими темпами, що з одного боку спричинило

зниження віддачі авансованого капіталу, а з іншого обумовило екстенсивний тип розвитку ФГ Агрофірма «Бургуджі» та переважно екстенсивний у ФГ «Сатурн».

У цілому в досліджуваній сукупності аграрних підприємств протягом досліджуваного періоду переважали підприємства з екстенсивним типом розвитку. Прямої залежності сформованого типу розвитку підприємств від організаційно-правової форми підприємництва не спостерігається. Дещо краща ситуація у співвідношенні показників приросту кінцевого результату діяльності (чистого доходу) за рахунок приросту авансованого капіталу та ефективності його використання спостерігається у підприємствах, що за площею землекористування є великими.

Проведене групування досліджуваних аграрних підприємств за розміром площі землекористування (Додаток Д) підтверджує гіпотезу про те, що показник ефективності використання авансованого капіталу, що є індикатором інтенсивного розвитку підприємства, зростає зі збільшенням розміру площі землекористування (табл.2.42).

Таблиця 2.42

Групування досліджуваних підприємств за площею землекористування

Підприємства	Площа, га	З розрахунку на 1 га площі землекористування, тис. грн				Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн
		основний капітал	оборотний капітал	витрати на оплату праці	чистий дохід	
<i>I група – до 1917 га</i>						
У середньому по групі	1107	5,3	36,2	4,1	19,9	0,48
<i>II група 1918 – 3075 га</i>						
У середньому по групі	2786	7,3	16,2	2,3	17,4	0,74
<i>III група понад 3075 га</i>						
У середньому по групі	6045	8,3	16,5	1,8	20,9	0,85
Показники III групи до I	5,46	1,05	1,55	0,46	0,44	1,77

Розраховано за даними статистичної звітності підприємств

Якщо в першій групі підприємств з розміром площі землекористування до 1917 га на 1 грн авансованого капіталу одержано 0,48 грн чистого доходу від реалізації, то в третій групі з площею землекористування понад 3075 га цей показник майже в 1,8 вищий.

Групування досліджуваних підприємств за індикатором матеріально - речової складової інтенсивності (авансованим капіталом з розрахунку на 1 га площі землекористування) вказує на те, що з підвищенням концентрації авансованого капіталу з розрахунку на 1 га зростає й показник концентрації результативної складової інтенсивності – чистого доходу з розрахунку на 1 га площі землекористування (табл. 2.43).

Таблиця 2.43

Групування підприємств досліджуваної сукупності за рівнем інтенсивності виробництва

Групи підприємств за авансованим капіталом з розрахунку на 1 га, тис. грн	Авансований капітал, тис. грн	Авансований капітал з розрахунку на 1 га, тис. грн	Чистий дохід з розрахунку на 1 га, тис. грн	Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн
До 15 тис. грн на 1 га				
ДП ДГ «Андріївське»	48015	9,21	11,51	1,25
СВК «Бесарабський»	34277	10,85	8,84	0,81
ТОВ Агрофірма «Мар'янівська»	74004	13,54	11,90	0,88
ДП ЕБ «Дачна»	26868	14,42	13,69	0,95
15,1 – 35,0 тис. грн на 1 га				
ПП АФ «Єдність»	50719	16,27	8,42	0,52
СВК «Прогрес»	43943	22,84	23,21	1,02
СВК «Родина»	134513	23,38	26,80	1,15
ТОВ «Трофімова»	42806	30,44	21,91	0,72
СВК «Світанок Старі Маяки»	216681	31,36	22,63	0,72
Понад 35 тис. грн на 1 га				
ФГ Агрофірма «Бургуджі»	274459	39,86	28,64	0,72
СТОВ Агрофірма «Петродолинське»	133034	45,19	32,24	0,71
ПП «ЗЕТО»	114148	98,57	27,41	0,28
Агрофірма «Евріка» ТОВ	278495	179,21	141,90	0,79

Розраховано за даними статистичної звітності підприємств

Незважаючи на варіацію показника результативної складової інтенсивності в межах кожної групи, узагальнюючі параметри показників в середньому за кожною групою вказують на прямий вплив розміру підприємства за площею землекористування на обсяг чистого доходу з розрахунку на 1 га (табл. 2.44).

Таблиця 2.44

Групування досліджуваних підприємств за авансованим капіталом з розрахунку на 1 га

Групи підприємств за авансованим капіталом на 1 га, тис. грн	Кількість підприємств в групі	Авансований капітал з розрахунку на 1 га, тис. грн	Чистий дохід, тис. грн	Чистий дохід на 1 грн авансованого капіталу, тис. грн	Чистий дохід на 1 га, тис. грн
до 15,0	4	11,67	178488	0,97	11,37
15,1 – 35,0	5	25,57	412212	0,84	21,57
35,0	4	63,80	544397	0,68	43,41
По сукупності - разом	13	х	1135097	х	х
- в середньому	х	31,09	х	0,77	23,97

Розраховано за даними статистичної звітності підприємств

Порівняно з першою групою підприємств з рівнем інтенсивності до 15 тис. грн авансованого капіталу на 1 га у третій групі з рівнем інтенсивності понад 35 тис. грн чистий дохід з розрахунку на 1 га збільшився майже у чотири рази: з 11,37 до 43,41 тис. грн. У той же час показник ефективності використання авансованого капіталу з підвищенням рівня інтенсивності за матеріально-речовою складовою зменшується з 0,97 до 0,77 грн чистого доходу з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу. Результати даного групування підтверджують висновок про екстенсивний тип розвитку досліджуваних підприємств і вказують на те, що оптимальної концентрації авансованого капіталу поки що в процесі капіталізації суб'єктів аграрного підприємництва не досягнуто.

Незважаючи на це, в підприємствах третьої групи з найвищим рівнем інтенсивності виробництва (ФГ Агрофірма «Бургуджі», ТОВ Агрофірма

«Петродолинське», ПП «Зето», Агрофірма «Евріка» ТОВ), має місце рентабельна діяльність на протязі трьох років досліджуваного періоду та позитивне значення показників рівня рентабельності витрат на реалізовану продукцію та рівня рентабельності продажу (Додаток Е).

Незважаючи на екстенсивний тип розвитку та низький рівень віддачі авансованого капіталу, основна діяльність досліджуваних підприємств, виробництво і реалізація сільськогосподарської продукції (переважно зернових та технічних культур) є рентабельною. Показники рівня рентабельності продукції за валовим прибутком та рівня рентабельності продажу вказують на достатньо високий рівень цінової конкурентоспроможності в досліджуваній сукупності підприємств, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (Додаток Е). Лише в одному з досліджуваних підприємств (ТОВ «ІВА») основна діяльність на протязі досліджуваного періоду виявилась збитковою.

Метою функціонування аграрного підприємництва є отримання не лише економічного, а й соціального ефекту, економічною основою формування якого є чистий економічний кінцевий результат діяльності – чистий прибуток в абсолютному виразі та норма прибутку на авансований капітал у відносному виразі.

В більшості підприємств досліджуваної сукупності норма прибутку на авансований капітал суттєво коливається за роками досліджуваного періоду (табл. 2.45). Найвищий рівень норми прибутку на авансований капітал має місце в Агрофірмі «Евріка» ТОВ, що є результатом ефективної взаємодії факторів виробництва та вертикальної агропромислової інтеграції. Низький рівень норми чистого прибутку на авансований капітал в більшості підприємств не дозволяє в аграрному підприємстві сформувати достатній соціальний ефект, оскільки в розподілі додаткового продукту, створеного підприємницькою діяльністю, переважає його капіталізація шляхом реінвестицій чистого прибутку в розширене відтворення основних засобів та

формування запасів оборотних засобів на тлі зростання цін на предмети праці для аграрного виробництва в умовах інфляції.

Таблиця 2.45

Норма прибутку на авансований капітал в підприємствах досліджуваної сукупності

Підприємства	Роки			Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
	2020	2021	2022	
ДП ЕБ «Дачна»	1,19	1,65	1,08	-0,11
ДП «Андріївське»	-6,98	1,83	1,21	х
ПП «Зето»	12,25	15,47	9,27	-2,98
ПП «Єдність»	-9,43	11,07	4,76	х
СВК «Бесарабський»	-16,22	1,68	7,29	х
СВК «Прогрес»	-27,18	91,93	12,15	х
СВК «Родина»	-37,66	49,15	13,41	х
СВК «Світанок Старі Маяки»	-9,83	28,07	24,03	х
Агрофірма «Евріка» ТОВ	2,39	25,48	47,94	45,55
ТОВ Агрофірма «Петродолинське»	3,23	14,19	12,31	9,08
ТОВ Агрофірма «Мар'янівська»	0,12	44,64	21,67	21,56
ТОВ «Трофімова»	-2,50	2,63	-37,50	-35,01
ТОВ Агрофірма «Бургуджі»	-40,93	9,47	3,77	х
ФГ «Сатурн»	12,16	21,81	13,70	1,54
ТОВ «ІВА»	-33,53	3,20	-7,35	26,18
ТОВ «УКРТЕРРА»	8,13	19,18	6,45	-1,68

Побудовано за даними фінансової звітності підприємств(ф. №1, ф.№2)

Попри це більшість аграрних підприємств є соціально відповідальними перед власним персоналом та суспільством територіальних громад, що проявляється в наданні матеріальної допомоги та господарських послуг найманому персоналу та жителям сільської місцевості. На даний час методика вимірювання соціального ефекту і соціальної мотивації підприємств відсутня і перебуває на етапі розробки [146].

У той же час матеріальна мотивація персоналу в галузі сільського, лісового та рибного господарства є доволі низькою. В динаміці за 2018 – 2022 рр. у даній сфері економічної діяльності середньомісячна номінальна

заробітна плата по відношенню до середньої в економіці України коливалася від 84,0 % у 2020 р. до 91,5 % у 2021 р. (табл. 2.46).

Таблиця 2.46

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати в економіці України та сільському, лісовому та рибному господарстві, грн.

Показники	Роки				
	2018	2019	2020	2021	2022
Усього в економіці, грн.	8865	10497	11591	14014	144847
Сільське господарство, лісове та рибне господарство, грн.	7557	8856	9757	12827	13061
Відношення оплати праці в сільському, лісовому та рибному господарстві до середньої по Україні, %	85,2	84,4	84,0	91,5	81,6

Джерело [170, с. 17]

Аналогічна ситуація спостерігається й за даними аграрних підприємств, що з 2020 року звітували про стан підприємництва. Рівень мотивації персоналу характеризують показники середньомісячної заробітної плати персоналу підприємства у порівнянні з мінімальною, що встановлюється законодавчо та є середньою в сільському, лісовому та рибному господарстві (табл. 2.47).

Середньомісячна заробітна плата працівника сільського, лісового та рибного господарства в Україні в 1,95 рази перевищувала на протязі трьох останніх років досліджуваного періоду мінімальну заробітну плату. У той же час на мікрорівні це співвідношення суттєво коливається. Найвище співвідношення мало місце в держаному підприємстві «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС» та фермерському господарстві «Сатурн». В меншій мірі середньомісячна зарплата в підприємстві перевищувала мінімальну в СВК «Бесарабський». У Агрофірмі «Еврика» ТОВ середньомісячна зарплата працівників на вирощуванні овочів перебувала на межі мінімальної. Лише у державному підприємстві середньомісячна заробітна плата перевищувала середню в галузі сільського, лісового та рибного господарства.

Таблиця 2.47

Розмір мінімальної заробітної плати, середньомісячної в галузі та в аграрних підприємствах досліджуваної сукупності

Показники	Роки		
	2020	2021	2022
Розмір мінімальної заробітної плати, встановлений законодавчо на кінець року, грн.	5000	6500	6700
Середньомісячна заробітна плата працівника сільського, лісового та рибного господарства, грн.	9757	12827	13061
Середньомісячна заробітна плата працівника сільського, лісового та рибного господарства до встановленого законодавчо мінімального розміру	1,95	1,97	1,95
ДП «Експериментальна база «Дачна» СГІ НЦНС»			
Середньомісячна оплата праці одного середньорічного працівника, грн.	10910	11805	14344
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до встановленого законодавчо мінімального розміру	2,2	1,8	2,1
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до середньомісячної заробітної плати працівника с.г. в Україні, %	111,8	92,0	109,8
СВК «Бесарабський»			
Середньомісячна оплата праці одного середньорічного працівника, грн.	8685	8372	8578
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до встановленого законодавчо мінімального розміру	1,7	1,3	1,3
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до середньомісячної заробітної плати працівника с.г. в Україні, %	79,6	70,9	59,8
ФГ «Сатурн»			
Середньомісячна оплата праці одного середньорічного працівника, грн.	11130	10002	12540
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до встановленого законодавчо мінімального розміру	2,2	1,5	1,9
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до середньомісячної заробітної плати працівника с.г. в Україні, %	114,1	78,0	96,0
Агрофірма «Еврика» ТОВ (на вирощуванні овочів)			
Середньомісячна оплата праці одного середньорічного працівника, грн.	5813	7236	6741
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до встановленого законодавчо мінімального розміру	1,2	1,1	1,0
Середньомісячна заробітна плата в господарстві до середньомісячної заробітної плати працівника с.г. в Україні, %	59,6	56,4	51,6

Джерело: [170, с. 17]

Таким чином, можна констатувати, що рівень матеріальної мотивації персоналу як фактор соціальної відповідальності перед персоналом, найвищий в державному підприємстві попри те, що рівень норми прибутку на авансований капітал в даному підприємстві був найнижчим у 2022 році серед підприємств, що мали чистий прибуток за результатами діяльності.

Рівень матеріальної мотивації персоналу за таким напрямом, як оплата праці, виявився в приватних підприємствах значно нижчим, ніж в державному. Найнижчий рівень заробітної плати в сільськогосподарському виробництві досліджуваних підприємств мав місце в підприємстві, що мало найвищий рівень норми прибутку на авансований капітал за чистим прибутком (табл. 2.45). Це може бути пояснено значним податковим навантаженням на фонд оплати праці, що несуть підприємства. Таким чином, на даний час власники приватних підприємств більш пріоритетним вважають інвестувати нерозподілений прибуток в розвиток підприємства та його матеріально-технічну базу, ніж у розвиток людського капіталу.

Крім розміру оплати праці, як чинника матеріальної мотивації персоналу та показника, що є базовим в оцінці соціальної ефективності функціонування суб'єктів підприємництва, доцільно проаналізувати питому вагу витрат на оплату праці у складі виробничої собівартості продукції. Проведений аналіз даного показника характеризує його високу варіацію в досліджуваній вибірковій сукупності підприємств: в ДП «ЕБ Дачна» у 2022 році цей показник становив 48,4 %, у Агрофірмі «Еврика» ТОВ – 7,3 % (Додаток Ж). В ході регресійного аналізу впливу варіації показників, що характеризують витрати на оплату праці, на варіацію рівня рентабельності витрат (за валовим прибутком), виявлено середній рівень залежності (табл. 2.48).

Варіація чинників, включених в модель (частка витрат на оплату праці у виробничій собівартості та розмір оплати праці одного працівника), обумовлює лише 17,2 % варіації рівня рентабельності витрат, що доводить з одного боку низький рівень мотивації праці персоналу, який не зацікавлений

у підвищенні ефективності підприємницької діяльності, з іншого – характеризує низький рівень соціальної ефективності суб'єкту підприємництва.

Таблиця 2.48

Результати регресійного аналізу залежності варіації рівня рентабельності (за валовим прибутком) від варіації показників витрат на оплату праці персоналу у досліджуваній вибірковій сукупності підприємств

Показники	Параметри моделі
Модель регресії	$Y = 30,15184 - 0,971X_1 + 0,214459X_2$
Ефект впливу на рівень рентабельності: - питомої ваги витрат на оплату праці у виробничій собівартості (X_1), відсоткових пунктів	- 0,971
- середньорічної оплати праці одного працівника (X_2), відсоткових пунктів	0,214
Коефіцієнт множинної кореляції R	0,414604
R^2	0,171897
F - критерій	3,113681
Значимість F - критерію	0,059057

Джерело: розраховано автором (Додаток Ж)

У той же час за показником F – критерію та його значимістю, параметри моделі можна вважати статистично надійними та використовувати для аналізу ефекту впливу чинників на результативний показник. Так, підвищення частки витрат на оплату праці у виробничій собівартості на 1 відсотковий пункт, обумовлює у досліджуваній сукупності підприємств зниження рівня рентабельності витрат на 0,971 відсоткових пунктів. Цей факт через негативний ефект впливу аналізованого чинника на рівень рентабельності витрат в певній мірі пояснює низький показник частки витрат на оплату праці у виробничій собівартості продукції і небажання підприємців його підвищувати.

Щодо ефекту впливу на рівень рентабельності другого чинника моделі, то підвищення розміру заробітної плати одного працівника на 1 тис. грн в рік сприяє підвищенню результативного показника на 0,214 відсоткових пунктів,

що демонструє існуючий мотиваційний аспект даного чинника для підприємця, зацікавленого в підвищенні рівня рентабельності. Але низький рівень соціальної ефективності в більшості суб'єктів підприємництва на даний час в повній мірі можна пояснити в цілому нестійким фінансовим станом підприємств в умовах економічної і політичної нестабільності та високим податковим навантаженням на фонд оплати праці.

Висновки до розділу 2

1. Проведене дослідження виявило, що в аграрному підприємстві України, як інституційному утворенні для забезпечення ринкового функціонування сільського господарства, за організаційними формами переважають юридичні – особи – підприємства, питома вага яких становить понад 60 % від загальної кількості суб'єктів підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві. За організаційно-правовими формами в аграрному підприємстві за кількістю суб'єктів, що зареєстровані Державною службою статистики, переважають фермерські господарства, на які припадає 3,4 % від загальної кількості підприємств в економіці України. За досліджуваний період виявлено тенденцію до зменшення в абсолютному виразі кількості як юридичних, так і фізичних осіб-підприємців, у той же час зростає кількість зареєстрованих фермерських господарств та обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів.

2. Виявлені тенденції щодо розвитку підприємництва, які характеризуються динамікою кількості господарюючих суб'єктів, формуються як наслідок нестабільності інституційного макросередовища, яке з одного боку характеризується загальною тенденцією до економічного зростання на тлі стрибкоподібних змін, а з іншого - різкими коливаннями в перебігу інфляційних та інвестиційних процесів. Застосування методичного підходу до оцінки інтенсивності динаміки макроекономічних показників на основі побудови лінійних трендів дозволило виявити середньорічні темпи

зростання індексів споживчих цін і цін на продукцію сільського господарства як індикаторів інфляційних процесів. Спостерігається загальне скорочення капітальних інвестицій і суттєве їх скорочення в сільському, лісовому і рибному господарстві. Негативні тенденції у економічному середовищі і наслідки пандемії обумовили загострення демографічної ситуації, зростання кількості безробітного населення працездатного віку та рівня безробітності.

3. Проведений аналіз динаміки індексів продукції сільського господарства на основі лінійного тренду, як узагальнюючого показника результатів функціонування аграрного підприємництва, виявив мінливу щорічну варіацію в обсягах виробництва та щорічне його скорочення порівняно з 2015 роком. на 4,63 пункти. Закономірність динаміки індексу продукції рослинництва майже накладається на тренд індексу продукції сільського господарства з огляду на те, що більшість суб'єктів підприємництва здійснює вид економічної діяльності, пов'язаний з вирощуванням зернових і технічних культур. Індекс продукції тваринництва в середньому щороку зменшується на 0,913 пунктів. Особливо суттєвий спад у результатах діяльності підприємців щодо обсягів виробництва продукції сільського господарства мав у 2022 році з початком повномасштабної воєнної агресії. В процесі аналізу економічного середовища виявлено, що в період 2020 -2022 років з метою підтримки аграрного підприємництва держава запровадила заходи щодо здешевлення кредитів та видатки за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», у той же час частка підприємців, що скористались державною підтримкою є недостатньою.

4. Аграрне підприємництво України є багатоукладним за розмірами площі землекористування як базового елементу ресурсного потенціалу. Виявлене поступове підвищення концентрації земельних угідь у володінні і користуванні суб'єктів підприємництва, переважаючий розмір яких підвищився з 20-50 га у 2016 році до 100 -500 га у 2022 р. У складі ресурсного потенціалу аграрних підприємств виявлена спадна тенденція чисельності

найманого персоналу, що є наслідком стану економічного і демографічного середовища та заміни праці капіталом внаслідок розвитку технологічного середовища, що підтверджує виявлена тенденція зростання оборотного та необоротного капіталу. В цілому сума авансованого капіталу в сільському, лісовому і рибному господарстві за 2018 - 2022 рр. зросла на 46,5 %. В ході аналізу динаміки необоротного капіталу виявлено розширений характер його відтворення та ступінь оновлення, що становить 49,9 % у 2021р. Майже 68 % авансованого капіталу у 2022 р. припадає на оборотні активи. Має місце зростання кількості внесених мінеральних добрив і удобреної площі до 2021 року порівняно з попереднім періодом, що свідчить про поширення хімічного напрямку інтенсифікації виробництва. У 2022 р. мали місце скорочення показників удобрення площ як в абсолютному, так і відносному виразі, що стало наслідком зростання цін на продукцію хімічної промисловості для аграрного виробництва та погіршенням фінансового стану суб'єктів аграрного підприємництва в умовах воєнного стану.

5. Аналіз використання ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного підприємництва здійснено шляхом оцінки ступеня використання виробничої потужності на прикладі сформованої вибіркової сукупності аграрних підприємств різних організаційно-правових форм та з використанням побудованої багатофакторної регресійної моделі ресурсного типу, параметри якої отримані з використанням інструментів середовища Excel. В ході аналізу виявлено, що 94,7 % варіації чистого доходу від реалізації продукції досліджуваних підприємств припадає на варіацію кількісних елементів ресурсного потенціалу. Параметри степеневі за аналітичним виразом багатофакторної моделі вказують на зростаючі масштаби виробництва в досліджуваній вибірковій сукупності підприємств та позитивний вплив варіації кожного елементу їх ресурсного потенціалу на розрахунковий розмір виробничої потужності. За даними аналізу не простежується залежності ступеня використання виробничої потужності від організаційно-правової

форми підприємства. проте виявлено, що найвищого ступеня використання виробничої потужності досягають підприємства, що за площею землекористування є середніми або великими. Здійснений аналіз парної кореляції залежності між варіацією чистого доходу від реалізації продукції та чисельністю найманого персоналу підприємств та виявлена середня щільність зв'язку між цими ознаками підтвердили гіпотезу відносно того, що чисельність персоналу відіграє меншу роль у формуванні параметрів концентрації виробництва та виробничої потужності підприємств з огляду на підвищення рівня механізації і автоматизації виробництва, тобто заміну праці капіталом.

6. Аналіз макроекономічних показників дозволив зробити висновок про рентабельну діяльність переважної більшості суб'єктів аграрного підприємництва. У 2021 р. показники рентабельності операційної та всієї діяльності, що становили в галузі відповідно 41,9 та 37,8 %, слід оцінити як такі, що забезпечують можливість збільшення власного капіталу та розширеного відтворення. У той же час має місце й значна частка збиткових підприємств, а питома вага підприємств, що мали чистий прибуток у 2022 році зменшилась на 10 відсоткових пунктів. Виявлено, що коливання показників рентабельності як узагальнюючих індикаторів економічної ефективності діяльності суб'єктів підприємництва відбувається відповідно варіації показників технологічної ефективності і, насамперед, урожайності стратегічних сільськогосподарських культур: зернових і зернобобових, технічних олійних. Варіація макроекономічних показників ефективності та закономірності їх коливання проявляються й на мікрорівні у досліджуваній вибірковій сукупності. Незважаючи на деяке підвищення показників у трирічній динаміці в 2022 році порівняно з 2020 р., найбільш результативним з позиції економічної ефективності виявився 2021 рік, коли мала місце найвища технологічна ефективність виробництва як у рослинництві, так і тваринництві.

7. На основі запропонованої методики факторного аналізу та показників матеріально - речової і результативної складової інтенсивності виробництва визначено тип економічного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва досліджуваної вибіркової сукупності. Встановлено, що в переважній більшості підприємств станом на 2022 рік сформовано екстенсивний тип розвитку або його варіант – переважно екстенсивний. В роки більш ефективної за фінансовими результатами діяльності в окремих підприємствах мав місце переважно інтенсивний тип розвитку переважно у великих за розмірами площі землекористування підприємствах. Аналітичне групування підприємств за площею землекористування дозволило встановити, що найвищої віддачі авансованого капіталу як кількісного виразу інтенсивного чинника процесу формування інтенсивного типу розвитку досягають підприємства в користуванні яких понад 3075 га земельних угідь. Аналітичне групування за показником матеріально-речової складової інтенсивності виробництва – авансованим капіталом з розрахунку на 1 га площі землекористування, дозволило встановити, що найвищої ефективності використання земельних угідь за показником чистого доходу від реалізації досягають підприємства з концентрацією капіталу понад 35 тис. грн на 1 га площі землекористування. У той же час переважаючий екстенсивний тип розвитку в більшості підприємств вказує на те, що оптимального рівня концентрації капіталу, за якого результативна складова інтенсивності зростає за рахунок підвищення ефективності його використання, у досліджуваних підприємствах ще не досягнута. При цьому аналіз показників норми прибутку на авансований капітал вказує на те, що найвищого рівня досягають агропромислові підприємства, що застосовують таку форму організації діяльності як вертикальна інтеграція.

8. Дослідженням встановлено, що попри рентабельну діяльність в досліджуваній сукупності підприємств та високий рівень економічної ефективності в окремі роки, сформовано невисокий рівень соціальної

ефективності, базовим показником якої є рівень оплати праці. У досліджуваній сукупності підприємств має місце висока варіація питомої ваги витрат на оплату праці у виробничій собівартості продукції, але цей чинник у сукупності з середнім розміром оплати праці з розрахунку на одного середньорічного працівника, за даними регресійного аналізу, не є впливовим на результати діяльності підприємств і обумовлює лише 17 % варіації рівня рентабельності операційної діяльності підприємств. Низький рівень матеріальної мотивації персоналу і, відповідно, соціальної ефективності, спостерігається в підприємствах колективної і приватної форм власності, що можна пояснити високим податковим навантаженням на фонд оплати праці. Відсутність мотивації персоналу, у свою чергу, обумовлює низький ступінь впливу цього чинника на результати діяльності підприємств досліджуваної сукупності.

Основні результати досліджень в контексті розділу 2 опубліковано в наукових працях [158;163], оприлюднено на науково-практичних конференціях [160;206], прийнято до впровадження в ФГ «Сатурн» (Додаток С).

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій

Проведені дослідження показують масштабність, багатофункціональність, багатомірність та різноплановість аграрного підприємництва. Він, як об'єкт управління, потребує від суб'єкта управління логічних та високоефективних рішень, насамперед щодо визначення пріоритетів та їх належної підтримки з боку держави за рахунок відповідної регуляторної політики. Її важливість зростає в міру здійснення трансформацій інституціонального характеру, турбулентної невизначеності, що посилюється через природні та кліматичні катаклізми, екологічні загрози планетарного масштабу щодо довкілля, радикальні політико-військові процеси в зв'язку із широкомасштабними бойовими діями, які веде Російська Федерація проти України на знищення її економіки, аграрного сектора зокрема, та державної незалежності в цілому.

В наукових дослідженнях вчених проблема визначення стратегічних пріоритетів державної регуляторної політики в управлінні розвитком підприємництва в сільському господарстві висвітлюється досить різнопланово. Бо наукові пошуки ведуться як в розрізі аграрного сектору в цілому, так і стосовно його окремих складових. Так, Лівінський А. І. проводить дослідницькі розвідки щодо виробництва органічно чистої продукції і фокусується на її сертифікації. Бо такий продукт вимагає документального підтвердження відносно своїх якісних характеристик [76, с. 167-173].

Акцентують цілком справедливо Крюкова І. О. та Степаненко С. В. на необхідності збалансування нинішніх людських потреб та тими, що очікуються вже майбутніми цивілізаційними поколіннями з позицій ресурсних можливостей вітчизняного аграрного підприємництва. Звідси наголошують співавтори опублікованого дослідження, важливість визначення державою пріоритетів щодо сталого розвитку сільського господарства України. Адже майбутні покоління людей повинні жити при повноцінному природному довкіллі [71, с. 3-12].

Проблему пріоритетів вітчизняної аграрної політики різнопланово висвітлюють: Ареф'єв С. О. [5, с. 86–93], Васюта В. [23, С. 130-137], Красота О. В. [67], Красноручський О. О. [66, с. 18-23], Лагодієнко Н. В. [73, с. 265-281], Лупенко Ю. О. [86], Мацібора Т. В. [102, с. 50-55.], Меглей В. І. [103]; Полякова О. Ю. [130, с. 229-250], Проданова Л. В. [137], Шеленко Д. І. [190], Шпикуляк О. Г. [195, с. 73-82], Чуприна Л.В. [187] та інші вчені та практики аграрної економіки. За наявності створеної ними міцної наукової платформи щодо результативного розвитку галузевого підприємництва, стрімкість змін як внутрішнього, так і зовнішнього середовища сільського господарства є підставою для поглибленого дослідження та визначення пріоритетів в управлінні аграрною підприємницькою діяльністю.

На основі аналізу наукових напрацювань вище вказаних й інших дослідників аграрної економіки встановлено, що систему пріоритетів держави стосовно розвитку підприємницької діяльності формують складові конституційного, правового та стратегічного характеру. Так, конституційні пріоритети в частині перспектив розвитку аграрного підприємництва визначені Основним Законом України. Підґрунтям цих пріоритетів в Конституції України виступають статті, положення яких наведено в табл. 3.1.

Низка наведених статей доповнюється положеннями Основного Закону України, що дотичні до аграрного підприємництва в частині забезпечення людини та її сім'ї на достатньому рівні їжею та одягом (стаття 48);

відшкодування людині матеріальної та моральної шкоди через незаконні дії службових осіб (стаття 56); в інтересах сільських жителів проведення на державному рівні результативної політики: - в економічній сфері – в розрізі інвестування, оподаткування, фінансування, ціноутворення; в соціальній сфері – в розрізі демографії, охорони і безпеки праці, зайнятості населення, освітньої і наукової діяльності, просвітництва, духовності, культури; в екологічній сфері – в розрізі захисту природного довкілля, підтримування біологічної рівноваги в природі, екологічної безпеки, продуктивного природокористування; в програмно-цільовій сфері – в розрізі розроблення і здійснення загальнодержавних програм соціально-економічного, науково-технічного, культурно-побутового розвитку; в сфері бізнесу – в розрізі економічної безпеки суб'єктів господарювання, ринкової конкуренції, створення рівних умов для розвитку існуючих форм власності (стаття 116).

Таблиця 3.1

Конституційні пріоритети щодо розвитку аграрного підприємництва

Номер статті	Конституційні пріоритети
3.	Людина визнається в країні найвищою соціальною цінністю.
13.	В країні визнається рівність усіх суб'єктів права власності.
14.	Земля в країні виступає в якості основного національного багатства.
15.	Життєдіяльність в країні ґрунтується на економічній багатоманітності.
24.	Рівність всіх громадян в країні перед законом.
41.	В країні кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.
42.	В країні кожна людина має право на підприємницьку діяльність.
42.	Держава захищає конкуренцію у підприємницькій діяльності.
43.	В країні кожен має право на працю, яку вільно обирає.

Джерело: розроблено автором за даними [63]

Оскільки аграрне підприємництво відбувається здебільшого на території сільських громад, то в Основному Законі України передбачається їх пріоритетний розвиток за рахунок:

- розробки і здійснення цільових програм державного та/або регіонального рівня, що стосувалися розвитку економічної, соціальної, культурної, екологічної сфер життєдіяльності. Сприяє розвитку аграрному підприємництву його взаємодія з органами місцевого самоврядування (стаття 119);
- збалансування соціально-економічного розвитку регіонів, з одночасним урахуванням їх особливостей та існуючих в цих місцях традицій і звичаїв (стаття 132);
- використання переваг місцевого самоврядування (стаття 142).

Згідно положень Конституції України, державна регуляторна політика з управління розвитком аграрного підприємництва заохочує таку діяльність через розробку і здійснення різнопланових спільних проєктів, в тому числі для створення та підтримки функціонування комунальних підприємств, консалтингових служб, сервісних структур тощо (стаття 142). Підприємницького підходу потребують практичні заходи щодо реалізації програм соціально-економічного та культурно-побутового розвитку, контроль за якими здійснюють відповідні територіальні громади (стаття 143).

В Господарському кодексі України [39] подаються загальні пріоритети розвитку аграрного підприємництва, правові положення якого розкривають: сутність, зміст та цільове призначення підприємницької діяльності; свободу підприємницької діяльності; обмеження підприємницької діяльності; організаційні форми підприємництва; принципи підприємницької діяльності.

Стратегічні пріоритети управління розвитком аграрного підприємництва визначаються Національною економічною стратегією на період до 2030 року [112]. У її вступі наголошується, що ключовими складовими зростання вітчизняної економіки слугує створення сприятливого

бізнес-клімату предметно розвитку підприємництва. Фундаментом зростання економіки при цьому виступає її інноваційне спрямування та людський розвиток, що забезпечується якісною освітою, компетентною наукою, високою духовністю та культурою, збереженням природного довкілля. Характерною рисою економічної візії Стратегії постає Україна як найпривабливіша країна для інвестицій, інновацій та ведення бізнесу [112].

Стратегічні пріоритети аграрного підприємництва ґрунтуються на положеннях Національної економічної стратегії на період до 2030 р., ключовими з яких виступають: розвиток підприємництва; економічна свобода, що трактується як «підприємець – основа економіки»; захищеність суб'єктів права власності; вільна і чесна конкуренція; інституційна спроможність, що трактується як «держава, що здатна забезпечити розвиток»; прагматичність [112]. Всі наведені стратегічні пріоритети безпосередньо відносяться до аграрного підприємництва, а їх реальне провідне значення та послідовна реалізація дозволяє розраховувати на отримання очікуваних результатів. До числа основних із них цілком справедливо віднести: розвиток інновацій, модернізація секторів економіки, нарощування людського потенціалу. В кінцевому рахунку передбачається сформувати в країні сприятливе середовище для ведення бізнесової діяльності та її інвестування, а також забезпечення високої конкурентоспроможності секторів економіки на світовому ринку, сільського господарства зокрема.

Стратегічні пріоритети за своєю вагомістю доцільно поділити на основну та допоміжну (обслуговуючу) групи. З них основну групу стратегічних пріоритетів управління аграрним підприємництва повинні складати такі напрями, як:

- агропромисловий сектор та харчова промисловість;
- підприємництво (розвиток підприємництва);
- регіональний розвиток;
- якість життя.

Допоміжну (обслуговуючу) групу стратегічних пріоритетів управління аграрним підприємництва мають складати напрями: енергетика; промисловість; макроекономічна політика; верховенство права; регуляторне середовище; інформаційно-комунікаційні технології; привабливість; транспорт та інфраструктура; видобувна промисловість та інші [112].

Майбутнє аграрної галузі за напрямом «Агропромисловий сектор та харчова промисловість» включає три амбітні складові, а саме:

1. Україна виступає в якості одного з глобальних центрів продовольчої безпеки.
2. Україна стає світовим лідером з постачання продуктів харчування з високою доданою вартістю.
3. Україна має технологічно інтенсивні сервіси обслуговування агропромислового сектору [112].

За вказаним напрямом пріоритетами розвитку аграрного підприємництва є певний перелік стратегічних цілей. Перша з них полягає в проведенні стимулюючої аграрної політики, в якій основними шляхами її реалізації є:

- формування ефективної організаційної моделі розвитку аграрних кластерів;
- підтримування розвитку фермерських господарств та заохочування фізичних осіб-товаровиробників сільськогосподарської продукції до створення організованого аграрного ринку;
- підтримування органічного виробництва;
- гармонізування законодавства в частині економічного, фінансового та організаційного забезпечення інституту фермерства;
- стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації та інших форм об'єднань малих виробників;

- проведення детінізації агропромислового сектору через запровадження системи відслідковування ланцюгів постачання ресурсів для виробництва та збуту агропродовольчої продукції;
- створення результативної системи регулювання ринку землі;
- посилення взаємної екологічної, соціальної та виробничої взаємодії та відповідальності усіх учасників агропромислового комплексу тощо [112].

Друга стратегічна ціль даного напрямку полягає в забезпеченні учасників ринку агропродовольчої продукції якісною інфраструктурою, в якій основними шляхами її реалізації є:

- спрощення доступу виробників сільськогосподарської продукції до фінансово-кредитних ліній; посилення фінансової стійкості сільськогосподарських товаровиробників;
- впровадження організаційно-економічних та правових механізмів кредитування під заставу землі; зміцнення аграрної освіти і науки, розробка аграрними закладами вищої освіти актуальних та удосконалених освітніх програм, підвищення якості наукового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, посилення інноваційного потенціалу вітчизняних наукових закладів;
- розвиток інфраструктури зрошення та збільшення державних інвестицій в зрошувальну інфраструктуру;
- впровадження новітніх технологій відслідковування та підтримування якості земельних ресурсів за рахунок систематичного спостереження за показниками родючості ґрунтів, запровадження для супутникового моніторингу, зміцнення інноваційного потенціалу, коригування технологій вирощування сільськогосподарських культур у відповідності до вимог сучасних світових стандартів [112].

Третя стратегічна ціль даного напрямку полягає в забезпеченні аграрних товаровиробників доступними матеріально-технічними ресурсами, в якій основними шляхами її реалізації є:

- забезпечення розвитку виробництва високопродуктивного сільськогосподарського насіння за рахунок стимулювання селекціонерів стосовно виведення та популяризації нових сортів рослин, фінансування перспективних інноваційних проєктів, створення системи моніторингу в насінництві для контролю за обігом насіння та дотриманням його ліцензійного використання;

- підвищення рівня технологічності аграрного сектору на основі: впровадження новітніх техніко-технологічних засобів в аграрну виробничо-господарську діяльність; розвитку клонування, мікробіології та біотехнології для проведення науково-дослідної роботи в селекційно-генетичній сфері насінництва.

Четверта стратегічна ціль даного напрямку полягає в підвищенні прибутковості аграрного сектору, основними шляхами якого є:

- вирощування високо-маржинальних культур з економічним стимулюванням та частковим відшкодуванням інвестиційних витрат за перехід до виробництва відповідної продукції; імплементація цифрових систем для моніторингу дистрибуції та просування продукції високо-маржинальних культур; державна підтримка ведення садівництва та виноградарства; часткова компенсація витрат, понесених на виробництво та збут продукції нішевих сільськогосподарських культур;

- нарощування обсягів виробництва органічної продукції;

- стимулювання розвитку тваринництва та збільшення частки промислової переробки тваринницької продукції;

- покращення якості тваринницької продукції;

- удосконалення організації ведення бджільництва та врегулювання моніторингу виробництва, дистрибуції та просування українського меду на внутрішньому та світовому ринках;
- розвиток аквакультури в Україні за рахунок спрощення умов ведення ставокної виробничо-господарської діяльності;
- покращення якості виробленої продукції за рахунок проведення комплексу організаційно-економічних заходів, а саме: адаптації міжнародних стандартів якості щодо вітчизняного виробництва та вироблених харчових продуктів; удосконалення державного регулювання використання географічних зазначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів; імплементації європейських стандартів торгівлі рослинами та їх продуктами у вітчизняну практику господарювання;
- забезпечення сталого поєднання високотехнологічного сільськогосподарського виробництва, захист природного довкілля, використання безвідходних технологій, скорочення викидів в атмосферу парникових газів, адаптацію аграрної виробничо-господарської діяльності до природно-кліматичних змін, збереження біологічного різноманіття, підвищення природної родючості землі, результативне управління біоресурсами та природокористуванням.

П'ята стратегічна ціль даного напрямку полягає в розвитку промислової переробки сільськогосподарської продукції, основними шляхами якого є:

- нарощування обсягів виробництва та промислової переробки сільськогосподарської продукції; залучення до промислової переробки сільськогосподарської продукції малих сільських товаровиробників;
- налагодження системи відслідковування продукції, переміщення якої відбувається в харчовому, а також кормовому ланцюгу від виробництва сільськогосподарської сировини до процесів її промислової переробки та споживання.

Шоста стратегічна ціль даного напрямку полягає в удосконаленні системи збуту продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, основними шляхами якої є:

- популяризація української продукції на базі маркетингових організаційно-комунікативних заходів, комплекс яких включає: просування продукції на різних за масштабами ринках для задоволення виявленого та сформованого на них попиту споживачів; організаційно-економічну підтримку товаровиробників у проведенні ними ярмарок, виставок, спонсорства, благодійництва, меценатства та участі у міжнародних торговельних організаціях; інформування населення про корисні для здоров'я харчові продукти шляхом системних маркетингових програм;

- забезпечення розвитку збутової системи за рахунок комплексу маркетингових дистрибутивних заходів, що включає: налагодження сприятливих політико-дипломатичних зв'язків з країнами, торговельні відносини з якими є ключовими для проникнення на масштабні цільові ринки збуту агропродовольчої продукції; державну організаційно-економічну підтримку обслуговуючим та сільськогосподарським кооперативам, що займаються експортом агропродовольчої продукції; компенсація з боку держави логістичних витрат кооперативам, аграрним кластерам та малим товаровиробникам сільськогосподарської продукції за започаткування її збуту на зовнішніх ринках; використання комплексу організаційно-економічних заходів щодо стимулювання довгострокових угод з продажу агропродовольчої продукції між кінцевими споживачами та кооперативами, аграрними кластерами та малими товаровиробниками;

- нарощування експорту української продукції за рахунок комплексу організаційно-економічних заходів, що включає: імплементацію у вітчизняну торговельну практику міжнародні стандарти та сертифікацію харчових продуктів з метою полегшення їх просуванню на зарубіжні ринки;

стимулювання підвищення продуктивності праці в логістичному інфраструктурному ланцюгу при експорті агропродовольчої продукції;

– збільшення обсягів виробництва безпечних харчових продуктів, підвищення їх якості та стимулювання щодо цього науково-дослідні роботи підприємств різних форм власності та господарювання.

Сьома стратегічна ціль даного напрямку полягає в забезпеченні виробництва для продажу в країні та поза її межами здорової сільськогосподарської продукції, основними шляхами якої є:

– забезпечення фітосанітарної безпеки за рахунок комплексу організаційно-економічних заходів, що включає: запровадження системи постійного моніторингу за станом рослин та вироблених з них продуктів для оперативного реагування у випадках виявлення шкідливих організмів; диджиталізацію фітосанітарних документів з метою зменшення витрат, збільшення продуктивності праці, підвищення ефективності управлінських рішень.

Проведення комплексу заходів з управління розвитком підприємництва за даним напрямом дозволяє розраховувати на такі очікування:

- залучає й стимулює на здійснення інвестицій у розвиток агропромислового сектору;
- стимулює експорт агропродовольчої продукції за межі країни;
- покращує умови сільського розвитку та підвищує якість життя сільського населення;
- зберігає якість та природну родючість сільськогосподарських земель;
- нарощує обсяги виробництва агропродовольчих товарів з доданою вартістю;
- підвищує врожайність сільськогосподарських культур;

– реалізує загалом аграрну політику, що стимулює висхідний рух всього агропромислового комплексу.

Напрямок «Підприємництво (розвиток підприємництва)» належить до основної групи стратегічних пріоритетів управління аграрним підприємництвом та безпосередньо пов'язаний з розвитком агропромислового комплексу. Візія цього напрямку артикулює, що Україна повинна перетворитися в найкраще місце для реалізації підприємницького потенціалу [112]. За вказаним напрямком пріоритетами є певний перелік стратегічних цілей.

Перша з них полягає в проведенні стимулюючої державної політики з розвитку підприємництва, де її основними шляхами реалізації є:

– ефективна координація розвитку підприємництва комплексними організаційно-економічними заходами, що включає: удосконалення нормативно-правової бази бізнесового розвитку, з особливою увагою до підтримки малого та середнього бізнесу місцевого значення; розроблення та запровадження механізмів взаємодії контактних аудиторій як таких, що безпосередньо задіяні в проєкті (інвестори, партнери, команда), а також інших учасників, хто побічно впливає на реалізацію проєкту (засоби масової інформації, місцеві аудиторії, широкий громадський загал, електронні соціальні мережі, регулюючі владні структури);

– усунення основних проблем розвитку малого та середнього бізнесу, створення оточуючого середовища, що благотворно впливає на розвиток підприємництва;

– підтримка «ветеранського бізнесу» через регіональні підприємницькі програми для учасників війни та членів їх сімей, включно із тими, хто загинув у війні при захисті України.

Друга стратегічна ціль даного напрямку полягає в стимулюванні утвердження підприємницької культури та компетенцій, де основними шляхами розвитку є:

- стимулювання закладів освіти до розробки та впровадження освітніх програм з підприємницької діяльності та їх впровадження в практику господарювання;
- розроблення освітніх програм з популяризації підприємництва та підвищення його культури, подолання суспільних упереджень щодо ведення власного бізнесу, особливо в частині його започаткування та невдач;
- розвиток підприємницької інфраструктури через інституціоналізацію агенцій підтримки підприємців аграрних кластерів, менторські програми яких особливо увагу приділяють ветеранам війни, сім'ям загиблих (померлих) захисників країни;
- заохочення розвитку бізнес-об'єднань для якісного обслуговування ринкових суб'єктів малого та середнього підприємництва, стимулювання результативної приватно- державної співпраці;
- розвиток підприємницьких компетенцій населення через доведення до громадського загалу інформації про результативну бізнес, взаємний обмін практичним підприємницьким досвідом, спрощений доступ підприємців до консалтингу, формування знань та вмінь щодо користування фінансовими послугами, диджиталізацію бізнесової діяльності, поширення менторських програм серед різних цільових груп рекламного впливу.

Третя стратегічна ціль даного напрямку полягає в підвищенні рівня доступності підприємців до фінансів за рахунок низки заходів, що включає: забезпечення ефективного гарантування кредитів через створення орієнтованого на малі та середні підприємства кредитного фонду; формування інтегрованого спеціального фонду за участі держави та інших інвесторів в тому числі приватних та зарубіжних; впровадження альтернативних джерел фінансування та факторингу, що передбачає придбання дебіторської заборгованості проблемних активів у відповідності з існуючими європейськими нормами.

Четверта стратегічна ціль даного напрямку полягає в підвищенні доступу підприємців, зокрема малого та середнього бізнесу, до ринків та їх участі в маркетингових заходах через автоматизовані онлайн-платформи, електронні торговельні площадки, електронні мережі маркетингових комунікацій, формування через них попиту на нові вітчизняні товари аграрного виробництва та стимулювання збуту традиційної агропродовольчої продукції.

П'ята стратегічна ціль даного напрямку полягає в стимулюванні інноваційної моделі розвитку аграрного підприємництва через використання грантів для різного за масштабами аграрного бізнесу; впровадження іноземних стартапів у сільські територіальні кластери, формування інноваційної інфраструктури та інноваційної культури ведення бізнесу в територіальних громадах за Європейськими стандартами.

Напрямок «Регіональний розвиток» тісно пов'язаний з попереднім та належить до основної групи стратегічних пріоритетів управління аграрним підприємництвом, бо його візія артикулює про спроможність кожного регіону нарощувати власний ресурсний потенціал та забезпечувати гідне життя його людей [112]. За вказаним напрямком пріоритетами розвитку аграрного підприємництва є певний перелік стратегічних цілей. Перша з них передбачає виважене планування розвитку регіону, де основними шляхами її реалізації є комплекс заходів, що включає:

- сприяння розвитку стратегічного планування на рівні територіальних громад, представлених в аграрному підприємстві відповідними територіальними кластерами, для узгодженості та згуртованості їх різнопланових підприємств, організацій, установ та закладів;

- забезпечення фінансування програм та проєктів розвитку даного регіонального кластеру;

- розвиток партнерства на основі соціально-економічних та організаційно-правових механізмів для внутрішнього об'єднання таких територіальних громад та заохочення їх до участі у міжрегіональній співпраці;

- планування стратегічного розвитку регіону за пріоритетними видами їх економічної діяльності у форматі смарт-спеціалізацій.

Друга стратегічна ціль даного напрямку полягає в посиленні інституційної спроможності територіальних громад та їх виконавчої влади, де основними шляхами досягнення є комплекс заходів, що включає:

- розвиток компетентностей працівників органів регіональної виконавчої влади та підготовка її посадових осіб у закладах вищої освіти за сучасними освітніми програмами;

- підвищення активності кожної територіальної громади щодо облаштування її життєвого простору для підвищення якості життя всіх жителів громади;

- удосконалення нормативного регулювання, методичної та консультативно-інформаційної підтримки агенцій регіонального розвитку.

Третя стратегічна ціль даного напрямку полягає в фінансовому забезпеченні регіонального розвитку, що передбачає: розробку та впровадження державних цільових програм щодо підтримки сільських громад з несприятливими для їх соціально-економічного розвитку територіальними умовами; формування свого особливого профілю смарт-спеціалізації кожної регіональної громади з відповідним кредитно-фінансовим забезпеченням її програмно-цільового розвитку.

Напрямок «Якість життя» належить до основної групи стратегічних пріоритетів управління аграрним підприємництва з візією, що Україна належить до числа держав, громадяни якої є освіченими, здоровими, всебічно розвиненими та мають високий рівень власного добробуту [112]. Забезпечити цю візію покликані: освіта – для формування освіченого суспільства та розвитку талантів його громадян протягом всього їх життя; екосистема – для проживання людей в безпечному довкіллі; охорона здоров'я – для здорового життя людей з її довгою тривалістю; соціальний захист – для забезпечення

високого добробуту громадян; доступність людей до занять з фізичної культури та спорту.

Умовно основну групу напрямів стратегічних пріоритетів в управлінні аграрним підприємництвом покликаний підтримувати напрям «Інформаційно-комунікаційні технології». Його візія передбачає, що Україна постає в числі найбільших Європейських виробника інформаційно-комунікаційних продуктів та стає одним із провідних центрів на континенті з НДДКР [112]. З позицій пріоритетів управління аграрним підприємництвом визначальним очікуванням цього напрямку є зайняття Україною лідерських позицій на європейському ринку ІТ-послуг. Досягається такий результат шляхом: збільшення обсягів створення та експорту ІТ-послуг, а також через перенесення міжнародних та повернення українських стартапів в межі національних кордонів України.

Для аграрного підприємництва інформаційно-комунікаційні технології виступають в якості диверсифікаційних продуктів, що створюються в сільських громадах для аграрного й інших видів економічної діяльності. Про потребу розвитку ІТ-сектору в сільській місцевості і зростання частки створеного ним готового продукту підтверджується фактами поширення небезпечних інфекційних захворювань на зразок пандемії COVID-19, масштабування військової агресії російської федерації щодо України й інших демократичних країн, активізації в світі терористичних загроз, нарощування кліматично-погодних катаклізмів планетарного характеру. Сприяє використанню інформаційно-комунікаційних технологій в аграрному підприємстві як інтенсифікація виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, так і можливості займатися розробкою інформаційних систем на селі завдяки мережі Інтернет, сучасним засобам зв'язку, розвитку шляхово-транспортної інфраструктури, соціально-демографічному та культурно-побутовому відродженню сільської поселенської мережі.

Стратегічні пріоритети управління аграрним підприємництва основної групи взаємозалежні і тісно взаємопов'язані зі стратегічними пріоритетами допоміжної групи. Адже за напрямом «Макроекономічна політика» візія передбачає наявність в Україні ефективних публічних фінансів та розвинутий фінансовий сектор, що сприяє загальнонаціональному економічному зростанню, а очікуваним результатом виступає забезпечення стимулювання експорту товарів та покращення купівельної спроможності населення [112]. Аграрне підприємництво в даному випадку є безпосереднім учасником зовнішньоекономічної діяльності, що постачає на світовий ринок продукти харчування. Їх вагомість підтверджується високою часткою сільськогосподарської продукції в національному експорті та активним залученням інших держав й міжнародних організацій, включно з ООН, до сприяння поставок вітчизняного продовольства за межі України та спасіння від голоду населення бідних на природні ресурси країн.

Важливими для реалізації пріоритетів в управлінні аграрним підприємництва постають ключові положення напряму «Верховенство права», очікуваним результатом якого виступає зростання довіри суспільства та інвесторів до судової системи та антикорупційних органів країни [112]. Особливої ваги верховенство права набуває в світлі становлення нового для України ринку земель сільськогосподарського призначення. Відтак, аграрне підприємництво безпосередньо зацікавлено в сталих правилах гри на ринку, правовому захисті підприємницької свободи та прав власності.

Вагомим в частині реалізації пріоритетів в управлінні розвитком аграрного підприємництва є напрям «Регуляторне середовище». Його візія передбачає зробити Україну найпривабливішою країною для ведення бізнесу, посилити захист прав інтелектуальної власності та провести цифровізацію відносин з носіями державної влади [112]. Аграрне підприємництво в даному випадку безпосередньо зацікавлено в цифровій взаємодії з органами державної влади, щоб прозоро і чесно вести бізнес. Сприятливе регуляторне

середовище заохочує здійснювати інвестування у виробничо-господарську діяльність аграрного сектору як вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, так і іноземних інвесторів.

Значним для реалізації пріоритетів в управлінні розвитком аграрного підприємництва є напрям «Управління державною та комунальною власністю». Його візія передбачає мінімізацію числа суб'єктів господарювання державної та комунальної форм власності. Водночас для аграрного підприємництва необхідно забезпечити їх максимально ефективне функціонування. Досягається такий результат стосовно державних підприємств шляхом: ліквідації та реструктуризації збиткових та неперспективних; швидкої, чесної та прозорої приватизації; державно-приватного партнерства та оренди; залучення іноземних інвесторів до приватизації/концесії; соціально орієнтованого розподілу серед населення грошових надходжень від користування природними ресурсами та отриманих доходів [112]. Передбачуваний за цим напрямом захід, що стосується централізації управління державними підприємствами, слід вважати не конструктивним в силу його суперечності підприємницьким властивостям.

Реалізація пріоритетів в управлінні розвитком аграрного підприємництва потребує також результативного функціонування напрямку «Міжнародна економічна політика і торгівля». Адже його очікуваним результатом постає масштабування Україною обсягів експорту та розширення його географічної структури [112]. Зацікавленість аграрного підприємництва в даному напрямі ґрунтується на можливостях збуту агропродовольчої продукції на світовому ринку, що дозволяє постійно масштабувати сільськогосподарське виробництво.

Проникненню на світовий ринок агропродовольчої продукції аграрному підприємству сприяє результативний маркетинг. Адже кожна країна має свої особливості та вимоги до товарних пропозицій, які необхідно з'ясувати завдяки проведенню маркетингових досліджень. Знаючи можливості та

загрози конкретних національних ринків, аграрний підприємець здійснює щодо кожного з них комплекс маркетингових заходів в розрізі товарної, дистрибутивної, цінової та комунікативної політики для задоволення потреб відповідних ринкових сегментів.

Для ефективної реалізації пріоритетів в управлінні розвитком аграрного підприємництва важливим є напрям «Репутація (розвиток репутації)». Його візія полягає в тому, що Україна являє собою країну, яку знають і поважають у всьому світі [112]. Аграрне підприємництво безпосередньо зацікавлене в репутаційних успіхах власних і державних. Бо позитивна репутація конкретних підприємців сприяє їм у встановленні ділових контактів з бізнес партнерами як в Україні, так і поза її межами, а позитивна репутація країни забезпечує їй надходження необхідних для соціально-економічного розвитку інвестицій, в тому числі зарубіжних інвесторів світового рівня.

Відповідні положення конкретизовані в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердженні операційним планом заходів з її реалізації у 2025-2027 роках розпорядженням КМУ України від 15 листопада 2024 р. [135].

Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва, з врахуванням війни та першочерговості виведення на якісно новий рівень по відношенню до попереднього ключових складових економіки в повоєнний період, висвітлюється в фаховому виданні [155, с. 177-183].

Узагальнення полягає в тому, що всі вище наведені стратегічні пріоритети є чинниками безпосереднього або побічного впливу на розвиток аграрного підприємництва, а тому ефективне управління їх впровадженням в практику господарювання дозволяє розраховувати на отримання очікуваних економічних, соціальних та екологічних результатів.

3.2. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва

Важливість дослідження інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва як одного з пріоритетів управлінського об'єкту зумовлюється,

по-перше, можливістю участі Українського селянства в світовому поділі праці за рахунок інтелектуалізації сільськогосподарського виробництва, що гарантує подальше нарощування його ресурсного потенціалу завдяки безмежності людського креативу та комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок в якості інноваційної складової;

по-друге, перспективністю розвитку екологічного підприємництва в силу зростання попиту на здоровий спосіб життя та все більшого усвідомлення людьми необхідності збереження власного здоров'я завдяки збалансованому харчуванню та його органічності;

по-третє, необхідністю посилення соціальної відповідальності підприємництва за збереження довкілля, що в сільському господарстві зазнає зростаючого антропогенного тиску через масштаби аграрної діяльності та її безпосередній зв'язок з природно-біологічними процесами;

по-четверте, обмеженістю інвестиційних ресурсів в силу зосередження коштів державного бюджету й грошових витрат населення на забезпечення потреб Збройних сил України в зв'язку з широкомасштабним вторгненням російських військ на терени України та веденням бойових дій на її території.

Важливість інноваційно-інвестиційного забезпечення управління розвитком аграрного підприємництва пояснює увагу, що приділяється цій проблемі з боку науковців і в цілому, і в розрізі її окремих завдань [88; 101]. Базик О. В. досліджує інноваційне забезпечення підприємництва в частині трансформації управління людськими ресурсами в епоху цифрових технологій

[9]. Смесова В. та Яськов Є. за допомогою рейтингового оцінювання розкривають сучасну інвестиційну привабливість економіки України [173].

Бойченко К. С. та Сергєєв М. М. цілком справедливо наголошують на тому, що ефективне функціонування підприємницьких екосистем в сучасних умовах потребує від підприємців прояву таких властивостей як гнучкість, модульність, стійкість, комплементарність. Інноваційність дослідниками подається в контексті розвитку нових продуктів та послуг, що координується учасниками завдяки використанню ними цифрових технологій. Завдяки інноваціям дійсно створюються для споживачів цінності у вигляді підвищення якості життя людей та водночас розширюються можливості щодо генерування інноваційних рішень в різних сферах життєдіяльності громади [13].

Зауваження на адресу вказаного дослідження полягає в тому, що визначення екосистеми в підприємництві як мережі взаємозалежних учасників, які взаємодіють для створення і додавання вартості [13], потребує уточнення змістовних складових цього явища реальної економіки. Згадувані учасники підприємницьких екосистем мають бути конкретизовані як його дійові особи, адже вони виступають головною ланкою в мережі, бо створюють і додають вартість. Варто також було б розкрити особливості функціонування екосистем в підприємництві та вказати на їх відмінності від інших системних явищ в умовах ринкової економіки.

Володін С. А. фокусується на питаннях стимулювання виробництва нішевих культур, що передбачає освоєння аграрним підприємництвом фастплант-технологій [29]. Правомірність такого підходу зумовлюється ситуаційним комерційним попитом на дефіцитні сільськогосподарські культури, витіснення яких відбувається монокультурами та короткими сівоzmінами. Швидке реагування на зростаючий ринковий попит на таку продукцію гарантує підприємцям високий рівень її рентабельності та, водночас, вимагає від них мобільного поєднання в єдиний фастплант-технологічний ланцюг компоненти – повноцінне забезпечення ресурсами

товарне виробництво, транспортування та зберігання продукції, продаж високоефективними каналами. Як можливий варіант автором досить ґрунтовно аргументується використання аграрними підприємцями провайдинг інноваційного інструментарію через взаємодію наукових та виробничих ланок зі створення та ринковій пропозиції інноваційних товарів з нішевими властивостями.

Інноваційна стратегія формування безпекової системи управління інноваційним розвитком агропродовольчої сфери в умовах діджиталізації досить розлого висвітлюється у фаховому виданні [25, с. 26-33; 14].

Наведені й інші наукові напрацювання щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва показують наявність дослідницької різноплановості в цій сфері та свідчать про необхідність її системного узагальнення. Першочерговість аналізу та розробки пропозицій з інноваційного забезпечення підприємницької діяльності стосовно сільського господарства ґрунтується на визначальній ролі наукової складової. В ній пріоритет належить працівникам, зайнятих науково-дослідницькою та науково-технічною діяльністю. Оскільки наукові напрацювання вчених не мають чітких галузевих розмежувань, то динаміка чисельності працівників, зайнятих науково-дослідницькою роботою, охоплює склад всього наукового контингенту країни (табл. 3.2).

Аналіз цифрових матеріалів таблиці 3.2 показує, що у 2023 р. загальна чисельність науково-дослідних працівників складає 58,6 тис. осіб. З них максимальна кількість приходить на категорію дослідників, що становить 38,8 тис. осіб, питома вага яких в загальній чисельності становить 66,3 %. Другу позицію за чисельністю займає допоміжний персонал, чисельність якого складає 15,2 тис. осіб, або 25,9 % від загального числа. Чисельність техніків мінімальна – 4,5 тис. осіб (7,8 %).

Протягом періоду дослідження саме категорія техніків – фахівців із середньою технічною освітою, зазнала найбільших втрат своєї чисельності у відносних величинах – 38,2 %, або 2928 осіб.

Таблиця 3.2

Динаміка чисельності працівників, зайнятих науково-дослідницькою роботою, осіб

Показники	Роки					2023 р. до 2019 р.	
	2019	2020	2021	2022	2023	%	+/-
Чисельність науково-дослідних працівників, усього	79262	78860	68808	53221	58567	73,9	-20695
з них - дослідники	51121	51427	44615	36084	38845	76,0	-12276
- техніки	7470	7117	5889	5020	4542	60,8	-2928
- допоміжний персонал	20671	20316	18304	12117	15180	73,4	-5491

Джерело: [176]

Усього ж чисельність науково-дослідних працівників у 2023р. по відношенню до 2019 р. скоротилася на 20695 осіб, або на 26,1 %. З них в абсолютних величинах найбільших втрат зазнала категорія дослідників – 12276 осіб (24 %), тоді як допоміжний персонал скоротився на 5491 осіб (26,6%).

Вагомість, стрімкість і сформований загальний негативний тренд втрат чисельності науково-дослідних працівників в цілому і в розрізі їх основних категорій демонструє рис. 3.1.

Такий стан справ та тенденції чисельності кадрів в сфері науково-дослідної діяльності свідчить про ускладнення на шляху інноваційного забезпечення розвитку аграрного підприємництва. Бо саме науково-дослідні працівники безпосередньо займаються розробкою і впровадженням

результатів наукової і науково-технічної роботи в практику підприємницької діяльності, слугуючи визначальним чинником економічного, соціального та інтелектуального зростання підприємців, зокрема аграрного сектора економіки.

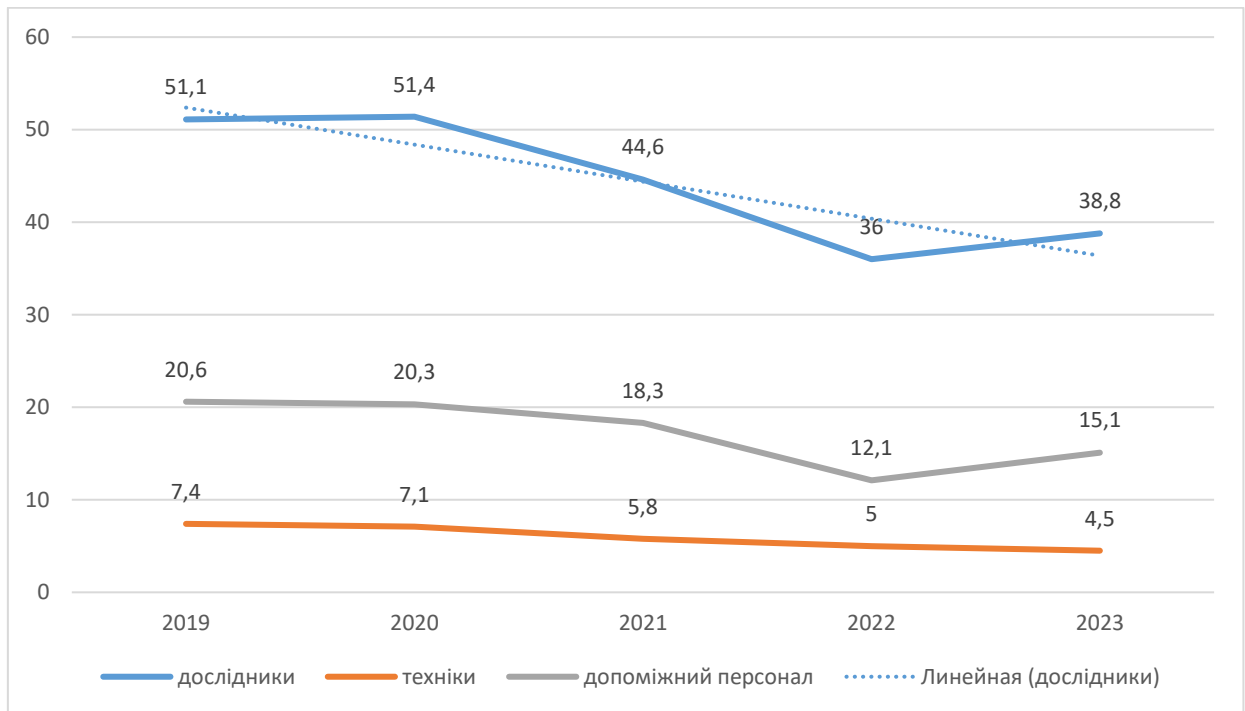

Рис. 3.1. Динаміка чисельності науково-дослідних працівників в розрізі основних категорій, тис. осіб

Джерело: [176]

Для з'ясування чинників, що зумовлюють скорочення чисельності науково-дослідних працівників, проведено ретроспективний аналіз динаміки витрат на здійснення наукових досліджень за видами робіт (2010-2023). Згідно даним офіційної статистики, якщо витрати на наукові дослідження і розробки в 2010 р. становили 8107,1 млн. грн, то у 2023 р. вже - 21348,1 млн. грн, або збільшилися у 2,6 рази [176]. За певних щорічних відхилень, Україна демонструє досить стабільний ріст витрат в науково-дослідні роботи.

Проте абсолютний приріст витрат на інноваційний розвиток економіки не в повній мірі відбиває реальний стан змін в цій сфері. Бо за цей же період у валовому внутрішньому продукті частка витрат на наукові дослідження і розробки скорочується з 0,75 % (у 2010 р.) до 0,33 % (у 2022 та 2023рр.) [176].

Зменшення протягом 2010-2023 рр. питомої ваги витрат в науку у валовому внутрішньому продукті в 2,3 рази показує, що держава має не інноваційні, а дещо інші пріоритети в національному економічному розвитку, а відтак і слід визнати однією з причин прискореному відтоку в останні роки дослідницьких кадрів, задіяних у проведенні наукових досліджень і розробок.

Витрати на наукові дослідження і розробки здійснюються в розрізі фундаментальних та прикладних наукових досліджень, а також науково-технічних (експериментальних) розробок. Вказані витрати за секторами діяльності несуть безпосередньо бюджети, що належать до підприємницьких, державних та вищої освіти дослідницьких структур. Відповідні цифрові матеріали динаміки витрат за секторами діяльності вказаних сфер за останні три роки наведені в табл. 3.3. Аналіз цифрових матеріалів таблиці 3.3 показує, що у 2023 р. загальна вартість витрат на наукові дослідження складає 21348062,6 тис. грн. З них максимальна вартість витрат приходить на підприємницький сектор діяльності, що становить 12613084,4 тис. грн, питома вага яких в загальній вартості витрат складає 59,1%.

Таблиця 3.3

Динаміка витрат на наукові дослідження і розробки за секторами діяльності, тис. грн

Показники	Роки			2023 р. до 2021р.	
	2021	2022	2023	%	+/-
Усього, з них	20973775,2	17117836,2	21348062,6	101,8	374287,4
- підприємницький	11339526,9	9257637,9	12613084,4	111,2	1273557,5
- державний	8053346,4	6424190,9	7155517,9	88,9	-897828,5
- вищої освіти	1580901,9	1436007,4	1579460,3	99,9	-1441,6

Джерело: [176]

Другу позицію за вартістю наукових досліджень займають витрати, що були понесені державним сектором - 7155517,9 тис. грн, або 33,5 % від загальних витрат на наукові дослідження і розробки. Витрати вищої освіти на наукові дослідження є найменшими – 1579460,3 тис. грн. (7,4 %).

Домінування підприємницького сектора по відношенню до державного та вищої освіти у витратах на наукові дослідження чітко демонструє рис. 3.2, як такий, що віддзеркалює загальну структуру вартості витрат на наукові дослідження і розробки та показує орієнтацію підприємців на комерціалізацію цих результатів в якості інноваційної складової.

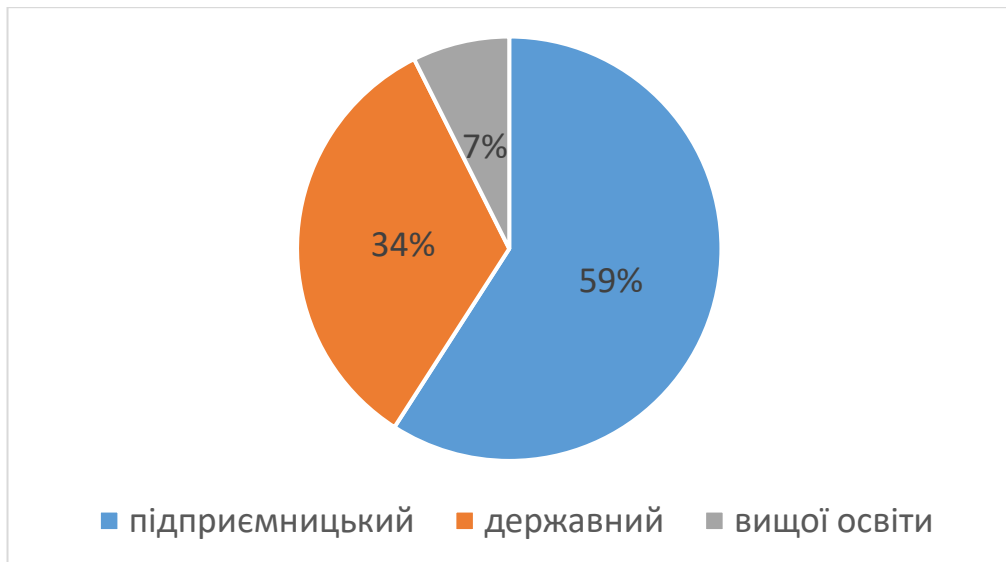

Рис. 3.2. Структура витрат на наукові дослідження і розробки за секторами діяльності у 2023 р.

Джерело: [176]

Протягом періоду дослідження саме підприємницький сектор забезпечує приріст витрат на наукові дослідження, вартість зростання яких складає 1273557,5 тис. грн або 11,2 %. Тоді як державний сектор і вища освіта наукові витрати скоротили, відповідно на 897828,5 тис. грн (11,1 %) та 1441,6 тис. грн (0,1%). Усього ж вартість науково-дослідних витрат у 2023р. по відношенню до 2021 р. за рахунок підприємництва збільшилась на 374287,4 тис. грн, або на 1,8 %.

Отже підприємницький сектор на поточний період за витратами на наукові дослідження є панівним і продовжує нарощувати масштаби науково-дослідної роботи для комерціалізації її результатів в якості інноваційної складової, що в повній мірі відповідає таким основним властивостям аграрного підприємництва як ініціативність, вмотивованість, вигідність, амбітність, дієвість практичного спрямування.

Інноваційна діяльність потребує надійного інвестиційного забезпечення, бо новостворена продукція та вдосконалена конкурентоздатна технологія вимагають від підприємців відповідних коштів на активи, що обіцяють в перспективі отримання прибутків. Динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності відбиває зміну вартості придбання для власного використання активів, зокрема в сільському господарстві та на наукові дослідження та розробки (табл. 3.4).

Таблиця 3.4.

Динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, млн. грн

Види економічної діяльності	Роки					2022 р. у % до 2018 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
Усього	578726,4	623978,9	508217,0	673899,3	409660,0	70,8
Сільське, лісове та рибне господарство	66104,1	59129,5	50679,7	69950,3	51439,5	77,8
Промисловість	199896,0	254196,2	180537,4	242922,9	126112,6	63,1
Будівництво	55993,9	62346,6	39614,9	55724,6	32627,6	58,3
Оптова та роздрібна торгівля	51817,6	44173,7	41684,8	58785,1	36719,4	70,9
Транспорт, складське господарство	50078,3	43792,8	34884,6	43944,6	49532,9	98,9
Інформація та телекомунікації	29884,9	21063,4	22381,6	23858,6	16869,9	56,4
Фінансова та страхова діяльність	10652,3	11246,3	11979,3	10100,5	8906,8	83,6
Операції з нерухомим майном	27556,8	28147,2	19940,1	30668,7	14280,2	51,8
Наукові дослідження та розробки	1511,4	2057,6	2076,2	2629,9	3185,2	210,7
Державне управління й оборона	44597,8	54305,5	62303,6	73982,9	36530,8	81,9
Освіта	4460,0	4788,7	3740,2	3866,5	2008,6	45,0
Охорона здоров'я	8138,8	9484,6	14835,6	21779,2	17412,9	213,9
Мистецтво, спорт, розваги	3663,2	4146,2	2772,8	4423,1	2152,6	58,8
Інші види	24371,3	25100,6	20786,2	31262,4	11881	48,7

Джерело: [176]

Аналіз цифрових матеріалів таблиці 3.4 показує, що у 2022 р. загальна вартість капітальних інвестицій за всіма видами економічної діяльності

складає 409660 млн. грн. Максимальна вартість капітального інвестування приходить на промисловість з вартістю 126112,6 млн. грн та питомою вагою в загальній вартості капітальних інвестицій – 30,8%. Сільське господарство, разом з лісовим та рибним, в рейтингу капітальних інвестицій займає другу позицію за сумою вкладень, що складає 51439,5 млн. грн, або 12,6 % від загального інвестиційного обсягу. Третю позицію в рейтингу капітальних інвестицій займають разом транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність з сумою в 49532,9 млн. грн, або 12,1 %.

Таким чином за капітальними інвестиціями аграрний сектор належить до числа лідерів національного господарського комплексу. Цю вагомість підтверджує структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності 2022 р., представленої на рис. 3.3.

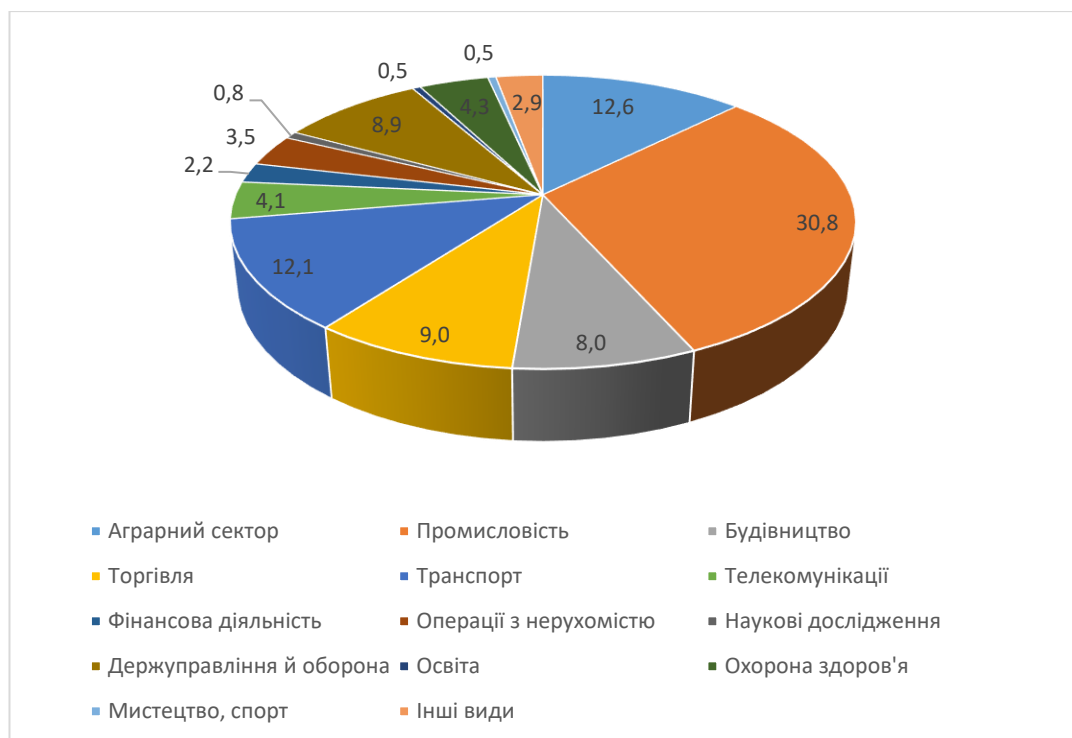

Рис. 3.3. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності 2022 р., %

Джерело: [176]

В рейтингу капітальних інвестицій в числі основних аутсайдерів країни постають види економічної діяльності, що значною мірою відповідають за інноваційний розвиток економіки. Так, серед всіх галузей господарського

комплексу найменші кошти у придбання матеріальних та нематеріальних активів інвестує освіта. Сума її капітальних інвестицій у 2022 р. становила 2008,6 млн. грн, або лише 0,5 % від всіх капітальних вкладень в країні. На мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, як вид економічної діяльності разом, також приходиться всього 0,5 % коштів від всіх інвестицій в сумі 2152,6 млн. грн. В трійці аутсайдерів за капітальними інвестиціями знаходиться також сектор наукові дослідження та розробки з вартістю 3185,2 млн. грн., або 0,8% коштів від всіх інвестицій в економіку країни.

У відповідності до вибраної інноваційної моделі розвитку економіки в національному господарському комплексі намагаються покращити ситуацію з інвестуванням в наукові дослідження та розробки як виду економічної діяльності. Про це засвідчує факт прискореного інвестування науково-дослідного сектора протягом періоду дослідження. Так, у 2022 р. по відношенню до 2018 р. капітальні інвестиції в наукові дослідження та розробки збільшилися в 210,7 %, що в незначній мірі поступається лише сфері з охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, де приріст за цей же час становив 213,9 %. Слід вказати на те, що такий значний приріст капітальних інвестицій в наукові дослідження та розробки пояснюється надзвичайно низьким значенням цього показника у базовому році – всього 1511,4 млн. грн., що було найменшою величиною серед значень аналогічних показників всіх основних видів економічної діяльності в Україні.

Приріст капітальних інвестицій в наукові дослідження та розробки, як і в охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, не співпадає з тенденціями, що є загальними для економіки країни в цілому. Бо у 2022 р. по відношенню до 2018 р. капітальні інвестиції національного господарського комплексу скоротилися на 29,2 %. При цьому максимальними такі скорочення відбулися в сфері освіти, де вартість капітальних інвестицій зменшилася на 2451,4 млн. грн, або на 55 % по відношенню до базового рівня.

Наведені цифрові матеріали засвідчують, що в капітальному інвестуванні мають місце явні стратегічні протиріччя. Адже інноваційний розвиток підприємницької діяльності потребує надійної освітньої бази. Її зменшення в частині вкладень в капітальні інвестиції в освіту в перспективі скорочують людський капітал для сектора наукові дослідження та розробки в майбутньому. Те ж стосується аграрного підприємництва, де ведення сучасного сільськогосподарського виробництва потребує як солідної освітньої бази, так і відповідних компетенцій для впровадження здобутків прикладних наукових досліджень в практику господарювання.

Виходячи з вище викладеного, існуючий стан та динаміка капітальних інвестицій в освіту потребує докорінної зміни. Подолання негативних трендів вимагає від держави безпосереднього програмно-цільового нарощування обсягів інвестування освітньої галузі та заохочення до цього організаційно-економічними засобами адміністрації територіальних громад, суб'єкти господарювання, підприємців і громадян. Особливо пильної уваги в цьому плані заслуговує підготовка для аграрного сектора фахівців за спеціальностями підприємництво, менеджмент, маркетинг, економіка, управління проектами, агрономія, агроінженерія, ветеринарна медицина, технологія виробництва і переробки продукції тваринництва тощо.

Загальне скорочення капітальних інвестицій господарського комплексу зумовлюється втратами, понесеними основними видами економічної діяльності. Так, у 2022 р. по відношенню до 2018 р. мінімальні скорочення у відносних величинах (1,1 %) мали місце в секторі, що включає транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність, обсяг капітальних інвестицій яких зменшився на 545,4 млн. грн. Тоді як у абсолютних величинах найбільші втрати (73783,4 млн. грн) понесла промисловість, капітальні інвестиції якої протягом даного періоду дослідження скоротилася на 36,9 %.

Капітальні інвестиції в сільське, лісове та рибне господарство скоротилися на 14664,6 млн. грн., або на 22,2 %. У відносних величинах це

менше ніж в середньому по національному господарському комплексі та в таких видах економічної діяльності як промисловість, будівництво, разом оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; інформація та телекомунікації, операції з нерухомим майном; разом мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, надання інших видів послуг. Водночас, менші втрати капітальних інвестицій у відносних величинах ніж в сільському, лісовому та рибному господарстві мають такі види економічної діяльності як: разом транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (1,1 %), фінансова та страхова діяльність (16,4 %), разом державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (18,1%).

Слід вказати на те, що сталий тренд щорічного приросту капітальних інвестицій формується науковими дослідженнями та розробками як сектором економіки. Проте для всіх інших видів економічної діяльності характерними рисами постають значні щорічні коливання в обсягах капітальних інвестицій, що досить чітко демонструє рис. 3.4.

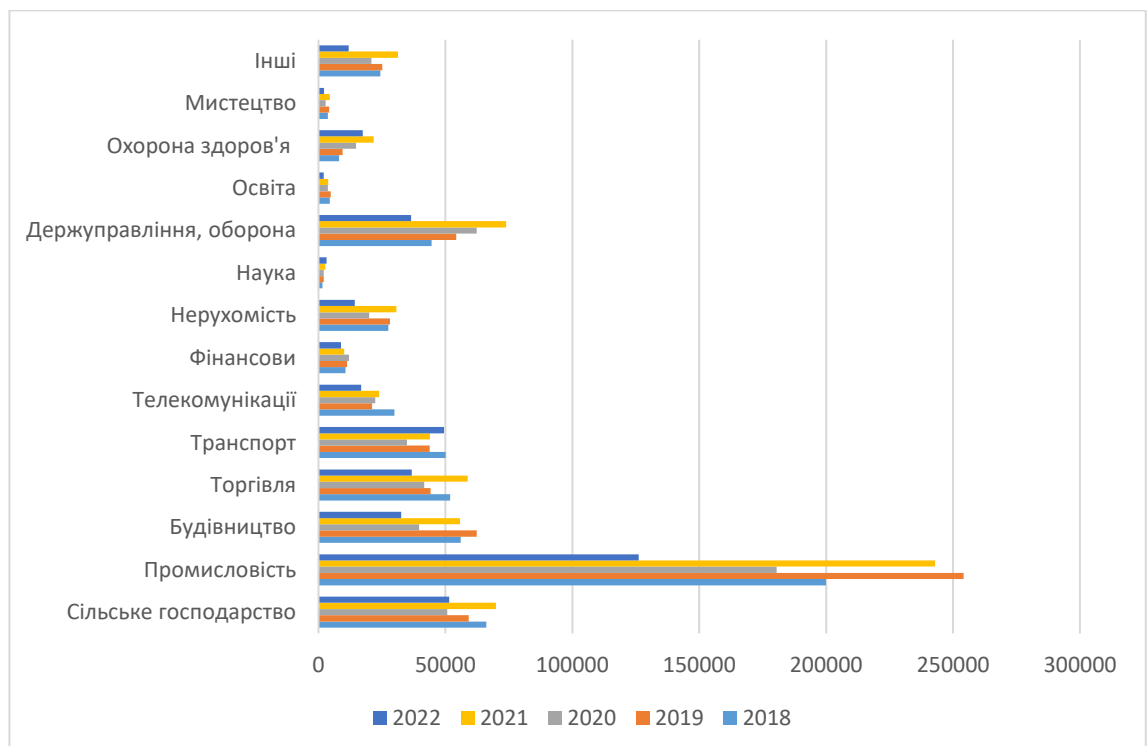

Рис. 3.4. Динаміка капітальних інвестицій в основні види економічної діяльності за 2018-2022 рр., млн. грн

Джерело: [176]

Приріст капітальних інвестицій в наукові дослідження та розробки відбувається одночасно зі скороченням інвестування в сільське господарство. Підтримування інвестиційного позитивного тренду в наукових дослідженнях та, водночас, подолання негативного тренду в аграрному секторі потребує проведення комплексу економіко-соціально-екологічних заходів. До числа основних із них слід віднести:

- стимулювання розвитку в аграрному секторі малого та середнього бізнесу;
- орієнтування аграрних підприємців на виробництво екологічно чистої продукції;
- формування в сільській місцевості кластерів, в яких наукові та освітні установи тісно співпрацюють з підприємницькими структурами промислового та цивільного будівництва, зеленого та сільського туризму, соціального, культурного та побутового сервісу;
- залучення в сільське господарство компетентних спеціалістів з підприємництва, менеджменту, маркетингу, управління проектами.

Наведені цифрові матеріали щодо динаміки капітальних інвестицій в основні види економічної діяльності за 2018-2022 рр. дають підстави для наступних узагальнюючих висновків:

1. Сучасні умови ведення підприємницької діяльності формують досить неоднозначні за спрямуванням тренди капітальних інвестицій в розвиток різних видів економічної діяльності.

2. Найбільш адаптивними до динамічних змін оточуючого середовища виявилися сектори економіки за напрямками – наукові дослідження та розробки, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. Тоді як інші сфери життєдіяльності суспільства, зокрема і аграрний сектор економіки, виявилися не в повній мірі підготовленими до економічної турбулентності сьогодення.

3. Сталий тренд щорічного приросту капітальних інвестицій в сектор наукові дослідження та розробки вказує на взятий економікою країни орієнтир на інноваційну модель розвитку.

4. Значні щорічні коливання в обсягах капітальних інвестицій, що є характерною рисою для абсолютної більшості видів економічної діяльності, вказує на відсутність чіткої стратегії з інноваційно-інвестиційного забезпечення управління розвитком підприємницької діяльності, в аграрному секторі зокрема.

В управлінні розвитком аграрного підприємництва важливим постає як масштаб та стабільність інвестиційного забезпечення, так і джерела його фінансування. Адже їх кількість та потужність дозволяє наповнювати інвестиційний портфель необхідними фінансами. забезпечувати вигідними коштами виробничо-господарську діяльність й здійснювати її розширене відтворення. Згідно офіційних статистичних даних, джерелами фінансування капітальних інвестицій в Україні поточного періоду виступають «...кошти державного бюджету, кошти місцевих бюджетів, власні кошти підприємств та організацій, кредити банків та інших позик, кошти інвесторів-нерезидентів, кошти населення на будівництво житла, інші джерела фінансування» [176].

Аналіз структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування показує, що протягом тривалого часу частки основних інвесторів є досить стабільними. Так, в межах статистичної похибки змінюється питома вага таких джерел фінансування капітальних інвестицій як кошти місцевих бюджетів, власні грошові накопичення підприємств та організацій, кредити банків та інших позик, кошти інвесторів-нерезидентів, інші джерела фінансування. Водночас, досить чітко проявляється позитивний тренд щорічного зростання частки коштів державного бюджету, тоді як зворотний процес, сталого зменшення характеризує частка коштів населення на будівництво житла [176, с. 274].

Серед всіх джерел фінансування капітальних інвестицій своєю вагомістю виділяються власні кошти підприємств та організацій. Їх частки в загальній вартості капітальних інвестицій знаходяться в межах від 65,4 % (2019 р.) до 70,8% (2018 р.) [176, с. 274], що в повній мірі відповідає суті такої властивості підприємницької діяльності, як ризиковість. Домінування власних коштів підприємств та організацій в джерелах фінансування капітальних інвестицій чітко проявляється за 2021 рік, що відображає стан справ в цій економічній сфері напередодні широкомасштабної агресії Російської Федерації по відношенню до України (рис. 3.5).

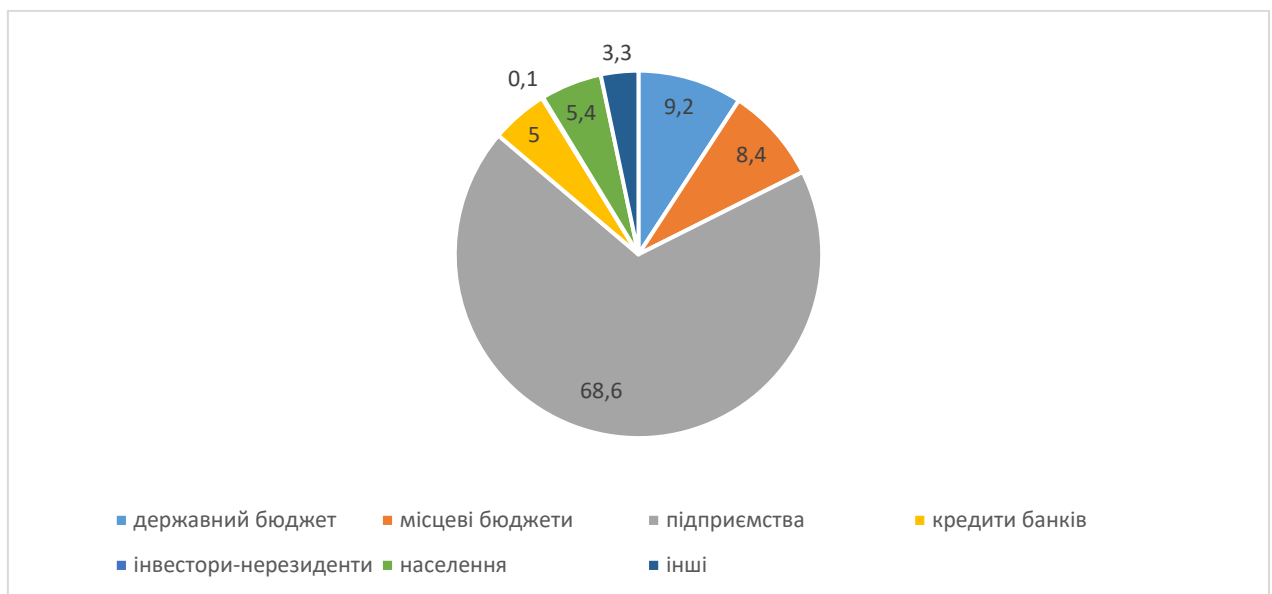

Рис. 3.5. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування (2021 р.), %

Джерело: Наведено автором за даними [176, с. 274]

Наведені статистичні матеріали щодо динаміки структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування дають підстави для наступних узагальнюючих висновків:

1. Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій в розвиток підприємницької діяльності є власні кошти підприємств та організацій, що повністю відповідає ризиковості як важливій підприємницькій властивості.

2. Сталий позитивний тренд щорічного зростання частки коштів державного бюджету в якості джерела фінансування капітальних інвестицій вказує на усвідомлення державою необхідності посилення безпосереднього впливу на розвиток підприємницької діяльності в країні. Органи місцевого самоврядування намагаються наслідувати державну політику й загалом підвищують свою частку в сфері фінансування капітальних інвестицій.

3. Незначна величина частки коштів інвесторів-нерезидентів та її загальне скорочення протягом періоду дослідження до 0,1 % (2021 р.) від вартості всіх джерел фінансування капітальних інвестицій в розвиток підприємницької діяльності вказує на нагальну потребу проведення системних трансформацій в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах з метою формування сприятливого інвестиційного клімату для залучення капіталів в національну економіку з боку зарубіжних інвесторів.

Інноваційно-інвестиційне забезпечення аграрного підприємництва і безпосередньо, і побічно впливає на природне довкілля через відходи з небезпечними властивостями, які, в силу своєї токсичності, негативно впливають як на природне довкілля, так і на життя та здоров'я людини. Особливої уваги заслуговують відходи 1 – 3 класу, як небезпечні для оточуючого середовища і населення, та які потребують спеціальної утилізації. Оскільки відходи 4 класу придатні для повторного використання, а відходи 5 класу представляють собою органічне сміття, продукти якого розкладаються без шкоди для довкілля, то динаміка утворення відходів за видами економічної діяльності наводиться лише за 1 – 3 класи небезпеки (табл. 3.5).

Аналіз цифрових матеріалів таблиці 3.5 показує, що у 2020 р. загальний обсяг утворення відходів 1 – 3 класів небезпеки за всіма видами економічної діяльності складає 553 тис. т. З них максимальний обсяг утворення відходів приходить на переробну промисловість, що становить 451,5 тис. т, питома вага яких в загальному обсязі утворення відходів складає 81,6 %. Оскільки переробна промисловість використовує сільськогосподарську продукцію як

сировину, то аграрне підприємництво приймає безпосередню участь у формуванні найбільших обсягів відходів, зокрема таких як етиловий спирт, солі фосфорних кислот, харчові залишки тощо.

Таблиця 3.5.

Утворення відходів 1 – 3 класів небезпеки за видами економічної діяльності, тис. т

Види економічної діяльності	Роки		2020 р. у % до 2015р.
	2015	2020	
Усього	587,3	553,0	94,1
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	93,6	24,3	25,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	37,6	41,4	110,1
Переробна промисловість	404,5	451,5	111,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	6,4	5,6	87,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	3,6	4,5	125,0
Будівництво	1,1	3,0	272,7
Інші види економічної діяльності	40,3	22,3	55,3
Домогосподарства	0,2	0,4	200,0

Джерело: Складено та розраховано автором за даними за даними [176, с. 133]

Другу позицію в рейтингу з утворення відходів займає добувна промисловість – 41,4 тис. т, або 7,5 % від загального обсягу відходів всіх видів економічної діяльності. Третю сходинку з утворення відходів займають разом сільське, лісове та рибне господарство – 24,3 тис. т (4,4 %).

Такий обсяг відходів утворюється в результаті сільськогосподарського виробництва та ведення лісового господарства та рибництва, що постає у вигляді тютюнового пилу, пташиного посліду, свіжого гною, кормових залишків, метану тваринницької галузі тощо. Отже управління екологічним розвитком аграрного підприємництва передбачає подовження ланцюга переробки відходів, що забезпечується комплексним використанням побічних продуктів сільськогосподарського виробництва, сільськогосподарської продукції в якості сировини, а також безвідходними технологіями.

Протягом періоду дослідження утворення відходів всіма видами економічної діяльності зменшилося на 34,3 тис. т, або на 5,8 %. Саме сільське, лісове та рибне господарство забезпечують максимальне скорочення утворених відходів 3 класу небезпеки – на 69,3 тис. т (74 %). На 800 т (12,5%) зменшується загальна кількість відходів при постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. На 18 тис. т (44,7 %) скорочують відходи загалом інші види економічної діяльності.

Водночас, за вказаний період в абсолютних величинах зростає обсяг утворених відходів від функціонування промислової переробки – на 47 тис. т (11,6%). У відносних величинах максимальний приріст в утворенні відходів (в 2,7 рази) демонструє будівельна галузь, де обсяг шкідливих матеріалів збільшився на 1,9 тис. тон. Відбувається також ріст відходів від виробничо-господарської діяльності в добувній промисловості і розробленні кар'єрів – на 3,8 тис. т (10,1 %), разом водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами – на 900 тон (25 %), домогосподарствах – на 200 тон (в 2 рази).

Відтак, управління екологічним розвитком аграрного підприємництва демонструє чітке усвідомлення його менеджментом відповідальності за збереження природного довкілля, життя та здоров'я людини. Проте позитивний почин аграрного підприємництва щодо скорочення відходів повинен підтримуватися іншими видами економічної діяльності, насамперед пов'язаною з сільським господарством переробною промисловістю. Екологізація аграрного підприємництва також передбачає нарощування доданої вартості за рахунок міжгалузевої та внутрішньогалузевої оптимізації структури виробничо-господарської діяльності, що включає комплекс заходів з виробництва екологічно безпечної продукції, організації безвідходних технологій, охорону ландшафту довкілля, підвищення природної родючості ґрунтів, збереження розмаїття живої природи.

3.3. Обґрунтування нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-математичного моделювання структури виробництва та управління проектами

Важливість нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві господарюючими суб'єктами обумовлена сукупністю факторів, до складу основних з яких відносяться: по-перше, належність аграрних підприємств до безпосередніх учасників створення доданої вартості, що відбувається за рахунок накопичення сонячної енергії в сільськогосподарській продукції, капіталізація якої здійснюється завдяки ринковому обміну;

по-друге, перспективність розвитку підприємств як організаційно-правової форми ведення сільського господарства та підприємництва, що підтверджується світовою аграрною практикою;

по-третє, об'єктивність підприємницької функції в селянському способі життя, багатогранність якого в змозі породжувати різні джерела отримання доходів за наявності підприємницького хисту у сільських мешканців;

по-четверте, необхідність збереження сільської поселенської мережі для прийдешніх поколінь як особливого соціально-культурного надбання України національного та загального цивілізаційного значення, що є реальним за умови ефективної капіталізації створеної в аграрному секторі доданої вартості.

Нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві досліджується досить різнобічно та різнопланово. Так, Світовий О. М. фокусує свою увагу на принципах та особливостях методології дослідження стосовно доданої вартості в зернопродуктовому підкомплексі. Важливою складовою даного наукового пошуку постає висвітлення взаємозв'язку принципів та методів пізнання, що проявляється під час створення та розподілу доданої вартості в даному виді економічної діяльності. Правомірно вказується на те, що нарощування доданої вартості є результатом системної взаємодії всіх складових елементів досліджуваного підкомплексу [164, с. 258].

Проте в наведеному дослідженні упускається сам факт започаткування та формування доданої вартості в аграрному секторі. Бо виробництво зерна виступає своєрідним пусковим механізмом подальшого функціонування зернопродуктового підкомплексу, в якому відбувається накопичення та монетизація доданої вартості. Відтак, варто акцентувати на пріоритетності розвитку аграрного виробництва як тригеру формування та розподілу доданої вартості.

Даний висновок до певної міри підтверджується тим, що в подальших наукових дослідженнях Світовий О. М. наголошує на необхідності максимізації доданої вартості за рахунок удосконалення управління виробництвом та збутом цілком конкретних товарів, якими є зерно і продукти його промислової переробки. Адже у вітчизняному аграрному експорті переважає реалізація зернової продукції в якості сировини з низькою доданою вартістю. Аргументами такого підходу слугує те, що пшеничне борошно та крупи мають менший за зерно термін зберігання, а виготовлені з них готові вироби чітко зорієнтовані на конкретне населення зі своїми національними особливостями споживання. Те ж стосується виробництва із зернової пшениці, ячменю та кукурудзи комбікорму, бо рецептура його виготовлення для кожного національного ринку може мати як свої складники, так і певні біологічні застереження [165, с. 78].

Такі пояснення свідчать про намагання експортерів спростити свій зерновий бізнес за рахунок скорочення числа ланок в ланцюгу доданої вартості та нарощування обсягів продажу сільськогосподарської сировини, не зважаючи на її низьку додану вартість. Тому авторська пропозиція щодо нарощування обсягів продажу готової до кінцевого споживання продукції цілком реальна, а її практичне використання дозволяє подовжити ланцюг доданої вартості. Вирішення цієї проблеми полягає в організаційно-економічному заохоченні державою зернових трейдерів до торгово-

інвестиційних операцій з готовою до споживання аграрною продовольчою продукцією.

Адже обмежені терміни зберігання таких товарів потребують від експортерів цілої низки додаткових комплексних заходів, що стосуються процесів оптимізації їх обробки, зберігання, транспортування та формування сталих раціональних мереж логістики. Оскільки конкретні національні ринки пред'являють свої специфічні вимоги щодо готової до споживання продуктів, то експортерам слід проводити поглиблені маркетингові дослідження таких ринків, щоб відповідати їх стандартам і нормам та в повній мірі задовольняти потреби споживачів.

Теоретико-методологічні засади стратегічних напрямів розвитку аграрних підприємств в контексті диверсифікації підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки країни досить широко представлені в напрацюваннях вітчизняних вчених [53; 56; 60; 65; 69; 92].

Формування доданої вартості Рудь В. В. досліджує в м'ясопереробних підприємствах через призму їх поточного стану та проблем розвитку цієї цінної для людей галузі. Цілком слушним є твердження автора щодо зростання доданої вартості в процесі промислової переробки м'яса за рахунок підвищення якісних характеристик виробів, створення інтегрованих об'єднань, використання інструментів менеджменту та маркетингу [149, с. 70-73]. Водночас слід уточнити, що збільшення доданої вартості виникає не стільки завдяки створенню інноваційної продукції, а через впровадження виробничо-господарських, управлінських та маркетингових інновацій, внаслідок яких підвищується цінність продукції.

З процесних позицій досліджує нарощування доданої вартості в агропродовольчій сфері Россоха В. В. Створення ланцюга вартості ним справедливо подається як процес, започаткований в сільському господарстві та подовжуваний в інших галузях господарського комплексу. Дещо спірним постає авторський висновок про те, що учасники ланцюга товароруку

формують додану вартість [147, с. 9]. Бо цю вартість додає не учасник ланцюга товароруку як такий, а додаткова споживча вартість, що з'являється внаслідок зміни попередньої якості на нову з вищою вартістю завдяки новоствореній цінності.

Черних О. В. та Брюховецька Н. Ю. розкривають особливості створення доданої вартості продукції на матеріалах промислових підприємств. В своїй науково-дповідній записці науковці аргументують, що оскільки повна вартість товару включає заробітну плату, прибуток, амортизацію та відрахування на соціальні заходи, то вони є складовими доданої вартості. Наголошується на важливості переробки сировини та створені готової до споживання продукції, бо саме це дає максимальний приріст доданої вартості [185].

Відтак, цілком логічним постає висновок щодо належності виробничого процесу до такого, що створює додану вартість. Завдяки доповнення виробництва додатковими ланками з переробки сировини та доведення продукції до кінцевого споживача виробничо-господарський ланцюг подовжується і нарощується додаткова вартість. При цьому такий висновок цілком справедливий як для підприємств промисловості, так і для суб'єктів господарювання аграрного сектора, а також підтверджує аксіому, що для науки не існує відомчих бар'єрів.

Формування ланцюгів доданої вартості Плетньова Ю. К. та Марченко В. М. висвітлюють стосовно підприємств аграрного сектора економіки. На основі лінгвістичного семантико-текстуального аналізу вчені цілком справедливо визначають: «...сутність доданої вартості полягає в тому, що кожен з етапів ланцюга покращує якість продукту, робить його більш привабливим та конкурентним і тим самим підвищує його цінність і вартість для кінцевого споживача» [126, с. 186]. Тому ланцюг нарощування доданої вартості в аграрному секторі виступає певною бізнес-моделлю, що на вході включає необхідні для виробництва ресурси, далі відбувається безпосередній

виробничий процес з використанням цих ресурсів, і на виході готовий для ринкової пропозиції товар.

Мірзоєва Т. В. та Степасюк М. О. додану вартість досліджують як наукову категорію, що в прикладній площині необхідна для використання в процесі інтеграції вітчизняного аграрного сектора в світовий економічний простір. Авторський підхід до ланцюгової теорії дійсно дозволяє сформулювати відповідну міжнародним стандартам систему показників для ведення бухгалтерської та фінансової звітності. Поділяючи точку зору вчених, що додану вартість формують характеристики продукції, які підвищують її якість, спірною вважаємо наведену тут же тезу: «...чим глибше ступінь переробки продукції, тим вище її додана вартість» [108].

Бо додана вартість проявляється за умови її адекватного сприйняття ринком. На ньому споживачем визнається цінність продукції, а через процес її купівлі-продажу відбувається капіталізація набутої доданої вартості. Тому ступінь переробки продукції віддзеркалює лише її потенційну додану вартість, і тільки визнання продукції ринком та її продаж споживачеві показує реальну цінність доданої вартості.

Виходячи з вище викладеного, для нарощування в аграрному підприємстві доданої вартості важливо забезпечувати оптимальну структуру виробництва для ефективного використання наявних в суб'єкті господарювання ресурсів. Досягається такий результат на основі економіко-математичного моделювання з цільовою функцією, що передбачає максимізацію отримання прибутку та визнання ринком цінності виробленої продукції [35; 47; 75; 117; 177]. Оскільки її споживання виступає заключною ланкою в метаморфозах капіталу, то виробництво товару, готового до придбання кінцевим споживачем, слугує надійною основою для максимізації доданої вартості.

Відтак, методологічне забезпечення нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва передбачає розробку комплексу заходів, що передбачає:

по-перше, планування на основі економіко-математичного моделювання оптимальної структури виробництва в конкретних суб'єктах аграрного підприємництва з метою ефективного використання наявного в них ресурсного потенціалу з максимізацією прибутку в якості цільової функції;

по-друге, подовження ланцюга доданої вартості за рахунок як ланки промислової переробки сільськогосподарської продукції на готовий до споживання продовольчий продукт, так і ланки реалізації цього продукту кінцевому споживачеві на ринку;

по-третє, використання управління проєктами як системи, методики та інструментарії якої дозволяють створити унікальний за складом, кількістю, якістю і вартістю продукт в чітко визначені терміни за певних ресурсних обмеженнях, та забезпечити задоволення економічних, соціальних та екологічних запитів як суб'єктів аграрного підприємництва, так і споживачів проєктного продукту.

Планування на основі економіко-математичного моделювання оптимальної структури виробництва здійснювалося на матеріалах конкретного фермерського господарства. Його канонічний вираз, що однозначно репрезентує об'єкт, наведено у вигляді економіко-математичної моделі (додаток Л). Цільова функція передбачає максимізацію прибутку та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу, що відповідає критерію оцінки аграрних підприємницьких суб'єктів в умовах ринкової економіки.

Вирішення економіко-математичної задачі ґрунтується на фактичних статистичних даних фермерського господарства в середньому за три останні роки (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Поточна та перспективна за оптимальним планом структура посівної площі фермерського господарства

Види продукції	В середньому за 2021-2022 рр.		За оптимальним планом		Проект до середнього	
	га	%	га	%	(+/-)	%
Зернові та зернобобові, всього	4079	59,2	4780,0	64,8	701,0	117,2
в т.ч. пшениця озима	1163	16,7	2000,0	27,1	837,0	172,0
ячмінь озимий	1124	13,5	1130,0	15,3	767,0	311,3
кукурудза	363	5,3	650,0	8,8	-779,0	45,5
сорго	1429	16	1000,0	13,6	-1793,0	35,8
Технічні	2793	40,6	2600,0	35,2	-193,0	93,1
Соняшник	2413	35	2000,0	27,1	-413,0	82,9
Ріпак	380	5,5	600,0	8,1	220,0	157,9
Разом	6872,0	100,0	7380,0	90,0	508,0	107,4
Чорний пар	0	0	820,0	10,0	820,0	X
Всього с.-г. угідь	6872	100	8200,0	100,0	1328,0	119,3

Джерело: розрахунки автора

Поточна площа сільськогосподарських угідь складає 6872 га. З них, зернові та зернобобові культури займають 4079 га. або 59,2 % від всієї посівної площі. Під технічні культури відводиться 2793 га, або 40,6 %, де на соняшник приходить 2413 га або 35 % від всіх посівів.

До основних проблем такої структури посівних площ фермерського господарства слід віднести високу питому вагу технічних культур, зокрема соняшнику, черговість якого порушує науково рекомендовані сівозміни Півдня України. Негативно на природну родючість ґрунтів впливає відсутність чорного пару в орній землі господарства. Відтак, для гармонізації економічних та екологічних процесів у фермерському господарстві на перспективу важливо передбачити як зменшення загальної частки технічних культур та соняшнику до науково прийняттого рівня, так і включення чорного пару в якості складової площі ріллі. Бо в її структурі соняшник повинен розміщуватися у сівозмінах разом із чорним паром.

На перспективу в економіко-математичну модель закладається 8200 га загальної площі сільськогосподарських угідь. Цей приріст пояснюється фактом щорічного зростання площі землі, яку фермерське господарство орендує в селян. Їх довіра до підприємницького хисту фермера слугує аргументом на користь подальшого підтримування позитивного тренду щодо нарощування в господарстві основного засобу виробництва, яким в сільському господарстві є земля.

За оптимальним планом по відношенню до поточного стану посівна площа зернових та зернобобових культур збільшується на 701 га (або на 17,2%) за рахунок зростання площі під пшеницею озимою (837 га, 72%) та ячменем озимим (767 га, 211,3%). Такі структурні зрушення в зерновому кліні відбуваються за рахунок вагомого скорочення посівів кукурудзи – на 779 га, або на 54,5%, та сорго – на 1793 га, або на 64,2%. Позитивно з точки зору збереження природної родючості землі оцінюється те, що в оптимальному плані зменшується площа під технічними культурами – на 193 га, або на 6,9%.

В цьому плані особливо важливим є скорочення посівів під соняшником, площа якого за оптимальним зменшується на 413 га, або на 17,1%. Позитивно оцінюється зростання посівних площ ріпаку – 220 га, або на 57,9%, що виконує роль культура-стабілізатора в сівозміні, бо пригнічує ріст бур'янів та поліпшує якість ґрунту. Пильної уваги заслуговує уведення в структуру ріллі чорного пару з площею 820 га, що становить 10% від загальної площі сільськогосподарських угідь та поліпшує природну родючість ґрунту.

Структурні зрушення посівних площ у фермерському господарстві за оптимальним планом позитивно відбиваються на обсягах виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. При цьому за оптимальної структури посівних площ розрахунок обсягів виробництва здійснювався за 2 варіантами на 2026 рік. З них 1-й варіант проєкту передбачає промислову переробку зерна сорго на крупу в якості фактору нарощування доданої

вартості, тоді як 2-й варіант проєкту залишає зерно сорго у фермерському господарстві для комерційного продажу на ринку як сировину (табл.3.7).

Таблиця 3.7

Поточні та перспективні за оптимальним планом обсяги виробництва основних видів продукції фермерського господарства, ц

Вид продукції	В середньому за 2020 -2022 рр.	Проєкт на 2026 рік з переробкою	Проєкт до середнього		Проєкт на 2026 р. без переробки
			(+/-)	%	
Пшениця озима	36087,0	110000,0	73913,0	304,82	110000,0
Ячмінь озимий	27440,7	45200,0	17759,3	164,72	45200,0
Кукурудза на зерно	20336,0	51350,0	31014,0	252,51	51350,0
Сорго (зерно)	17955,0	12825	-855,0	95,24	17100,0
Сорго (круп)	-	2993	X	X	-
Соняшник	38389,7	44000,0	5610,3	114,61	44000,0
Ріпак озимий	5039,0	12000,0	6961,0	238,14	12000,0

Джерело: розрахунки автора

Аналіз наведених варіантів показує, що за оптимальним планом у порівнянні з середнім значенням за 2020-2023 рр. відбувається збільшення обсягів виробництва пшениці озимої на 73913 ц, або на 204,8%, ячменю озимого – на 17759,3 ц, (64,7%), кукурудзи на зерно – на 31014 ц, (152,5%). Відбувається також зростання обсягів продукції технічних культур: соняшнику – на 5610,3 ц, (14,6%), ріпаку озимого – на 6961 ц, (138,1%). Водночас, в зв'язку зі зменшенням посівної площі, скорочується виробництво зерна сорго – на 855 ц, (4,8%).

Суттєве підвищення виробництва зернових культур, особливо пшениці озимої, кукурудзи на зерно та ячменю озимого, підтверджує доцільність оптимального планування. Використання вирощеного урожаю сорго передбачає розподіл, згідно якого 75% вирощеного зерна цієї сільськогосподарської культури буде реалізовуватися на ринок, а 25% буде направлятися на переробку на крупу. За проєктом 1-го варіанту оптимальної структури виробництва обсяг крупи сорго прогнозується в розмірі 2993 ц.

Введення виробництва крупи сорго створює нову ланку у структурі товарної продукції, що сприяє вертикальній диверсифікації та нарощує фермерському господарстві додану вартість. Про позитивний економічний ефект введення нового продукту (крупи сорго) в господарський оборот засвідчує оцінка фінансових результатів фермерського господарства за оптимальним планом (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Поточні та перспективні за оптимальним планом фінансові результати фермерського господарства

Показники	В середньому за 2020-2022 рр.	Проект на 2026 р. з переробкою	Проект на 2026 р. з переробкою до середнього		Проект на 2026 р. без переробки
			тис. грн.	%	
Вартість валової продукції, тис. грн.	61768,53977	115206,15	53437,61	186,51	116670,0
Чистий дохід, тис. грн.	197239,33	289216,50	91977,17	146,63	264507
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	168771,67	170719,15	1947,48	101,15	171206,5
Валовий прибуток, тис. грн.	28467,67	118497,35	90029,68	416,25	93300,5
Рентабельність виробничої діяльності, %	16,87	69,41	52,54 в.п.	X	54,4

Джерело: розрахунки автора

Аналіз наведених фінансових результатів показує, що за оптимальним планом по відношенню до попереднього періоду в середньому за 2020-2024 рр. економічна ефективність виробництва продукції у фермерському господарстві підвищується. Особливо суттєвим постає зростання результативності у варіанті проекту, що передбачає промислову переробку зерна сорго на крупи. Бо фінансові показники оптимального плану проекту з промисловою переробкою суттєво перевершують варіант без нарощування доданої вартості.

Так, за оптимальним планом вартість валової продукції, що визначалася у постійних цінах 2016 р., збільшується на 53437,61 тис. грн., або на 86,5%. Зростання собівартості реалізованої продукції на 1947,48 тис. грн (1,1%) компенсується підвищенням вартості чистого доходу, сума виручки якого від реалізації продукції збільшилася на 91977,1 тис. грн. (46,6%).

Як наслідок, після часткової переробки зерна сорго на крупу валовий прибуток фермерського господарства збільшується на 90029,6 тис. грн. або більш ніж в 4 рази. За такого оптимального проєкту рентабельність виробничої діяльності складає 69,4%, або збільшується на 52,5 відсоткових пунктів. Таким чином, узагальнюючий висновок полягає в тому, що фермерському господарству економічно вигідно нарощувати додану вартість за рахунок промислової переробки зерна сорго на крупи.

Оскільки переробка зерна сорго на крупу забезпечує фермерському господарству суттєво вищі економічні результати і, водночас, вирішує важливу соціальну проблему зайнятості сільського населення, то необхідно провести розрахунки реалізації даного задуму з його відповідним методичним забезпеченням на базі інструментарію управління проєктами [19; 72; 175; 128; 140; 148]. Особливості управління проєктами в аграрному підприємстві конкретизуються науковим напрацюванням [159, с. 55-60].

Згідно проєкту вирощування зерна сорго передбачається проводити на 1000 га посівної площі протягом періоду реалізації проєкту, що становить 2026 - 2035 роки. Урожайність даної сільськогосподарської культури враховує: середній рівень продуктивності використання землі в господарстві, наявну в реальному господарюванні зміну згідно природної циклічності, а також перспективи удосконалення агрономічної роботи та використання селекційно-генетичних здобутків в області урожайності сорго. Відповідні характеристики щодо виробництва та розподілу зерна сорго в період реалізації проєкту із розрахунку на 1000 га посівної площі у фермерському господарстві наведені в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Виробництво і розподіл зерна сорго в період реалізації проєкту із розрахунку 1000 га посівної площі

Роки проєкту	Виробництво		Використання	
	врожайність, ц з га	всього, ц	продаж, ц	переробка зерна на крупі, ц
1	17,1	17100	12825	4275
2	18,4	18400	13800	4600
3	20,2	20200	15150	5050
4	19,7	19700	14775	4925
5	21,5	21500	16125	5375
6	22,4	22400	16800	5600
7	26,7	26700	20025	6675
8	20,8	20800	15600	5200
9	24,7	24700	18525	6175
10	26,8	26800	20100	6700

Джерело: розрахунки автора з використанням [52; 179]

Загальне виробництво зерна сорго змінюється у відповідності до коливань врожайності, досягаючи максимуму в 26700-26800 ц у 2032-2035 роках. Лівову частку зерна (75%) за проєктними роками передбачається реалізовувати. Наприклад, у 2026 році з 17100 ц планується продати 12825 ц, що становить 75% (табл.3.10).

Таблиця 3.10

Прогнозний обсяг виробництва крупи сорго та шроту (відходів) в період реалізації проєкту

Роки	Виробництво, ц	
	Крупи	Шроту
1	2992,5	1282,5
2	3220	1380
3	3535	1515
4	3447,5	1477,5
5	3762,5	1612,5
6	3920	1680
7	4672,5	2002,5
8	3640	1560
9	4322,5	1852,5
10	4690	2010

Джерело: розрахунки автора

Частка зерна, що направлятиметься на переробку в підприємстві складатиме 25 %. Прогнозні обсяги виробництва крупи сорго та шроту (відходів) розраховувалися на основі виходу готового продукту на рівні 70 %, що знаходиться в межах нормативу 65-75 відсотків.

Вартість матеріальних ресурсів в перший рік проектного періоду представлена даними таблиці 3.11

Таблиця 3.11

Вартість матеріальних ресурсів в перший рік проектного періоду

Матеріальні ресурси	Кількість	Вартість одиниці ресурсу, грн	Загальна вартість, грн
Зерно сорго, т	427,5	3800	1624500
Вода для розчинів, куб. м	327	21,5	7030,5
Електроенергія, квт	12825	4,32	55416
Мастильні матеріали, л	213,75	120	25650
Пакувальні матеріали, штук (об'єм 1 кг)	299250	1,0	299250
Дезінфікуючі засоби, кг	50	150	7500
Хімічні реагенти або розчини, кг	65	33	2145
Інші матеріальні витрати	x	x	80000
Усього витрат	x	x	2101491,5

Джерело: розрахунки автора

Для організації виробничого процесу з створення доданої вартості щодо переробки сорго на крупу необхідні матеріали, що включають зерно сорго власного виробництва, воду для розчинів, електроенергію, мастильні матеріали для обладнання, пакувальні матеріали та інші представлені в таблиці 3.11 ресурси. При визначенні їх вартості враховувалися поточні ціни можливих постачальників таких як, УкрЕнерго , ОККО, ОптПак, Baltiachemi OU, ПраймХім та інших.

Як свідчать дані таблиці, загальна вартість витрат на матеріальні ресурси протягом першого року проектного періоду складатиме 2101491,5 грн.

Повний цикл переробки зерна сорго на крупу від прийняття зерна до упаковки крупи здійснюється за певним технологічним процесом з використанням відповідного обладнання, яке складається з устаткування для приймання зерна, транспортерів, очисних машин, сепараторів, зважувальних механізмів, машин для очищення зерна, його сортування й калібрування, шліфування, фасування та пакування (табл.3.12).

Таблиця 3.12

Амортизаційні відрахування та видатки на поточний ремонт основних засобів

Вид основних засобів	Вартість основних засобів, тис. грн	Амортизаційні відрахування		Видатки поточного ремонту, тис. грн
		%	тис. грн	
Будівлі і споруди	10128	5	506,4	55
Обладнання для приймання зерна – конвеєри Buhler	590	10	59	20,7
Приймальні ями Buhler	811	10	81,1	28,4
Сепаратори Buhler	1230	10	123	43,1
Зважувальне обладнання Avery Weigh-Tronix	123	15	18,5	6,5
Силоси AGI 300т	1320	10	132	46,2
Система контролю вологості та температури BinMaster	204	15	30,6	10,7
Машини для тонкого очищення зерна Buhler	550	10	55	19,3
Сушарки для зерна Sukup	820	10	82	28,7
Системи для видалення токсинів та домішок SORTEX	782	10	78,2	27,4
Фотосепаратори SORTEX	976	15	146,4	51,2
Шліфувальні та полірувальні машини Buhler	595	10	59,5	20,8
Автоматичні машини для зважування та фасування Ishida	560	12	67,2	23,5
Обладнання для запаювання та етикетування Bosch Packaging	260	12	31,2	10,9
ВСЬОГО	18949	x	1470,1	392,4

Джерело: розрахунки автора

Крім того, необхідна додаткова інфраструктура, що включає автоматизовані системи здійснення виробничого процесу та контролю його стадій, сучасні цифрові інструменти для управління виробничими процесами в реальному часі, систему енергозабезпечення та водозабезпечення, вентиляційні пристосування та інші основні засоби, перелік яких представлено в таблиці 3.12.

Вартісні показники формувалися з урахуванням поточних цін на відповідне обладнання провідних виробників, серед яких Buhler, Avery Weigh-Tronix, BinMaster, Sukup, SORTEX, Ishida, Bosch Packaging та інші [178; 210; 211].

Для розміщення обладнання проектом створення доданої вартості в фермерському господарстві передбачається будівництво нової, а також реконструкція, ремонт та модернізація існуючих споруд, на що виділяється 10128,0 тис. грн.

Амортизаційні відрахування визначалися прямолінійним методом шляхом поділу вартості основних засобів, яка підлягає перенесенню на новий продукт у формі відрахування певних грошових сум для компенсації фізичного та морального зносу, на термін використання конкретного виду основних засобів.

Для якісного здійснення технологічних процесів з використанням сучасного обладнання необхідний кваліфікований персонал, чисельність якого встановлювалася з урахуванням нормативних даних щодо обслуговування передбачених проектом машин і механізмів (табл.3.13).

Керівник виробництва очолює даний структурний підрозділ і здійснює управління всіма процесами. Водночас, деякі управлінські повноваження делегуються технологу з переробки зерна, оператору приймання зерна та механіку. Вони, будучи безпосередніми виконавцями виробничих функцій, покликані частково зменшувати навантаження на першу особу за рахунок ведення обліку та контролю в підрозділі.

Таблиця 3.13

Фонд заробітної плати персоналу цеху з виробництва крупи сорго

Посада	Осіб	Заробітна плата за місяць, грн	Річний фонд заробітної плати, грн.
Керівник виробництва	1	25000	300000
Технолог з переробки зерна	1	22000	264000
Оператор приймання зерна	2	13500	324000
Оператор сепараторів	1	15000	180000
Оператор сушарки	1	15000	180000
Оператор фотосепараторів	1	15000	180000
Оператор шліфувальних і полірувальних машин	1	15000	180000
Оператор фасувальних машин	2	15000	360000
Електрик	1	15000	180000
Механік	1	12000	144000
Всього	12	162500	2292000

Джерело: розрахунки автора

Кількісний склад працівників цеху з виробництва крупи сорго складатиме 12 осіб. Річний фонд заробітної плати, що розрахований в сумі 2292000 грн. разом з іншими статтями витрат формує загальний кошторис видатків, необхідних для виробництва і продажу крупи сорго в перший рік проєкту (табл. 3.14).

Виробнича собівартість є одним з ключових показників, який віддзеркалює видатки на виробництво 1 ц виробленої крупи сорго і є базою для оцінки економічної ефективності виробництва крупи сорго, а також фактором, що поряд з попитом має враховуватися при формуванні цінової політики. Як свідчать дані таблиці 3.14, при плануванні виробничої собівартості враховані як прямі, та і загальновиробничі витрати. Зокрема, до прямих витрат були включені витрати на зерно сорго, воду для розчинів, електроенергію, мастильні матеріали, дезінфікуючі засоби, хімічні реагенти або розчини, пакувальні матеріали, а також заробітна плата працівників, безпосередньо зайнятих у виробничих процесах.

Таблиця 3.14

Вартість та структура витрат виробництва і реалізації сорго (крупа) в перший рік проекту

Статті витрат	Сума витрат, грн.	Структура статей собівартості, %
Оплата праці	2292000,00	24,85
Відрахування на соціальні заходи	504240,00	5,47
Зерно сорго	1624500,00	17,62
Вода для розчинів	7030,50	0,08
Електроенергія	55416,00	0,6
Масильні матеріали	25650,00	0,28
Пакувальні матеріали	299250,00	3,25
Дезінфікуючі засоби	7500,00	0,08
Хімічні реагенти або розчини	2145,00	0,02
Інші матеріальні витрати	80000,00	0,87
Амортизаційні відрахування	1470100,00	18,58
Поточний ремонт основних засобів	392400,00	4,26
Загальновиробничі витрати	17586,00	0,19
Плата за користування кредитами	1249120,40	22,05
Страхові платежі	167000,00	1,81
Виробничі витрати – усього, грн.	8193937,90	100,0
Витрати на побічну продукцію, грн.	330810,00	x
Виробнича собівартість – усього, грн.	7863127,90	x
Собівартість виробництва 1 ц, грн.	2627,61	x
Витрати на реалізацію 1 ц, грн.	147,00	x
Собівартість 1 ц реалізованої крупи, грн.	2774,61	x

Джерело: розрахунки автора

Загальновиробничі витрати в плановій виробничій собівартості 1 центнера крупи враховували витрати на утримання будівель і споруд,

поточний ремонт, оплату праці управлінського персоналу, амортизаційні відрахування, тощо.

Повна собівартість 1 центнера реалізованої крупи включає виробничу собівартість, а також витрати, що необхідні для забезпечення продажу виробленої продукції. Тобто такі витрати на збут, як транспортування продукції, використання маркетингових інструментів, комісійні платежі, тощо. На підставі викладеного визначена повна собівартість 1 центнера реалізованої крупи сорго на рівні 2774,61 грн.

В реалізації проектів доданої вартості в аграрному підприємстві вирішальну роль відіграють інвестиції, завдячуючи яким можна впроваджувати новітні технології, що підвищують продуктивність і якість продукції, створювати нові продукти із вищою доданою вартістю, знижувати техногенний вплив на навколишнє середовище, забезпечуючи екологічність сільськогосподарського виробництва та його відповідність принципам сталого розвитку. Залучення інвестицій та професійне управління ними сприятиме підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів аграрного підприємства за рахунок більш раціонального використання ресурсного потенціалу та відкриває нові можливості для інтеграції в ланцюги доданої вартості на національному і глобальному рівнях. Основними об'єктами інвестування є будівництво і реконструкція будівель і споруд, закупівля спеціалізованого обладнання та його монтаж, товарно-матеріальні запаси (табл.3.15).

Досить висока вартість інвестування зумовлюється використанням виробів та послуг авторитетних брендів, яких вирізняє висока якість товарних пропозицій та торговельного сервісу. Так, обладнання для приймання зерна, приймальні ями, сепаратори, машини для тонкого очищення зерна, шліфувальні та полірувальні машини закупаються в швейцарському концерні Buhler, який займає провідні позиції на світовому ринку в сфері технологій та методів переробки зерна на борошно та комбікорми, технологій виробництва макаронних виробів та у сферах подрібнення.

Таблиця 3.15

Вартість інвестицій та їх структура за джерелами надходження коштів

Об'єкти інвестування	Вартість, тис. грн	Інвестиційні джерела			
		Власні накопичені фінансові ресурси		Банківський кредит	
		тис. грн	%	тис. грн	%
Будівництво і реконструкція будівель і споруд	10128,00	-	-	10128	100,00
Обладнання для приймання зерна – конвеєри Buhler	590,00	590	5,30	-	-
Приймальні ями Buhler	811,00	811	7,29	-	-
Сепаратори Buhler	1230,00	1230	1230	-	-
Зважувальне обладнання Avery Weigh-Tronix	123,00	123	1,11	-	-
Силоси AGI 300т	1320,00	1320	1320	-	-
Система контролю вологості та температури BinMaster	204,00	204	1,83	-	-
Машини для тонкого очищення зерна Buhler	550,00	550	4,94	-	-
Сушарки для зерна Sukup	820,00	820	7,37	-	-
Системи для видалення токсинів та домішок SORTEX	782,00	782	7,03	-	-
Фотосепаратори SORTEX	976,00	976	8,78	-	-
Шліфувальні та Полірувальні машини Buhler	595,00	595	5,35	-	-
Автоматичні машини для зважування та фасування Ishida	560,00	560	5,03	-	-
Обладнання для запаювання та етикетування Bosch Packaging	260,00	260	2,34	-	-
Товарно-матеріальні запаси	2101,50	2101,5	18,89	-	-
Інші витрати	200,00	200	1,80	-	-
Разом	21250,50	11122,5	100,0	10128	100,0

Джерело: розрахунки автора

Фінансування необхідних інвестицій передбачається здійснювати як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх джерел, відсоткове співвідношення між якими складатиме відповідно 52,3% і 47,7 %. Реінвестування прибутку, а також амортизаційні фонди можуть використовуватися суб'єктами аграрного підприємництва для фінансування нових проєктів. Кредит під 15,7-16,2 % річних можна отримати в ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». Банком розроблена спеціальна програма для бізнесу, що передбачає кредити на інвестиційні цілі, призначення яких полягає в фінансуванні придбання нової сільськогосподарської техніки, обладнання, нерухомості. Графік погашення кредиту і відсотків за ним наведено в Додатку К.

Прогнозні показники формування доходу, витрат і прибутку за роками проєкту свідчать про позитивний фінансовий результат (табл.3.16).

Таблиця 3.16

Прогнозні показники формування доходу, витрат і прибутку за роками проєкту виробництва крупи з сорго

Показники	Роки проєктного періоду									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Обсяг реалізації, ц	2992,5	3220	3535	3447,5	3762,5	3920	4672,5	3640	4322,5	4690
Оптові ціни продажу, грн./ц	9400	9650	9730	9820	9940	10100	10210	10320	10440	10520
Дохід від реалізації, тис. грн.	25137,00	27853,00	30860,55	30406,95	33636,75	39592,00	47706,23	37564,80	45126,90	49338,80
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн./ц	2774,61	2857,85	2943,59	3031,89	3122,85	3216,54	3313,03	3412,42	3514,80	3620,24
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	8303,03	9202,28	10405,57	10452,45	11749,72	12608,82	15480,14	12421,22	15192,70	16978,92
Прибуток, тис. грн.	16833,97	18650,72	20454,98	19954,50	21887,03	26983,18	32226,09	25143,58	29934,20	32359,88

Джерело: розрахунки автора

Основні показники економічної ефективності проєкту нарощування доданої вартості, що представлені в табл. 3.17, засвідчують його доцільність.

Таблиця 3.17

Показники економічної ефективності проекту виробництва крупи сорго

Показники	Проектний період									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Прибуток, тис. грн	16833,97	18650,72	20454,98	19954,50	21887,03	26983,18	32226,09	25143,58	29934,20	32359,88
Амортизаційні відрахування, тис. грн.	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1	1470,1
Грошовий потік, тис. грн.	18304,07	20120,82	21925,08	21424,60	23357,13	28453,28	33696,19	26613,68	31404,30	33829,98
Початкові інвестиції, тис. грн.	21250,50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чистий грошовий потік, тис. грн.	-2946,43	21696,64	23723,80	23260,75	25488,43	26843,15	31964,80	25332,04	30030,35	32268,51
Коефіцієнт дисконтування за дисконтної ставки 24,4 %	1,00	1,25	1,929	2,402	2,991	3,724	4,636	5,772	7,186	8,947
Дисконтований чистий грошовий потік, тис. грн.	-2946,43	17357,3088	12298,50	9683,91	8521,71	7208,15	6894,91	4388,78	4179,01	3606,63
Чиста приведена вартість, тис. грн.	71192,47									
Індекс рентабельності	3,35									
Період окупності, років	2,9									

Джерело: розрахунки автора з використанням [72; 122]

Як свідчать дані таблиці, в перший і в усі наступні роки проєкт характеризується наявністю прибутку та позитивного грошового потоку, що формується з прибутку і амортизаційних відрахувань. Чистий грошовий потік, що розраховується як різниця між грошовим потоком та початковими інвестиціями, у перший рік має від'ємне значення (-2946,43 тис. грн), що пояснюється початковими інвестиціями (21250, 50 тис. грн.). Починаючи з другого року, має місце стабільно позитивний чистий грошовий потік із максимальними значеннями в сьомому (31964,80 тис. грн) та десятому (32268,51 тис. грн) роках.

Чиста приведена вартість, що визначена з урахуванням коефіцієнта дисконтування за дисконтної ставки 24,4 % складатиме 71192,47 тис. грн., що забезпечить індекс рентабельності інвестицій на рівні 3,35. Термін окупності проєкту доданої вартості в межах трьох років є прийнятним для проєктів такого масштабу.

Висновки до розділу 3

1. На основі дослідження встановлено масштабність, багатофункціональність, багатомірність та різноплановість аграрного підприємництва, призначеного забезпечувати продовольчу безпеку країни, гарантувати валютні надходження до державного бюджету, зберігати сільську поселенську мережу, інтегрувати аграрний сектор в європейський економічний простір за його стандартами та вимогами, підтримувати екологічну рівновагу та розвиток біологічного різноманіття на територіях ведення сільськогосподарського виробництва.

2. Систему пріоритетів державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій формують складові конституційного, правового та стратегічного характеру. Правові пріоритети визначаються Господарським

кодексом України, положення якого мають прикладний нормативно-правовий характер. Стратегічні пріоритети визначаються Національною економічною стратегією на період до 2030 року та передбачають зростання економіки на базі створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та внутрішнього споживання.

3. Обґрунтовується зміна пріоритетів Національної економічної стратегії на період до 2030 року з виведенням на перші позиції напрямів «Якість життя», «Підприємництво (розвиток підприємства)», «Агропромисловий сектор та харчова промисловість», якими визнається пріоритетність інтересів людини з належним сучасним світовим стандартам продовольчим компонентом. В зв'язку з тим, що харчова промисловість є складовою частиною агропромислового сектору, напрям «Агропромисловий сектор та харчова промисловість» слід подавати за назвою «Агропромисловий сектор». Виокремлення вказаних пріоритетів дозволяє сконцентрувати обмежені ресурси (людські, енергетичні, фінансово-кредитні, матеріальні, техніко-технологічні тощо) на вирішальних для економічного розвитку національного господарського комплексу напрямах та буде слугувати своєрідним тригером висхідного руху інших галузей господарського комплексу країни й сфер життєдіяльності суспільства.

4. Скорочення чисельності науково-дослідних працівників протягом періоду дослідження (на 20695 осіб, 26,1 %), в тому числі за рахунок категорії дослідників (на 12276 осіб, 24 %) засвідчує про ускладнення на шляху інноваційного забезпечення розвитку аграрного підприємництва. Бо науково-дослідні працівники безпосередньо займаються розробкою і впровадженням результатів наукової і науково-технічної роботи в практику підприємницької діяльності, слугуючи визначальним чинником економічного, соціального та інтелектуального зростання підприємств.

5. Ретроспективний аналіз показує, що при зростанні в абсолютних величинах витрат на наукові дослідження (у 2,6 рази) та досить стабільного

росту витрат в науково-дослідні роботи, їх частка у валовому внутрішньому продукті скорочується з 0,75 % (у 2010 р.) до 0,33 % (у 2023 р.). Зменшення питомої ваги витрат в науку у валовому внутрішньому продукті (в 2,3 рази) не відповідає вимогам інноваційної моделі розвитку економіки країни.

6. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва передбачає: стимулювання розвитку в аграрному секторі малого та середнього бізнесу; орієнтування аграрних підприємців на виробництво екологічно чистої продукції; формування в сільській місцевості кластерів, в яких наукові та освітні установи тісно співпрацюють з підприємницькими структурами будівництва, туризму, соціально-культурного сервісу; використання безвідходних технологій та збереження розмаїття живої природи.

7. Доведено, що для нарощування в аграрному підприємстві доданої вартості необхідно забезпечувати оптимальну структуру виробництва для ефективного використання наявних в суб'єкті господарювання ресурсів. Досягається такий результат на основі економіко-математичного моделювання з цільовою функцією, що передбачає максимізацію отримання прибутку та визнання ринком цінності виробленої продукції. Оскільки її споживання виступає заключною ланкою в метаморфозах капіталу, то виробництво товару, готового до придбання кінцевим споживачем, слугує надійною основою для максимізації доданої вартості.

8. Методологічне забезпечення нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва передбачає: планування суб'єктами аграрного підприємництва оптимальної структури виробництва, що максимізує прибуток; подовження ланцюга доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції та реалізації готового до споживання продукції споживачеві; використання інструментарію управління проектами для створення та реалізації ринкового продукту.

9. Планування оптимальної структури виробництва здійснювалося на матеріалах конкретного фермерського господарства на основі економіко-математичного моделювання з цільовою функцією, що передбачає максимізацію прибутку та відповідає критерію оцінки аграрних підприємницьких суб'єктів в умовах ринкової економіки. Оптимізація структури посівних площ та обсягів виробництва продукції розраховувалася за 2 варіантами. З них 1-й варіант проєкту передбачає промислову переробку зерна сорго на крупу в якості фактору нарощування доданої вартості; 2-й варіант проєкту залишає зерно сорго у фермерському господарстві для комерційного продажу на ринку як сировину. За результатами вирішення економіко-математичної задачі, згідно оптимального плану, удосконалюється структура посівних площ, збільшується обсяг виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, здійснюється вертикальна диверсифікація за рахунок введення нового продукту (крупи сорго) в господарський оборот, підвищується загальна економічна ефективність господарства. Значення розрахованих показників чистого доходу, валового прибутку, рівня рентабельності варіанту проєкту з промисловою переробкою сорго на крупи, перевершують значення аналогічних показників варіанту без промислової переробки. Це аргументує економічну доцільність нарощування доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції в аграрному підприємстві.

Основні результати досліджень в частині розділу 3 опубліковано в наукових працях [155;25], оприлюднено на науково-практичних конференціях [159;161;162], використано для навчально-методичного забезпечення викладання управлінських дисциплін в Одеському державному аграрному університеті (додаток Т), прийнято до практичного використання Роздільнянською державною адміністрацією (додаток Н), ФГ «Пан Білан» (Додаток Р), ТОВ «Торговий дім «Куркуль» (Додаток У).

ВИСНОВКИ

Згідно мети й задач проведеного науково прикладного дослідження в дисертаційній роботі здійснено обґрунтування теоретичних та методичних положень, а також в розроблено рекомендації для практики господарювання щодо управління розвитком аграрного підприємництва в умовах сучасних інституціональних трансформацій.

1. Обґрунтовано, що атрибутивними властивості аграрного підприємництва виступають самостійність, ініціативність, екологічність, вмотивованість, вигідність, системність, які доповнюються істотними властивостями (ризиковість, амбітність, добровільність, паритетність, незалежність, рівність, цілеспрямованість, прикладна дієвість). Аграрне підприємництво як економічна категорія відображає самостійну, ініціативну, екологічну, вмотивовану, індивідуальну та системну господарську діяльність в сільському господарстві, що здійснюється фізичними та юридичними особами з метою набуття економічної, соціальної та екологічної вигоди. Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій являє собою цілеспрямований вплив на юридичних та фізичних осіб, які за самостійною ініціативою здійснюють в сільському господарстві систематичну, на власний розсуд і ризик економіко-соціально-екологічну діяльність з виробництва продукції, виконанню робіт, наданню послуг та зайняття торгівлею з метою отримання вигоди в період здійснення глибинних перетворень в сільській громаді та в суспільстві в цілому.

2. Доведено, що основними особливостями управління розвитком аграрного підприємництва є: багатогранність управління завдяки складності його суб'єкта, різноплановість управління завдяки неоднорідної природи управлінського об'єкта, єдність принципів управління універсального та предметного характеру, холістичність управління внаслідок системної взаємодії в цілісному економіко-соціально-екологічному явищі особливостей управлінської праці, специфіки сільського способу життя, відмінностей

сільськогосподарського виробництва, характерних рис глибинних соціально-економічних перетворень в сільському господарстві та загалом в суспільстві. Систему принципів управління розвитком аграрного підприємництва формують підсистеми загального та конкретного призначення. Загальні принципи (історичний, об'єктивний, соціальний, альтернативний, термінологічний, структурно-функціональний, системний, когнітивний, інформаційний) мають універсальний характер та виступають методологічною основою дослідження та реалізації конкретних принципів. Конкретні принципи, маючи предметний характер, безпосередньо реалізуються в управлінській, правовій та підприємницькій діяльності.

3. Встановлено, що науково-економічне забезпечення результативності управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій охоплює різні сфери життєдіяльності людей (економічну, соціальну, екологічну), що спричинює дослідження цього явища реальної економіки міждисциплінарною наукою. Підвищення соціально-економічної результативності аграрного підприємництва передбачає використання здобутків науковців різних видів економічної діяльності з врахуванням особливостей аграрної виробничо-господарської діяльності. Особливої уваги заслуговують наукові напрацювання в розрізі теоретико-методологічних засад процесу забезпечення та реалізації ринкових стратегій, утвердження багатокладності аграрного сектора, формування різнопланових джерел інвестування аграрного підприємництва, нарощування інтелектуального капіталу у системі відтворення та інноваційного розвитку економіки; диверсифікації сільського господарства через його доповнення новітніми товарними лініями, встановлення пріоритетів державної регуляторної політики, обґрунтування заходів з інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі економіко-

математичного моделювання структури виробництва та управління проєктами в аграрних суб'єктах підприємництва.

4. Аналізом макроекономічних показників та індикаторів економічного і демографічного середовища встановлено, що аграрне підприємництво як інституційне утворення відіграє помітну роль в економіці країни. У складі суб'єктів підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві за кількістю в абсолютному виразі переважають юридичні особи – підприємства, а інституційні трансформаційні процеси та аграрна реформа обумовили багатокладний характер аграрного підприємництва. Для аналізу та оцінки інтенсивності динаміки макроекономічних індикаторів економічного середовища і їх впливу на формування умов для розвитку аграрного підприємництва побудовані лінійні трендові моделі, за параметрами яких встановлено закономірності розвитку соціально-економічних індикаторів макроекономіки на основі середнього щорічного зростання або зменшення показників. На основі застосованого методичного підходу встановлено, що тенденції, які спостерігаються у розвитку аграрного підприємництва: скорочення загальної кількості діючих суб'єктів підприємництва, зростання кількості зареєстрованих фермерських господарств, розвиток обслуговуючої кооперації та зростання кількості обслуговуючих кооперативів, зменшення частки прибуткових підприємств в аграрному секторі економіки, сформувались на тлі, з одного боку, економічного зростання з тенденцією до збільшення номінального ВВП в країні, з іншого – тенденціями до зменшення індексу інвестиційної привабливості, високими темпами інфляції та зростанням індексів споживчих цін і цін продукції сільського господарства, зростанням рівня безробіття працездатного населення, зрушеннями у співвідношенні міського і сільського населення на користь міського.

5. Аналізом елементів ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного підприємництва встановлено структурні зрушення у бік підвищення концентрації земельних ресурсів як базового елементу започаткування

аграрного підприємництва. Спостерігається тенденція до зменшення кількості найманих працівників та середньооблікової кількості штатних працівників, що в умовах капіталізації компенсується зростанням авансованого капіталу та його складових: необоротних і оборотних активів. На тлі розширеного відтворення та оновлення основних засобів має місце зростання ступеня їх зносу. На основі дослідження сформованої вибірки суб'єктів підприємництва – юридичних осіб різних організаційно правових форм виявлена помітна диференціація підприємств за розмірами в розрізі інституційно встановлених чинним законодавством критеріїв та за площею землекористування. На основі побудови багатофакторної лінійної регресійної моделі залежності варіації чистого доходу від варіації кількісного виразу елементів ресурсного потенціалу виявлено розрахункові параметри виробничої потужності підприємств досліджуваної вибірки та пряму залежність виробничої потужності від всіх елементів ресурсного потенціалу. На основі багатофакторної моделі, побудованої за степеневою функцією, виявлено ступінь еластичності варіації виробничої потужності на варіацію кількісного виразу елементів ресурсного потенціалу та зростаючий масштаб виробництва в досліджуваній сукупності. Найвищий рівень використання виробничої потужності має місце у середніх та великих за розмірами площі землекористування підприємствах.

6. За підсумками аналізу кінцевих фінансових показників діяльності суб'єктів підприємництва в аграрному секторі виявлено, що результатом використання наявних ресурсів є чистий прибуток та рентабельне здійснення як операційної, так і всієї діяльності. Однак ці показники характеризуються помітною варіацією в динаміці, залежать від технологічної ефективності аграрного виробництва, зростають у сприятливі для урожайності сільськогосподарських культур роки та, навпаки, зменшуються у роки макроекономічної нестабільності та несприятливих погодно-кліматичних

умов для аграрного виробництва, зокрема рослинництва, яке є переважним видом економічної діяльності аграрних підприємців.

Виявлено, що варіація показників фінансових результатів діяльності та використання авансованого капіталу визначає тип економічного розвитку суб'єктів підприємництва, у складі яких в досліджуваній вибірковій сукупності протягом досліджуваного періоду переважали підприємства з переважно екстенсивним типом економічного розвитку. Застосований методичний підхід до факторного аналізу результативної складової процесу інтенсифікації дозволив виявити, що інтенсивний тип розвитку або його варіант з переважним впливом на результативну складову процесу інтенсифікації зростання ефективності використання авансованого капіталу як інтенсивного фактору має місце у великих за площею землекористування підприємствах у сприятливі для аграрного виробництва роки та у підприємствах, що здійснюють діяльність на основі агропромислової інтеграції як фактору підвищення окупності високою доданою вартістю авансованого капіталу. Проведене аналітичне групування досліджуваної сукупності підприємств підтвердило гіпотезу про підвищення ефективності використання авансованого капіталу з зростанням розміру площі землекористування підприємств. Найвищих показників віддачі авансованого капіталу досягли підприємства з площею землекористування понад 3075 га. Доведено прямий вплив розміру підприємства за земельною площею на обсяг чистого доходу з розрахунку на 1 га. Групування за рівнем інтенсивності виробництва, проведене за показником матеріально-речової складової інтенсивності – авансованим капіталом з розрахунку на 1 га площі, вказує на те, що в групі підприємств з концентрацією авансованого капіталу понад 35 тис. грн на 1 га чистий дохід з розрахунку на 1 га збільшився майже у 4 рази: з 11,37 до 43,41 тис. грн., порівняно з групою підприємств, де концентрація авансованого капіталу не перевищувала 15 тис. грн. на 1 га. Проведеним аналізом ефективності підприємницької діяльності досліджуваної сукупності

підприємств встановлено позитивні результати за валовим прибутком і достатньо високий рівень цінової конкурентоспроможності за показником рентабельності продажу. Незважаючи на рентабельну діяльність і соціальну місію, виконувану суб'єктами аграрного підприємництва, виявлено низький рівень матеріальної мотивації праці персоналу в підприємствах приватної форми власності.

7. Виявлено, що систему пріоритетів державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій формують складові конституційного, правового та стратегічного характеру. Обґрунтовується зміна черговості напрямів Національної економічної стратегії на період до 2030 року з виведенням на перші позиції напрямів «Якість життя», «Підприємництво (розвиток підприємництва)», «Агропромисловий сектор та харчова промисловість», якими визнається пріоритетність інтересів людини з належним сучасним світовим стандартам продовольчим компонентом. Виокремлення в число лідерів вказаних напрямів дозволяє сконцентрувати обмежені ресурси (людські, енергетичні, фінансово-кредитні, матеріальні, техніко-технологічні тощо) на вирішальних для економічного розвитку національного господарського комплексу пріоритетах та слугуватиме своєрідним тригером висхідного руху інших галузей економіки й сфер життєдіяльності суспільства.

8. Встановлено, що інноваційне забезпечення розвитку аграрного підприємництва ускладняється через скорочення чисельності науково-дослідних працівників (на 20695 осіб, 26,1 %), в тому числі за рахунок категорії дослідників (на 12276 осіб, 24 %). При зростанні в абсолютних величинах витрат на наукові дослідження (у 2,6 рази) та досить стабільного росту витрат в науково-дослідні роботи, їх частка у валовому внутрішньому продукті скоротилася в 2,3 рази.

Максимальна вартість витрат на наукові дослідження і розробки приходить на підприємницький сектор, питома вага яких в загальній

вартості витрат на науку складає 59,1%, на державний сектор приходить 33,5 %, на вищу освіту – 7,4 %. Підприємницький сектор забезпечує приріст витрат на наукові дослідження і розробки (на 11,2 %), які скорочує державний сектор (на 11,1 %) та вища освіта (на 0,1%). Домінування підприємницького сектора у витратах на наукові дослідження показує орієнтацію підприємців на комерціалізацію науково-дослідних результатів в якості інноваційної складової. Доведено, що інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва стимулює розвиток малого та середнього бізнесу; орієнтує аграрних підприємців на виробництво екологічно чистої продукції; сприяє формуванню в сільській місцевості кластерів, в яких наукові та освітні установи тісно співпрацюють з підприємницькими структурами в будівництві, туризмі, соціально-культурному сервісі.

9. Розроблено методологічне забезпечення щодо нарощування доданої вартості в суб'єктах аграрного підприємництва, що передбачає планування суб'єктами аграрного підприємництва оптимальної структури виробництва з цільовою функцією на максимум прибутку; подовження ланцюга доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції та реалізації готового до споживання продукції споживачеві; використання інструментарію управління проектами для створення та реалізації ринкового продукту. Здійснення аграрного підприємництва згідно результатів вирішення економіко-математичної задачі, удосконалює структуру посівних площ, масштабує обсяг виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, диверсифікує виробничо-господарську діяльність за рахунок введення в господарський оборот нового продукту (круп сорго), підвищує загальну економічну ефективність. Це аргументує економічну, соціальну та екологічну доцільність нарощування доданої вартості за рахунок промислової переробки сільськогосподарської продукції в аграрному підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажаман І.А. Науково-економічне забезпечення розвитку промислового і цивільного будівництва в сільській місцевості : монографія. Одеса: Одеська державна академія будівництва та архітектури. 2016. 392 с.
2. Андрейченко А.В. Науково-економічні основи розвитку безвідходного агропромислового виробництва : монографія. Одеса: Фенікс. 2018. 362 с.
3. Андрійчук В.Г., Сас І.С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти. Монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
4. Антохов А.А. Регіональна економіка та інтелектуалізація суспільства: інноваційні аспекти взаєморозвитку : монографія. Львів: ПП «Видавництво «БОНА». 2016. 421 с.
5. Ареф'єв С. О., Ганущак-Єфіменко Л. М. Підприємницька діяльність як передумова розвитку компетенцій в період економіки знань. *Конкурентоспроможність підприємств у міжнародному цифровому просторі*: монографія / за ред. Ареф'євої О. В. К.: ФОП Маслаков. 2019. С. 86-93.
6. Ачкасова О. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. №37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40> (дата звернення: 10.06.2023).
7. Бабич М.М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика : монографія. Миколаїв: МНАУ, 2018. 399 с.
8. Баженков Є.В. Теоретико-методологічні засади стратегічного управління освітньої галузі : монографія. Одеса: Олді+, 2022. 372 с.
9. Базик О.В. Трансформація управління людськими ресурсами у сфері підприємницької діяльності в епоху цифрових технологій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>(дата звернення: 11.08.2024).

10. Баланюк І., Іваночко Б. Інвестиційне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Аграрна економіка*. 2023. Т. 16. № 1-2. С. 91-98.
11. Бегун С.І., Хомюк Н.Л., Подзізей О.О. Економетричні методи та моделі в прийнятті управлінських рішень в умовах цифрової трансформації. *Економіка та суспільство*. 2024. №66. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-16>(дата звернення: 02.09.2024).
12. Безуглий Д.Г. Проектно-орієнтоване управління стратегічним розвитком територіальних громад: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.04. Дніпро, 2017. 204 с.
13. Бойченко К.С., Сергєєв М.М. Екосистемність та генерування цінностей у підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2024. №64. URL:<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4216/4143>(дата звернення: 04.09.2024).
14. Бондарчук Н.В., Васільєва Л. М., Міньковська А. В. Стратегічне управління інноваційним розвитком аграрного підприємства для забезпечення його фінансово-економічної безпеки. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 23. С. 37-41.
15. Бородіна О.А. Теоретичні та практичні аспекти стратегічного планування в умовах децентралізації. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2016. № 14. С. 104-111.
16. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. К.:ІАЕ УААН, 2003. 277 с.
17. Бородіна О.М. Убезпечення сільського способу життя: європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20-31.
18. Бурляй А.П. Організаційно-економічні засади екологізації аграрної сфери економіки України : монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.». 2019. 348 с.
19. Бушуєв С., Бушуєва Н., Язиков Д. Менеджмент проєктів розвитку

- аграрного сектору на принципах циркулярної економіки. *Управління розвитком складних систем*. 2022. №52. С.21-27. URL:<https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.52.21-27>(дата звернення: 05.12.2022).
20. Бушуєв С., Козир Б. Гібридизація методологій управління інфраструктурними проектами та програмами. *Вісник Одеського національного морського університету*. 2020 №61. С.187-207. URL:<https://doi.org/10.47049/2226-1893-2020-1-5-26>(дата звернення: 18.11.2021).
21. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2024. URL:<https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>(дата звернення: 18.04.2024).
22. Васильєва Л. М. Розвиток економічних зв'язків суб'єктів малого підприємництва в системі відносин аграрного виробництва. *Агросвіт*. 2010. № 13. С. 5-8.
23. Васюта В., Житник О. Особливості діяльності середнього та малого бізнесу в умовах пандемії COVID-19. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-40> (дата звернення: 29.05.2024).
24. Васюта В., Чорновол Н., Горбунова М. Роль підприємництва в розвитку національної економіки. *Галицький економічний часопис*. 2022. вип. 78-79. № 5-6. С. 130-137.
25. Вдовенко Н.М., Кукса І.М., Ільїн В.Ю., Сахацький М.М Інноваційна стратегія формування безпекової системи управління інноваційним розвитком агропродовольчої сфери в умовах діджиталізації. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. Вип. 5 (252). К., 2022. С. 26-33. URL:http://dndiime.org/wp-content/uploads/2022/09/5_2022.pdf

26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1428 с.
27. Відносини власності на землю. Власність у сільському господарстві / [В. Юрчишин, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров та ін.]; за ред. В. В. Юрчишина, П. Т. Саблука. Київ : Урожай, 1993. 349 с.
28. Вітвіцький В. В., Мамчур В. А. Оцінка мотиваційних чинників у розвитку аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. № 4. 2021. с. 76-87. URL:<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104076>(дата звернення: 08.07.2021).
29. Володін С.А. Стимулювання виробництва нішевих культур в Україні на основі фастплант-технологій. *Економіка АПК*. 2021. № 28(2). URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102082> (дата звернення: 14.01.2022).
30. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 6-17.
31. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6-18.
32. Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 6-15.
33. Гайдучий П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні. К.: ДКС Центр. 2020. 544 с.
34. Галицький О.М., Байтаз К.А. Значення галузі рослинництва та проблеми її розвитку в сучасних умовах. *Актуальні аспекти розвитку науки і освіти: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. НПП та молодих науковців, м. Одеса. 13-14 квітня 2021 р./ ОДАУ. 2021. С. 383-384.*
35. Гатаулін А.М. Економіко-математичні методи в плануванні сільськогосподарського виробництва. Київ, 2000. 260 с.

36. Геєць В., Кваснюк Б. Інституційні засади економічних перетворень. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* [за ред. В.М. Гейця]. Київ: Фенікс, 2003. С. 63-65.
37. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми і шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6-19.
38. Гоголя О.П. Сучасні аспекти управління підприємницькою діяльністю сільськогосподарських товаровиробників в умовах глобалізації ринку. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. Вип.11. С.184-188.
39. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV: станом на 24.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
40. Грінченко Ю.Л. Економічна політика розвитку авіаційної галузі України: теорія та практика: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 2020. 512 с.
41. Губені Ю.Е. Підприємництво: Навчальний посібник. Львів: НВФ «Українські технології». 2012. 172 с.
42. Гуменюк М.М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9 (822). С. 80-88.
43. Даніч В.М., Русакова Д.А. Багатофакторні економетричні моделі рівня життя населення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2022. (103) С. 70-76. URL: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-08> (дата звернення: 16.12.2022).
44. Дименко Р.А. Теоретико-методологічні засади процесу державного регулювання та стратегічного розвитку телекомунікаційної індустрії : монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 2019. 365 с.

45. Добровольська Е.В., Покотильська Н.В., Вольський В.А. Сучасні тенденції розвитку аграрного підприємництва. *Агросвіт*. №20. 2023. С. 92-98.
46. Добрунік Т., Кузнецова О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>. (дата звернення: 24.10.2022).
47. Дьяченко Н. К. Особливості застосування математичних методів та моделей в управлінні аграрними підприємствами. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 121-126. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.9.121(дата звернення: 26.02.2021).
48. Європейська бізнес асоціація. Індекс інвестиційної привабливості України 2023. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/EBA-InvestIndex_-2023_UA.pdf (дата звернення: 26.01.2024).
49. Жук М. В. Стратегічні компоненти інституційного механізму розвитку аграрного сектора національної економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-100> (дата звернення: 24.01.2022).
50. Захарченко О.В. Наукові та прикладні засади управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі : монографія. Одеса: КП ОМД. 2019. 307 с.
51. Захарчук О.В., Кісіль М.І., Нечитайло В.В. Стан і перспективи інвестування розвитку сільського господарства в умовах нестабільності. *Економіка АПК*. 2022. № 6. С. 41-56. URL:<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206041>(дата звернення: 06.11.2022).
52. Зерно успіху: вирощування сорго згідно нашого бізнес-плану дозволить отримувати гарний прибуток в посушливих регіонах. Pro-Consulting. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/zerno-uspeha-vyrashivanie-sorgo-po-nashemu-biznes-planu-pozvolit-poluchat-horoshuyu-pribyl-v-zasushlivyh-regionah> (дата звернення: 15.04.2024).

53. Зоря О. П. Теоретико-методологічні засади формування стратегії розвитку аграрних підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 33. С. 171-177.
54. Іванченко В.О. Організаційні засади функціонування інституту підприємництва в економіці. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 109-117.
55. Ільченко Т., Застрожнікова І. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>(дата звернення: 11.03.2023).
56. Ільчук М. М. Нікітченко С. О., Ситник О. О., Павленко В. В. Диверсифікація підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України у повоєнний період. *Економіка АПК*. № 4. 2023. С. 25-35. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202304025> (дата звернення: 29.11.2023).
57. Кабінет міністрів змінив умови кредитування бізнесу за програмою до 5-7-9%. (2023). URL: https://buh.ligazakon.net/news/222270_kabmn-zmniv-umovi-kredituvannya-bznesu-za-za-programoyu-do-5-7-9 (дата звернення: 16.12.2023).
58. Кармазіна М., Шурбована О. „Інститут” та „інституція”: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10-19.
59. Ковбаса О. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*. 2024. №62. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69> (дата звернення: 19.08.2024).
60. Ковбаса О. Компоненти стратегічного розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-123> (дата звернення: 30.09.2024).

61. Ковбаса О., Максичка А. Сучасний стан розвитку малого підприємства в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-26> (дата звернення: 13.04.2024).
62. Колот В. М., Репіна І. М., Щербина О. В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура. Київ : КНЕУ, 2009. 463 с.
63. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.02.2021).
64. Корінець Р.Я., Перерва Г.Л. Оцінка перспектив підтримки підприємництва територіальними громадами. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 99-107.
65. Красноносова О.М., Пономаренко Є.В., Харченко Р.В. Теорія та практика вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі. *Бізнес Інформ*. 2021. № 11. С. 281-286.
66. Красноруцький О.О., Міненко С.І. Побудова комплексного механізму управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства в умовах еволюції ринкових відносин. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 18-23.
67. Красота О. В., Кір'єв І. С. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макроекономічної стабільності. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2021/100.pdf (дата звернення: 29.05.2024).
68. Криленко В.І. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми регулювання та забезпечення : монографія. Миколаїв: Видавець В.П. Шамрай. 2014. 468 с.
69. Крисанов Д. Ф., Варченко О. М. Агропродовольчі ланцюги: ключові проблеми створення та розбудови. *Економіка та прогнозування*. 2017. С.

- 72-91. URL: <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.072>. (дата звернення: 02.06.2019).
70. Кропивко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 26-36.
71. Крюкова І. О., Степаненко С. В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 3-12.
72. Кучер Л., Хелдак М. та Орленко А. Управління проектами в органічному сільськогосподарському виробництві. *Економіка сільського господарства та ресурсів: Міжнародний науковий електронний журнал*. 2018. №4 (3). С. 104–128. URL: <https://doi.org/10.51599/are.2018.04.03.08> (дата звернення: 29.10.2023).
73. Лагодієнко Н.В., Лагодієнко В.В. Оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. № 4. С. 265-281.
74. Лебідь Ю.О. Побудова економетричних моделей для аналізу та прогнозування інвестиційного клімату в Україні. *Ефективна економіка*. № 12. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5989> (дата звернення: 17.07.2020).
75. Левіна-Костюк М.О., Мельничук О.І., Даніленко О.В., Лагодієнко В.В., Ткачук Г.О. Оптимізація виробничої діяльності фермерського господарства з використанням економіко-математичних методів. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Том 6, №4. С. 112-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2021_6_4_15 (дата звернення: 30.01.2022).
76. Лівінський А. І. Державне регулювання, сертифікація виробництва та реалізація органічної продукції в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. №6. С. 167-173.

77. Лівінський А. І., Найда А. В. Органічне виробництво як складова аграрного бізнесу в Україні. *Актуальні аспекти розвитку науки і освіти: мат-ли II Міжнар. наук.-практ. конф. наук.-педагог. працівників та молодих науковців, м. Одеса, 08-09 грудня 2022 р. / ОДАУ. Одеса, 2022. С. 610-614.*
78. Лівінський А.І., Мельничук О.І., Петренко О.П. Макроекономічні та інституціональні аспекти моделі розвитку аграрного підприємництва. *Трансформаційна економіка*. 2024. №2 (07). С. 130-135. URL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/127> (дата звернення: 27.03.2024).
79. Лівінський, А., Мельничук, О., Петренко О. Розвиток фермерства як форми аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Сталий розвиток економіки*. 2024. №1(48). С. 378-383. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1082> (дата звернення: 22.04.2024).
80. Лозинська Т. М. До проблеми вживання термінів інститут і інституція в контексті інституціонального аналізу. *Бізнес інформ*. 2014. № 7. С. 8-13.
81. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 344 с.
82. Лопатинський Ю. М., Кифяк В. І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
83. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
84. Лункіна Т.І. Соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки України : монографія. Миколаїв: МНАУ. 2018. 632 с.
85. Лупенко Ю. О. Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій. *Економіка АПК*. 2021.

- № 6. С. 6 - 15. URL:<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006> (дата звернення: 08.03.2022).
86. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року: монографія. Київ: ННЦ "ІАЕ". 2020. 60 с.
87. Лупенко Ю.О. Гуторов О.А. Виробнича типізація сільськогосподарських товаровиробників України: монографія. Харків: ТОВ «Смугаста типографія» 2016. 240 с.
88. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*, 2018, № 11. С. 9-18. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009> (дата звернення: 22.01.2020).
89. Макалюк І., Кашпуренко Т., Баранніков М. Становище підприємств аграрного сектору України в умовах війни: фінансово-інвестиційні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-7> (дата звернення: 15.04.2023).
90. Максичка А., Ковбаса О. Удосконалення системи управління малим підприємством для забезпечення його розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-140> (дата звернення: 26.05.2024).
91. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.
92. Малік М. Й., Забуранна Л. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5-14.
93. Малік М. Й., Кравченко С. А., Шпикуляк О. Г., Гудзь Г. О. Розвиток суб'єктів малого підприємництва з виробництва зернових, бобових і насіння соняшнику в умовах воєнного часу. *Економіка АПК*. 2024. № 1.

- С. 41 - 53. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401041> (дата звернення: 11.02.2024).
94. Малік М. Й., Мамчур В. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. *Економіка АПК*. 2019. № 4. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904039> (дата звернення: 21.05.2020).
95. Малік М. Й., Мамчур В. Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 9. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009030> (дата звернення: 26. 11.2020).
96. Малік М. Й., Швець А.А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2021. № 7. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050> (дата звернення: 23. 05.2022).
97. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. №5. С. 87-95.
98. Малік М.Й., Кравченко С. А., Шпикуляк О, Г., Малік Л. М., Южикова В. А. Адаптація суб'єктів підприємництва аграрного сектору економіки до діяльності в умовах воєнного часу. *Економіка АПК*. 2022. № 6. С. 28-40. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206028> (дата звернення: 12. 11.2022).
99. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. №2. С. 5-16.
100. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 1 (24). С. 45-53.
101. Маргасова В., Вдовенко Н. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору з урахуванням структурних змін для груп суспільних

- інтересів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. №4 (32). С. 109-120. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-109-120](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-109-120) (дата звернення: 25.10.2023).
102. Мацібора Т. В. Оцінка інвестиційної привабливості продукції сільгосп підприємств. *Економіка АПК*. 2019. №. 1. С. 50-55.
103. Меглей В.І. Еколого-економічний розвиток аграрного сектора України: перспективи державного регулювання. *Науковий погляд : економіка та управління*. 2017. № 2 (58). С. 136-146.
104. Медвідь В., Коблянська І., Ковальова О. Особливості реалізації практик проєктного менеджменту в об'єднаних територіальних громадах України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Т. 6. № 11. С. 349-355.
105. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність : монографія. Херсон. Видавничий дім «Гельветика». 2018. 632 с.
106. Мельник Л.Ю. Формування економіки знань в аграрній сфері: теорія, методологія, діагностика : монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 354 с.
107. Методичні підходи до оцінки підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки / Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 57 с.
108. Мірзоєва Т.В., Степасюк М.О. До питання доданої вартості. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 58. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-37> (дата звернення: 24.11.2023).
109. Мірошник Р.О., Прокоп'єва У.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2020. Т. 4. №1. С. 63-71.

110. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. 438 с.
111. Надвичиний С.А. Економічний розвиток аграрної сфери регіонів України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика : монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2018. 344 с.
112. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Дата оновлення: 04.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
113. Неміш Д.В., Гуменюк М.М., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Перспективи розвитку особистих селянських господарств в контексті адміністративної децентралізації. *Вісник аграрної науки*. 2021. №2 (815). С. 76-87. URL: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202102-10> (дата звернення: 23.07.2021).
114. Нікітенко К.С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. *Ефективна економіка*. 2021. №12. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf (дата звернення: 15.03.2022).
115. Новак І.М. Стратегічні засади ефективного інвестування аграрного сектора економіки України : монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.». 2017. 396 с.
116. Новаковський Л. Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 21-23.
117. Нужна С. А., Мороз С. І. Економіко-математичне моделювання в бізнес-плануванні підприємств аграрної сфери. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: [10.32702/2307-2105-2021.4.104](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.4.104) (дата звернення: 16.11.2022).

118. Олійник Т. Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного підприємництва в Миколаївській області. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 76-78.
119. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019, 212 с.
120. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. Стан кредитування підприємств АПК. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-ark> (дата звернення: 12.08.2024).
121. Охота Ю. В. Підприємницька діяльність в аграрному секторі: сутність, організаційно-правова форма та інші основні аспекти. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6193> (дата звернення: 05.04.2019).
122. Оцінка ефективності проекту. URL: <https://buklib.net/books/22886/> (дата звернення: 15.07.2022).
123. Палійчук Є., Пінцак С., Свирид К. Аграрне підприємництво та його місце в економіці України. *Збірник наукових праць. Геополітика України: історія і сучасність*. 2021. Випуск 2 (27). С. 154-160.
124. Панасейко І. М., Панасейко С. М., Панасейко М. С. Економічний зміст прибутку як основного джерела власних фінансових ресурсів підприємства та об'єкта оподаткування. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2024. №1. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-1-9620> (дата звернення: 14.08.2024).
125. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія. [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ». 2023. 208 с.

126. Плетньова Ю. К., Марченко В. М. Формування ланцюгів доданої вартості аграрного підприємства. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С. 184-190.
127. Погріщук Г.Б. Інноваційно-орієнтований розвиток сільськогосподарського виробництва на засадах екологізації : монографія. Тернопіль: Крок. 2016. 428 с.
128. Полгородник Ю. Стратегічне управління розвитком підприємства: ризики та перспективи. *Ефективна економіка*. 2023. №10. URL: doi: 10.32702/2307-2105.2023.10.54 (дата звернення: 18.12.2023).
129. Поленкова М.В. Тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств у період структурних змін в аграрному секторі України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2020. Вип. 26. С. 42-47.
130. Полякова О. Ю., Хаустова В. Є., Леванда О. М. Аналіз проблем і тенденцій розвитку сільських територій України *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 229-250.
131. Полянська А., Запущляк І., Вербовська Л. Управління розвитком територіальних громад на засадах проєктного підходу: досвід, інструменти та фінансування. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2021. Т. 23. № 1. С. 75-88.
132. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень: Закон України редакція від 19.07.2022. № 2435-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2435-20#Text> (дата звернення: 24.08.2022).
133. Про надання фінансової державної підтримки. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. №28. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP200028?an=1> (дата звернення: 03.09.2020).

134. Про підприємництво: Закон України від 26.02.91 №698-XII: станом на 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (дата звернення: 18.03.2022).
135. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках. Розпорядження КМУ України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р Київ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
136. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV: станом на 24.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>(дата звернення: 28.10.2021).
137. Проданова Л. В., Котляревський О. В. Мотиваційний механізм розвитку підприємницької діяльності в економіці України: монографія. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В. 2019. 240 с.
138. Прямі іноземні інвестиції в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/> (дата звернення: 12.01.2024).
139. Радченко О.П. Теоретико-методологічні засади структурно-функціонального забезпечення розвитку АПК : монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 2019. 358 с.
140. Райтер Н., Мацьків Г. Ризики аграрного підприємництва в умовах війни. *Аграрна економіка*. 2023. Т. 16. № 1-2. С. 41-50.
141. Рогачевський О.П. Теоретико-методологічні засади забезпечення стратегічного управління у системі охорони здоров'я в умовах глобальних викликів: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 2020. 374 с.
142. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Аналітична доповідь. Керівник проекту О. Пищуліна. Київ, Центр Разумкова; Вид. «Заповіт». 2018. 367 с. URL:

- razumkov.org.ua/uploads/article /2018_LUD_KAPITAL.pdf (дата звернення: 14.05.2019).
143. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
144. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
145. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. К.: ІАЕ. 1997. 272 с.
146. Романовська А. В. Критерії оцінювання ефективності діяльності соціально орієнтованого підприємства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2024. №4. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-4-9855> (дата звернення: 30.07.2024).
147. Россоха В. В. Формування вартості та доданої вартості в агропродовольчій сфері. *Агросвіт*. 2024. № 1. С. 3-10.
148. Руденко К., Гіржева О., Рижикова Г., Накіско О. Управління ризиками в системі антикризового стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. *Моделювання розвитку економічних систем*. 2023. №3. С.155-162. URL: doi: 10.31891/mdes/2023-9-21 (дата звернення: 19.08.2023).
149. Рудь В. В. Формування доданої вартості підприємствами м'ясопереробної галузі. *Агросвіт*. 2015. № 11. С. 70-73.
150. Ручинська Н. С. Економіко-статистичний аналіз діяльності фермерського господарства. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 4. С. 287-294.

151. Саблук П. Т. Ринок землі на часі. *Вісник аграрної науки*. 2019. № 4. С. 82-85.
152. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6-17.
153. Саблук П.Т. Проблеми модернізації земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 10. С. 21-29.
154. Самофатова В.А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління : монографія. Одеса: Астропринт. 2018. 312 с.
155. Сахацький М. М. Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва. *Агросвіт*. 2024. № 16 С. 177-183. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.16.177>
156. Сахацький М.М. Особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-149>
157. Сахацький М.М., Моржуєва Я.Г. Управління розвитком аграрного підприємництва. *Сучасний менеджмент в агробізнесі: проблеми та рішення*: матеріали Міжвуз. наук.-практ. Інтернет-конф. за міжн. участю. Одеса: ОДАУ. 2019. С. 220-224.
158. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. *Інноваційна економіка*. 2019. №7-8. С. 52-56.
159. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Особливості управління проектами в аграрному підприємстві. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIV Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19-20 жовт. 2023 р. /ОДАБА. 2023. С. 55-60. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Materiali_konferentsii_UP_2023.pdf

160. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжн. участю, м. Полтава, 17 лист. 2021 р./ ПДАУ, 2021. С. 305-308. URL:<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/8654/materialyvivseukrayininternet-konfer5.pdf>
161. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління маркетинговими проектами: ретроспектива і перспективи. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIII Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 20-21 жовт. 2022 р. /ОДАБА. 2022. С. 154-159. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Konferentsiya_UP__2022.pdf
162. Сахацький М.П., Серман В.К., Сахацький М.М., Запша Г.М. Інституціональні основи управління проектами диверсифікації виробничо-господарської діяльності підприємств. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 13-14 лист. 2020 р. /ОДАБА. 2020. С. 206-209. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/KONFERENTSIYA-UP_2020_-CH1.pdf
163. Сахацький, М., Запша, Г., Сахацький, М., Дідур, Г., Клочан, І. Модернізація виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. №5 (40). С. 596-608. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v5i40.245250>
164. Світовий О. М. Принципи та особливості методології дослідження доданої вартості в зернопродуктовому підкомплексі. *Науковий вісник*

- Херсонського державного університету. Випуск 5. Частина 1. 2014. С. 255-258.*
165. Світовий О.М. Управління виробництвом та збутом зерна і продуктів його переробки в контексті максимізації доданої вартості. *Вісник соціально-економічних досліджень. 2021. № 3-4 (78-79), С. 66-80.*
166. Сичова М. О., Шевченко Н. О. Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону. *Агросвіт. 2010. № 13. С. 2-4.*
167. Сільське господарство України за 2017 рік: статистичний збірник. Київ : Держ. служба статистики України, 2018. 245 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (дата звернення: 10.08.2019).
168. Сільське господарство України за 2020 рік: статистичний збірник. Київ : Держ. служба статистики України, 2021. 230 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення: 30.06.2022).
169. Сільське господарство України за 2021 рік: статистичний збірник. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. 220 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (дата звернення: 30.06.2022).
170. Сільське господарство України за 2022 рік: статистичний збірник. Київ : Держ. служба статистики України, 2023. 164 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf (дата звернення: 16.11.2023).
171. Сіренко Н.М., Мельник О.І. Розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки України : монографія. Миколаїв: МНАУ, 2016. 241 с.
172. Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. 2-ге вид., виправлене і допов. К.: Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.

173. Смесова В., Яськов Є. Інвестиційна привабливість економіки України: сучасний стан та рейтингове оцінювання. *Економіка та суспільство*, 2024. №64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4261/4186> (дата звернення: 23.08.2024).
174. Спаський Г.В. Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49-52.
175. Стандарт з управління проектами та настанова до зводу знань з управління проектами РМВОК®. Сьоме видання. 2021. 274 с.
176. Статистичний щорічник України 2022. Київ : Держ. служба статистики України, 2023. 387 с. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024->(дата звернення: 08.07.2024).
177. Степенко С., Лазаренко І. Застосування економіко-математичного моделювання для аналізу у галузі сільського господарства. *Економіка та суспільство*. 2021. №33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/901> (дата звернення: 12.11.2021).
178. Сушильна машина для зерна сорго. Topr Machinery. URL: <https://ua.tpmach.com/agricultural-processing-machinery/grain-sorghum-drying-machine.html> (дата звернення: 8.05.2024).
179. Технологія вирощування сорго. Поради фахівців. Головне управління Держпродспоживслужби в Черкаській області. URL: <https://www.cherk-consumer.gov.ua/novyny/2524-tekhnohiiia-vyroshchuvannia-sorho-porady-fakhivtsiv> (дата звернення: 20.02.2022).
180. Ушакова А.С., Шаров Ю.П. Вимірювання й оцінювання проектних компетентностей членів об'єднаних територіальних громад. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Т. 3. № 38. С. 164–169.
181. Федунчик Л. Г. Реалії ринку праці України. Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України : тези доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів / упоряд. О. П. Канівець, Л. Г. Новаш. Київ : ІПК ДСЗУ, 2015. С. 126–128.

182. Ходаківська О. В., Патица Н.І., Гаргасас А. Методологічні основи оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 2. С. 66-78. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2019.84.05> (дата звернення: 03.09.2020).
183. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 24.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.05.2024).
184. Чайковська М.П. Концептуально-методологічні засади управління маркетинговими ІТ-проектами в умовах цифрових трансформацій : монографія. Одеса: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 370 с.
185. Черних О.В., Брюховецька Н.Ю. Особливості формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах. (Науково-дповідна записка). Київ – Краматорськ. 2017. 34 с.
186. Чернявська Є. І., Стрижко О. В. Сутність та структура корпоративної культури підприємства в контексті економічного підходу. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2012. № 7(178). С. 349-353.
187. Чуприна Л.В., Юзовицька С.А. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його використання в Україні. *Інфраструктура ринку. Економіка та управління підприємствами*. 2019. Випуск 32. С. 264-269. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/32_2019_ukr/41.pdf (дата звернення: 29.05.2024).
188. Шеленко Д. І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 476 с.
189. Шеленко Д.І. Організаційно-правові форми господарювання в інституційному механізмі державного регулювання розвитку аграрного підприємництва. Розвиток та регулювання підприємницької діяльності господарських формувань на селі: теоретико-методичний аспект:

- колективна монографія. за ред. М. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 192 с. С. 33-72. <https://zenodo.org/records/10367097> (дата звернення: 17.01.2024).
190. Шеленко Д.І., Дюк А.А., Мацола М.М. Державне регулювання розвитку аграрного підприємництва в умовах системних безпекових викликів. *Економіка і суспільство*. 2023. № 56. URL:<http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3011/2933> (дата звернення: 19.01.2024).
191. Шеремет О.О. Теоретико-методологічні засади процесу забезпечення та реалізації ринкових стратегій у харчовій промисловості : монографія. Херсон: «ОЛДІ-ПЛЮС», 2019. 375 с.
192. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.
193. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Кравченко С. А., Забуранна Л. Організаційно-економічне забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва в сільському господарстві в умовах воєнного стану. *Економіка АПК*. 2024. №2. С. 60-70. URL:<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202402060> (дата звернення: 06.04.2024).
194. Шпикуляк О., Ксенофонтowa К. Державне та ринкове регулювання розвитку аграрного підприємництва як інституційної соціально-економічної системи: управлінський аспект. *Економіка та суспільство*. 2023. №56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3067> (дата звернення: 19.01.2024).
195. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. №6. С. 73-82.
196. Шпикуляк, О. Г., Беженар, І. М., Білокінна, І. Д. Сучасні тенденції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі і фермерських господарствах. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та*

- управління. 2023. №8. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-04-04> (дата звернення: 16.12.2023).
197. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 3-9.
198. Юрчик У. Б. Взаємозв'язок ефективності ринку праці та його інституційного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 17(4). С. 109-113.
199. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах. К.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ». 2013. 424 с.
200. Юрчук Н.П. Теоретичні аспекти економетричного моделювання виробничої діяльності підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. Випуск 13. Частина 4. 2015. С. 177-179.
201. Low, Hamish, and Costas Meghir. 2017. "The Use of Structural Models in Econometrics." *Journal of Economic Perspectives*, 31 (2): 33–58. DOI: 10.1257/jep.31.2.33
202. Mugabe, R., Liu, S., Byiringiro, E. and Bruce, G. (2024) Does ICT Development, Innovation Dissemination Promote Economic Growth and Human Capital? An Econometric Approach Based on East African Countries. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 12, 172-203. doi: [10.4236/jhrss.2024.121010](https://doi.org/10.4236/jhrss.2024.121010).
203. Pindyck, R.S. and Rubinfeld, D.L. (1998) *Econometric Models and Economic Forecasts*. 4th Edition, Irwin-McGraw- Hill, Boston.
204. Ненук, О. В., & Козловський, С. О. (2019). Економетричне моделювання показників ефективності використання основних засобів лісогосподарського підприємства. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(4), 28-32. <https://doi.org/10.15421/40290405>

205. Tanklevska, N., Cherniavska, T., Skrypnyk, S., Boiko, V., & Karnaushenko, A. (2023). Financing of Ukrainian agricultural enterprises: Correlation-regression analysis. *Scientific Horizons*, 26(8), 127-139. doi: 10.48077/scihor8.2023.127.
206. Didur H.I., Sakhastkyi M.M. Farms as a Form of Agrarian Entrepreneurship. V International Eurasian Agriculture and Natural Sciences Congress. Ankara, Turkey, October 23-24, 2021. C.135-140. URL: https://agrieurasia.com/pdf/Metin_Tam.pdf
207. North D.C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press. 152 p. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/institutions-institutional-change-and-economic-performance/an-introduction-to-institutions-and-institutional-change/9BE4410BDF9D2227071D753263A082E9> (accessed August 08, 2023)
208. Veblen Th. (1994). *The Theory of the Leisure Class*. New York: Dover Publications; Reprint edition, 256 p. Available at: <https://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf> (accessed July 03, 2023)
209. Weber M. (1978). *Economy and society*. Berkeley: University of California press, 1459 p. Available at: <https://archive.org/details/MaxWeberEconomyAndSociety/mode/2up?view=thheater> (accessed July 02, 2022)
210. Bosch Packaging Technology Becomes Syntegon. *Packaging Strategies*. URL: https://www.packagingstrategies.com/articles/95305-bosch-packaging-technology-becomes-syntegon?utm_source=chatgpt.com (accessed July 02, 2024)
211. Machine condition monitoring for elevators. Buhlergroup. URL: <https://www.buhlergroup.com/global/en/services/digital-services/machine-condition-monitoring.html>(accessed July 04, 2024)

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1

Вихідна інформація для визначення розмірів підприємств досліджуваної сукупності, 2022 рік

Підприємства	Вартість активів				Чистий дохід від реалізації, тис. грн	
	на початок року, тис. грн	на кінець року, тис. грн	в середньому за рік		тис. грн	тис. євро*
			тис. грн	тис. євро*		
ДП ДГ "Андріївське"	49324	109147	79235,5	2332	35371	1041
ДП «Експериментальна база «Дачна»	28020	29754	28887	850	22990	677
ПП Агрофірма «Єдність»	53429	58220	55824,5	1643	32709	963
ПП «Зето»	116413	123654	120034	3532	28601	842
ПП «УКР ТЕРРА плюс»	53101	71678	62389,5	1836	23053	678
СВК «Буджак»	53512	54033	53772,5	1582	10687	315
СВК «Прогрес»	42038	66312	54175	1594	53930	1587
СВК «Родина»	167066	164091	165579	4873	214281	6306
СВК «Бесарабський»	34194	36374	35284	1038	22968	676
ТОВ «Світанок Старі Маяки»	235941	283098	259520	7637	192337	5660
ТОВ «Агрофірма Мар'янівська»	74661	100160	87410,5	2572	85971	2530
Агрофірма «Євріка» ТОВ	241365	401798	321582	9464	310195	9129
СТОВ «ІВА»	53394	51331	52362,5	1541	24778	729
СТОВ «Агрофірма Петродолинське»	187130	210090	198610	5845	120962	3560
ТОВ «Трофімова»	47274	30383	38828,5	1143	18241	537
ФГ «Агрофірма Бургуджі»	251268	314278	282773	8322	169076	4976
ФГ «Сатурн»	117513	131419	124466	3663	59253	1744

*Розраховано за офіційним курсом гривні до євро, встановленим Національним банком України, середнім за рік 33,98 грн

Побудовано за даними фінансової звітності підприємств (ф.№1, ф.№2)

Таблиця А.2

Описова статистика показників розмірів підприємств досліджуваної вибіркової сукупності

Статистичні характеристики показників вибіркової сукупності	Активи підприємств, тис. грн	Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн
Середнє	118866,5794	83847,28824
Стандартна похибка	22717,34922	21215,88484
Стандартне відхилення	93666,03036	87475,33414
Мінімум	28887	10687
Максимум	321581,5	310195
Показник варіації, %	19,11	25,30

Розраховано у середовищі Excel за даними таблиці 1

Додаток Б
Таблиця Б.1

Розподіл підприємств на групи за площею землекористування

Підприємства	Площа землекористування , га		
	2020 р.	2021 р.	2022 р.
<i>Малі підприємства</i>			
ПП «Укртерра»	387	381	381
ФГ Сатурн	464	470	472
СВК «Буджак»	493	484	484
ТОВ «ИВА»	450	450	450
<i>Середні підприємства</i>			
ТОВ «Трофімова»	1760	1760	698
ПП «ЗЕТО»	1137	1173	1164
Агрофірма «Евріка» ТОВ	1592	1545	1526
ДП ЕБ «Дачна»	1863	1863	1863
<i>Великі підприємства</i>			
СВКМ «Прогрес»	1436	2175	2162
СВК «Бесарабський»	3274	3207	2992
ТОВ Агрофірма «Петродолинське»	2625	3120	3087
ПП АФ «Єдність»	3136	3119	3097
<i>Надвеликі підприємства</i>			
ДП ДГ «Андріївське»	5213	5213	5213
ТОВ Агрофірма «Мар'янівська»	5465	5465	5465
СВК «Світанок Старі Маяки»	5646	7660	7421
ФГ Агрофірма «Бургуджі»	4967	8180	7510
СВК «Родина»	8655	8600	8600

Побудовано за даними статистичної звітності ф. №29 сг.

Додаток В
Таблиця В.1

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) від варіації кількісного виразу факторів ресурсного потенціалу досліджуваних підприємств (лінійна модель)

Виведення підсумків

Регресійна статистика

Множинний R	0,982101
R-квадрат	0,964522
Нормований R-квадрат	0,946783
Стандартна похибка	16248,14
Спостереження	13

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	4	5,74E+10	1,44E+10	54,37289	7,7E-06
Залишок	8	2,11E+09	2,64E+08		
Разом	12	5,95E+10			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	-31005,6	11693,91	-2,65143	0,029191	-57971,8	-4039,37	-57971,8	-4039,37
Змінна X 1	3,456969	2,728992	1,266756	0,240876	-2,8361	9,750037	-2,8361	9,750037
Змінна X 2	0,543621	0,179667	3,025721	0,016416	0,129309	0,957933	0,129309	0,957933

Змінна X 3	0,695349	0,073671	9,438558	1,3E-05	0,525463	0,865234	0,525463	0,865234
Змінна X 4	3,681767	0,995008	3,700239	0,006041	1,387275	5,97626	1,387275	5,97626

ВИВЕДЕННЯ ЗАЛИШКУ

<i>СПОСТЕРЕЖЕННЯ</i>	<i>Розрахункове Y</i>	<i>Залишки</i>
1	24836	1423
2	73890	-13903
3	25233	273
4	60608	-28869
5	22865	21794
6	148810	5353
7	163424	-7100
8	47400	17661
9	208259	12250
10	97949	-3039
11	28090	2717
12	198875	-1636
13	34858	-6924

Додаток Г
Таблиця Г.1

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) від варіації кількісного виразу факторів ресурсного потенціалу досліджуваних підприємств (ступенева модель)

Регресійна статистика

Множинний R	0,973931
R-квадрат	0,948541
Нормований R-квадрат	0,922811
Стандартна похибка	0,226992
Спостереження	13

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	4	7,598104	1,899526	36,86568	3,36E-05
Залишок	8	0,412205	0,051526		
Разом	12	8,010308			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	-2,8287	1,40245	-2,017	0,07843	-6,0628	0,40535	-6,0628	0,40535
Змінна X ₁	0,24623	0,13359	1,8432	0,10254	-0,0618	0,5543	-0,0618	0,5543
Змінна X ₂	0,18821	0,10516	1,78976	0,11128	-0,0543	0,43072	-0,0543	0,43072
Змінна X ₃	0,5755	0,09043	6,3644	0,00022	0,36698	0,78403	0,36698	0,78403
Змінна X ₄	0,42129	0,11867	3,5501	0,00751	0,14764	0,69494	0,14764	0,69494

Таблиця Г.2

Результати регресійного аналізу залежності варіації чистого доходу від варіації чисельності персоналу в досліджуваних аграрних підприємствах

(дані в динаміці за 2020 -2022 рр.)

Сформовано за даними державного статистичного спостереження «Структурне обстеження підприємства» Форма № 1-підприємництво (річна)

Підприємство	Персонал, осіб	Чистий дохід, тис. грн
ДП "Дачна"	53	22990
	53	27958
ДП "Андріївське"	110	27590
	139	92384
	139	35379
ПП "Єдність"	58	29266
	48	18960
	58	27098
	40	24794
	34	41075
ПП "Зето"	18	38015
	18	43753
	18	28601
Агрофірма "Евріка" ТОВ	317	164234
	291	142239
	194	130781
	199	196575
	169	403843
СВК "Бесарабський"	92	23153
	92	37682
	90	22968
ФГ "Сатурн"	33	59254
	34	54836
	25	49684

Додаток Д
Таблиця Д.1

Групування досліджуваних підприємств за площею землекористування

Підприємства	Площа, га	З розрахунку на 1 га площі землекористування, тис. грн				Чистий дохід з розрахунку на 1 грн авансованого капіталу, грн
		основний капітал	оборотний капітал	витрати на оплату праці	чистий дохід	
<i>I група – до 1917 га</i>						
ПП «ЗЕТО»	1158	12,9	85,6	2,5	27,4	0,28
ТОВ «Трофімова»	1406	2,3	28,2	4,8	21,9	0,72
ДП ЕБ «Дачна»	1863	2,9	11,5	4,7	13,7	0,95
У середньому	1107	5,3	36,2	4,1	19,9	0,48
<i>II група 1918 – 3075 га</i>						
СВК «Прогрес»	1924	5,7	17,2	2,6	23,2	1,02
СТОВ Агрофірма «Петродолинське»	2944	14,3	30,9	3,0	32,2	0,71
ПП АФ «Єдність»	3117	2,1	14,2	0,9	8,4	0,52
СВК «Бесарабський»	3158	7,0	3,8	3,0	8,8	0,81
У середньому	2786	7,3	16,2	2,3	17,4	0,74
<i>III група понад 3075 га</i>						
ДП ДГ «Андріївське»	5213	4,4	4,8	3,0	11,5	1,25
ТОВ Агрофірма «Мар'янівська»	5465	5,0	8,5	0,6	11,9	0,88
СВК «Родина»	5752	6,9	16,5	3,4	26,8	1,15
ФГ Агрофірма «Бургуджі»	6886	19,7	20,2	1,4	28,6	0,72
СВК «Світанок Старі Маяки»	6909	3,5	27,8	0,9	22,6	0,72
У середньому	6045	8,3	16,5	1,8	20,9	0,85
Показники III групи до I	5,46	1,05	1,55	0,46	0,44	1,77

Додаток Е

Економічна ефективність функціонування досліджуваних підприємств
вибіркової сукупності

Таблиця Е.1

Економічна ефективність функціонування державних підприємств

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
ДП ЕБ «Дачна»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,15	1,19	1,22	0,07
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	15,34	19,33	21,98	6,65
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	13,30	16,20	18,02	4,72
Норма прибутку на авансований капітал, %	1,19	1,65	1,08	-0,11
ДП «Андріївське»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,02	1,12	0,48	-0,54
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	2,05	11,50	6,19	4,14
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	2,01	10,32	12,78	10,78
Норма прибутку на авансований капітал, %	-6,98	1,83	1,21	x

Розраховано за даними фінансової звітності підприємств ф. №1, ф. №2

Таблиця Е.2

Економічна ефективність функціонування приватних підприємств

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
ПП «Зето»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,49	1,62	1,42	-0,07
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	47,26	63,24	55,16	7,90
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	31,72	39,02	38,89	7,18
Норма прибутку на авансований капітал, %	12,25	15,47	9,27	-2,98
ПП «Єдність»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,85	1,25	1,13	0,28
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-19,89	25,14	9,16	29,06
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-23,52	20,06	8,12	31,63
Норма прибутку на авансований капітал, %	-9,43	11,07	4,76	14,19
ПП «УКР ТЕРРА»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,77	1,93	1,52	-0,24
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	39,73	78,14	26,56	-13,18
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	22,51	40,54	17,46	-5,05
Норма прибутку на авансований капітал, %	8,13	19,18	6,45	-1,68

Розраховано за даними фінансової звітності підприємств ф. №1, ф. №2

Таблиця Е.3

Економічна ефективність функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
СВК «Бесарабський»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,91	1,31	1,13	0,22
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-9,28	31,32	12,99	22,27
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-10,22	23,85	11,50	21,72
Норма прибутку на авансований капітал, %	-16,22	1,68	7,29	23,50
СВК «Прогрес»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,73	2,18	1,25	0,52
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-30,95	107,22	15,25	46,20
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-42,17	49,24	12,20	x
Норма прибутку на авансований капітал, %	-27,18	91,93	12,15	x
СВК «Родина»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,69	1,77	1,24	0,55
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-31,06	76,58	23,94	x
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-45,06	43,34	19,32	x
Норма прибутку на авансований капітал, %	-37,66	49,15	13,41	x
СВК «Світанок Старі Маяки»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,09	2,72	2,00	0,91
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	8,79	171,55	99,76	90,96
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	8,08	63,17	49,94	41,86
Норма прибутку на авансований капітал, %	-9,83	28,07	24,03	x
СВК «Буджак»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,07	2,63	1,22	0,15
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	7,1	163,9	21,7	14,6
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	6,6	62,1	17,8	11,2
Норма прибутку на авансований капітал, %	-7,4	82,9	0,09	x

Розраховано за даними фінансової звітності підприємств ф. №1, ф. №2

Таблиця Е.4

Економічна ефективність функціонування товариств з обмеженою відповідальністю

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
Агрофірма «Еврика» ТОВ				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,15	1,52	1,66	0,51
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	47,92	16,80	66,25	18,34
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	41,52	11,04	39,85	-1,67
Норма прибутку на авансовий капітал, %	2,39	25,48	47,94	45,55
ТОВ Агрофірма «Петродолинське»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,15	1,46	1,34	0,19
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	14,88	46,23	34,01	19,13
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	12,96	31,62	25,38	12,42
Норма прибутку на авансовий капітал, %	3,23	14,19	12,31	9,08
ТОВ «Агрофірма Мар'янівська»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,06	1,67	1,38	0,32
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	6,23	66,77	37,75	31,51
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	5,87	40,04	27,40	21,54
Норма прибутку на авансовий капітал, %	0,12	44,64	21,67	21,56
ТОВ Трофімова				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,08	1,20	0,69	-0,39
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	8,48	19,96	30,63	22,15
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	7,82	16,64	44,16	36,35
Норма прибутку на авансовий капітал, %	-2,50	2,63	-37,50	-35,01
ТОВ «ІВА»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,57	1,37	0,96	0,40
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-105,35	4,28	-14,98	90,37
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-185,25	3,11	-15,54	169,71
Норма прибутку на авансовий капітал, %	-33,53	3,20	-7,35	26,18

Розраховано за даними фінансової звітності підприємств ф. №1, ф. №2

Таблиця Е.5

Економічна ефективність функціонування фермерських господарств

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Абсолютне відхилення 2022 р. від 2020 р.
ФГ Агрофірма «Бургуджі»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	0,85	1,23	1,40	0,55
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	-15,15	23,20	40,31	x
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	-17,85	7,88	7,01	x
Норма прибутку на авансований капітал, %	-40,93	9,47	3,77	x
ФГ «Сатурн»				
Окупність витрат на реалізовану продукцію, грн	1,52	1,71	1,55	0,02
Рівень рентабельності реалізації продукції, %	20,24	70,30	44,57	24,33
Рівень рентабельності продажу (цінова конкурентоспроможність), %	20,24	41,11	28,79	8,54
Норма прибутку на авансований капітал, %	12,16	21,81	13,70	1,54

Розраховано за даними фінансової звітності підприємств ф. №1, ф. №2

Додаток Ж

Результати регресійного аналізу залежності варіації рівня рентабельності продукції від варіації питомої ваги оплати праці у виробничій собівартості продукції та середньорічної оплати праці одного працівника (в динаміці за 2020 – 2022рр) (лінійна модель)

Виведення підсумків

Регресійна статистика

Множинний R	0,414604
R-квадрат	0,171897
Нормований R-квадрат	0,11669
Стандартна похибка	31,64494
Спостереження	33

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	6236,093	3118,047	3,113681	0,059057
Залишок	30	30042,06	1001,402		
Разом	32	36278,16			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>	<i>Нижні 95,0%</i>	<i>Верхні 95,0%</i>
Y-перетин	30,152	20,055	1,503	0,143	-10,806	71,109	-10,806	71,109
Змінна X 1	-0,971	0,449	-2,162	0,039	-1,888	-0,054	-1,888	-0,054
Змінна X 2	0,214	0,160	1,338	0,191	-0,113	0,542	-0,113	0,542

Таблиця Ж.1

Вихідна інформація для регресійного аналізу залежності варіації рівня рентабельності від питомої ваги витрат на оплату праці у виробничій собівартості (X_1) та середньорічної оплати праці одного працівника (X_2)

Підприємства	Роки	Питома вага витрат на оплату праці у виробничій собівартості продукції, %	Середньорічна оплата праці одного працівника, тис. грн	Рівень рентабельності, %
ДП «Експериментальна база Дачна»	2020	36,6	87,2	15,3
	2021	37,5	101	19,3
	2022	48,4	103,7	21,98
ДП «Андріївське»	2020	43,2	106,1	2
	2021	23,2	138,5	11,5
	2022	29,2	145,3	6,2
ПП «Зето»	2020	10,4	147,2	47,3
	2021	10,9	163,7	63,2
	2022	14,7	165	55,1
ПП Агрофірма «Єдність»	2021	10,5	39,4	25,1
	2022	11,2	81,3	9,16
СВК «Бесарабський»	2021	32,2	102,7	31,3
	2022	45,6	102,9	13
СВК «Родина»	2021	20,9	83,8	76,58
	2022	15,2	105,1	23,94
СВК «Світанок Старі Маяки»	2020	6,45	113,2	8,8
	2021	9,4	129,8	171,55
	2022	7,6	165,8	99,76
Агрофірма «Еврика» ТОВ	2020	7,17	50,9	47,9
	2021	11,1	70,4	16,8
	2022	7,3	80,9	66,3
ТОВ Агрофірма «Петродолинське»	2020	13,7	71,8	14,9
	2021	13,9	72,7	46,2
	2022	10,3	77,3	34
ТОВ Трофімова	2020	18,1	154	8,48
	2021	23,2	140	19,96
	2022	26,9	157	30,63
ФГ Агрофірма «Бургуджі»	2020	6	71	15,15
	2021	3,9	112	23,2
	2022	9	127	40,31
ФГ «Сатурн»	2020	10,2	133,56	20,24
	2021	12,7	120,05	70,3
	2022	13	150,47	44,57

Додаток И
Таблиця И.1

Трендові моделі інтенсивності динаміки соціально-економічних показників та макроекономічних параметрів в Україні

Показники	Лінійний тренд
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн	$Y_t = 2533,9 + 484,72 t$
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), відсотків	$Y_t = 104,93 + 1,8857 t$
Індекс цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами (до попереднього року), відсотків	$Y_t = 106,06 + 1,5029 t$
Капітальні інвестиції, млрд грн	$Y_t = 542,92 - 0,6914 t$
Капітальні інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство, млн. грн	$Y_t = 66351 - 1740,9 t$
Зведений бюджет, млрд. грн.	
- доходи	$Y_t = 712,56 + 211,97 t$
- видатки	$Y_t = 499,74 + 341,23 t$
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	$Y_t = 5627,4 + 1578,7 t$
Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП), відсотків	$Y_t = 8,73 + 0,15 t$

Побудовано за даними джерела [176, с. 21]

Додаток К
Таблиця К.1

Схема виплат за кредитом

Місяць	Заборгованість за кредитом	Погашення кредиту	Відсотки за кредитом	Комісії	Виплати в місяць
1	10128000	422000	135040	101280	658320
2	9706000	422000	129413,4	0	551413,4
3	9284000	422000	123786,7	0	545786,7
4	8862000	422000	118160	0	540160
5	8440000	422000	112533,4	0	534533,4
6	8018000	422000	106906,7	0	528906,7
7	7596000	422000	101280	0	523280
8	7174000	422000	95653,4	0	517653,4
9	6752000	422000	90026,7	0	512026,7
10	6330000	422000	84400	0	506400
11	5908000	422000	78773,4	0	500773,4
12	5486000	422000	73146,7	0	495146,7
13	5064000	422000	67520	0	489520
14	4642000	422000	61893,4	0	483893,4
15	4220000	422000	56266,7	0	478266,7
16	3798000	422000	50640	0	472640
17	3376000	422000	45013,4	0	467013,4
18	2954000	422000	39386,7	0	461386,7
19	2532000	422000	33760	0	455760
20	2110000	422000	28133,4	0	450133,4
21	1688000	422000	22506,7	0	444506,7
22	1266000	422000	16880	0	438880
23	844000	422000	11253,4	0	433253,4
24	422000	422000	5626,7	0	427626,7
Разом	X	10128000	1688000,8	101280	11917280,8

Додаток Л
Таблиця Л.1

Економіко-математична модель структури виробництва аграрного підприємства без переробки сорго на крупу

Змінні Обмеження	Одиниці виміру обмежень	Виробництво продукції на реалізацію:											Трудові ресурси	Добрива			Вартість добрив			Вартість валової продукції в постійних цінах 2016р.	Вартість реалізованої продукції	Собівартість реалізованої продукції	Прибуток в цілому по господарству	Результати розрахунків	Тип обмеження	Об'єм обмеження						
		Посівні і площі сільськ когосп	- озимої пшениці	- ячменю ярого	- кукурудзи на зерно	- сорго	- соняшник	ріпаку	чорний пар	- озимої пшениці	- ячменю	- кукурудзи на зерно		- сорго	- соняшнику	ріпаку	N	P	K								N	P	K			
Символи змінних		X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13	X14	X15	X16	X17	X18	X19	X20	X21	X22	X23	X24							
Одиниці вимірювання змінних		га	га	га	га	га	га	га	ц	ц	ц	ц	ц	ц	тюд.-год.	ц.д.р.	ц.д.р.	ц.д.р.	тис.грн.	тис.грн.	тис.грн.	грн.	грн.	грн.	грн.							
Оптимальне значення		2000	1130	650	1000	2000	600	820	110000	45200	51350	17100	44000	12000	329230	4977	4951	4951	19909	19558	19806	116670036	264507000	171206500	93300500							
Цільова функція																									1	93300500						
По використанню сільськогосподарських угідь	га	1	1	1	1	1	1	1																					8200	=	8200	
По використанню площ ріллі	га	1	1	1	1	1	1	1																						8200	=	8200
Мінімальні площі озимої пшениці	га	1																												2000	≥	400
Максимальні площі озимої пшениці	га	1																												2000	≤	2000
Мінімальні площі ячменю озимого	га		1																											1130	≥	100
Максимальні площі ячменю озимого	га		1																											1130	≤	2000
Мінімальні площі кукурудзи на зерно	га			1																										650	≥	150
Максимальні площі кукурудзи на зерно	га			1																										650	≤	650
Мінімальні площі сорго	га				1																									1000	≥	500
Максимальні площі сорго	га				1																									1000	≤	1000
Мінімальні площі соняшнику	га					1																								2000	≥	100
Максимальні площі соняшнику	га					1																								2000	≤	2000
Мінімальні площі ріпаку	га						1																							600	≥	80
Максимальні площі ріпаку	га						1																							600	≤	600
Площа пару	га							1																						820	=	820
По виробництву озимої пшениці	ц	55,0							-1																					0	=	0
По виробництву ячменю ярого	ц		40,0							-1																				0	=	0
По виробництву кукурудзи	ц			79,0							-1																			0	=	0
По виробництву сорго	ц				17,1							-1																		0	=	0
По виробництву соняшнику	ц					22,0							-1																	0	=	0

Побудовано автором

Продовження таблиці Л.1

Зміни Обмеження	Одиниці виміру обмежень	Виробництво продукції на реалізацію:											Трудові ресурси	Добрива			Вартість добрив			Вартість валової продукції в постійних цінах 2016 р.	Вартість реалізованої продукції	Собівартість реалізованої продукції	Прибуток в цілому по господарству	Результати розрахунків	Тип обмеження	Об'єм обмеження			
		- озимої пшениці	- ячменю ярого	- кукурудзи на зерно	- сорго	- сояшник	ріпаку	чорний пар	- озимої пшениці	- ячменю	- кукурудзи на зерно	- сорго		- сояшнику	ріпаку	Н	Р	К	Н								Р	К	
Символи змінних		X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13	X14	X15	X16	X17	X18	X19	X20	X21	X22	X23	X24				
Одиниці вимірювання змінних		га	га	га	га	га	га	га	ц	ц	ц	ц	ц	ц	люд.-год.	ц.д.р.	ц.д.р.	ц.д.р.	тис.грн.	тис.грн.	тис.грн.	грн.	грн.	грн.	грн.				
Оптимальне значення		2000	1130	650	1000	2000	600	820	110000	45200	51350	17100	44000	12000	329230	4977	4951	4951	19909	19558	19806	116670036	264507000	171206500	93300500				
По виробництву ріпаку	ц						20,0							-1												0	=	0	
Трудові ресурси	люд.-год.							1,1	1,0	1,3	0,3	1,6	1,8	-1												0	=	0	
Витрати добрив на 1 ц продукції - азотних	кг д.р.							1,7	1,7	1,7	2,5	1,9	1,9	-100												0	=	0	
фосфорних	кг д.р.							1,7	1,7	1,6	2,5	1,9	1,9				-100									0	=	0	
калійних								1,7	1,7	1,6	2,5	1,9	1,9					-100								0	=	0	
Вартість добрив - азотних	тис.грн													4,00					-1							0	=	0	
фосфорних	тис.грн															3,95				-1						0	=	0	
калійних	тис.грн																4,00				-1					0	=	0	
Гарантоване виробництво озимої пшениці	ц							1																		110000	>=	50000	
Гарантоване виробництво ячменю	ц									1																45200	>=	20000	
Гарантоване виробництво кукурудзи на зерно	ц										1															51350	>=	10000	
Гарантоване виробництво сорго	ц											1														17100	>=	17100	
Гарантоване виробництво сояшнику	ц												1													44000	>=	3000	
Гарантоване виробництво ріпаку	ц													1												12000	>=	5000	
По вартості валової продукції в постійних цінах 2016 р.	грн.							311,72	296,67	317,97	342,43	816,80	904,1									-1				0	=	0	
По вартості реалізованої продукції	грн.							790,0	745,0	780,0	800,00	1600,0	1650,0													-1	0	=	0
По собівартості реалізованої продукції	грн.							570,0	540,0	430,0	380,00	970,0	1070,0													-1	0	=	0
По прибутку в цілому по господарству	----																						1	-1	-1	0	=	0	

Побудовано автором

Додаток М
Таблиця М.1

Економіко-математична модель структури виробництва аграрного підприємства з переробкою сорго на крупу

Змінні	Обмеження	Одиниці виміру обмежень	Виробництво продукції на реалізацію:													Трудові ресурси	Добрива			Вартість добрив			Обсяги сорго на виробництво крупи	Фінансові результати від господарської діяльності підприємства					Результати розрахунків		
			Посіви і площі сільськ. когосп.	- озимої пшениці	- ячменю ярого	- кукурудзи на зерно	- сорго	- соняшник	ріпаку	чорний пар	- озимої пшениці	- ячменю	- кукурудзи на зерно	- сорго	- соняшнику		ріпаку	ц	ц	ц	тис.грн.	тис.грн.		тис.грн.	ц	ц	грн.	грн.		грн.	грн.
Символи змінних			X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13	X14	X15	X16	X17	X18	X19	X20	X21	X22	X25	X26	X27	X28			
Одиниці вимірювання змінних			га	га	га	га	га	га	га	ц	ц	ц	ц	ц	ц	люд.-год.	ц.д.р.	ц.д.р.	ц.д.р.	тис.грн.	тис.грн.	тис.грн.	ц	ц	грн.	грн.	грн.	грн.			
Оптимальне значення			2000	1130	650	1000	2000	600	820	110000	45200	51350	12825	44000	12000	328161	4870	4845	4845	19481	19136	19378	4275	2993	115206148	289216500	170719150	118497350			
Цільова функція																													1	118497350	
По використанню сільськогосподарських угідь		га	1	1	1	1	1	1	1																						8200
По використанню площ ріллі		га	1	1	1	1	1	1	1																						8200
Мінімальні площі озимої пшениці		га	1																												2000
Максимальні площі озимої пшениці		га	1																												2000
Мінімальні площі ячменю озимого		га		1																											1130
Максимальні площі ячменю озимого		га		1																											1130
Мінімальні площі кукурудзи на зерно		га			1																										650
Максимальні площі кукурудзи на зерно		га			1																										650
Мінімальні площі сорго		га				1																									1000
Максимальні площі сорго		га				1																									1000
Мінімальні площі соняшнику		га					1																								2000
Максимальні площі соняшнику		га					1																								2000
Мінімальні площі ріпаку		га						1																							600
Максимальні площі ріпаку		га						1																							600
Площа пару		га							1																						820
По виробництву озимої пшениці		ц	55,0							-1																					0
По виробництву ячменю ярого		ц		40,0							-1																				0
По виробництву кукурудзи		ц			79,0							-1																			0
По виробництву сорго		ц				17,1							-1										-1								0
По виробництву соняшнику		ц					22,0							-1																	0
По виробництву ріпаку		ц						20,0							-1																0
Трудові ресурси		люд.-год.							1,1	1,0	1,3	0,3	1,6	1,8	-1																0
Витрати добрив на 1 ц продукції - азотних		кг.д.р.								1,7	1,7	1,7	2,5	1,9	1,9		-100														0

Побудовано автором

Продовження таблиці М.1

Зміни Обмеження	Одиниці виміру обмежень	Посівні і площі сільських когосп							Виробництво продукції на реалізацію:						Трудові ресурси	Добрива			Вартість добрив			Обсяги сорго на виробництво круп	Виробництво круп сорго	Фінансові результати від господарської діяльності підприємства				Результати розрахунків
		- озимої пшениці	- ячменю ярого	- кукурудзи на зерно	- сорго	- соняшник	ріпаку	чорний пар	- озимої пшениці	- ячменю	- кукурудзи на зерно	- сорго	- соняшнику	ріпаку		N	P	K	N	P	K			грн.	грн.	грн.	грн.	
Символи змінних		X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13	X14	X15	X16	X17	X18	X19	X20	X21	X22	X25	X26	X27	X28	
Одиниці вимірювання змінних		га	га	га	га	га	га	га	ц	ц	ц	ц	ц	ц	мод.-год.	ц.д.р.	ц.д.р.	ц.д.р.	тис.грн.	тис.грн.	тис.грн.	ц	ц	грн.	грн.	грн.	грн.	
Оптимальне значення		2000	1130	650	1000	2000	600	820	110000	45200	51350	12825	44000	12000	328161	4870	4845	4845	19481	19136	19378	4275	2993	115206148	289216500	170719150	118497350	
фосфорних	кг.д.р.								1,7	1,7	1,6	2,5	1,9	1,9			-100											0
калійних									1,7	1,7	1,6	2,5	1,9	1,9			-100											0
Вартість добрив - азотних	тис.грн.														4,00			-1										0
фосфорних	тис.грн.																3,95		-1									0
калійних	тис.грн.																4,00			-1								0
Гарантоване виробництво озимої пшениці	ц							1																				110000
Гарантоване виробництво ячменю	ц									1																		45200
Гарантоване виробництво кукурудзи на зерно	ц										1																	51350
Гарантоване виробництво сорго на реалізацію	ц											1																12825
Гарантоване виробництво соняшнику	ц												1															44000
Гарантоване виробництво ріпаку	ц													1														12000
Гарантоване виробництво сорго для перобки на крупу	ц																					1						4275
Вихід круп з 1 ц зерна сорго	ц																					0,7	-1					0
По вартості валової продукції в постійних цінах 2016 р.	грн.								311,72	296,67	317,97	342,43	816,80	904,1											-1			0
По вартості реалізованої продукції	грн.								790,0	745,0	780,0	800,00	1600,0	1650,0									9400,0		-1			0
По собівартості реалізованої продукції	грн.								570,0	540,0	430,0	380,00	970,0	1070,0									380,0			-1		0
По прибутку в цілому по господарству	грн.																								1	-1	-1	0

Побудовано автором

УКРАЇНА

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

РОЗДІЛЬНЯНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

РОЗДІЛЬНЯНСЬКА РАЙОННА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Незалежності, 9, м. Роздільна, Одеської області, 67400, тел./факс (04853) 3 13 78, тел. 5 08 08
E-mail: rda@rozdilna.odessa.gov.ua веб-сайт: <https://rozdilna-rda.od.gov.ua/>
ЄДРПОУ 04056859

№ 1/02/954 від 18.09.24 р.
На № _____ від _____ р.

ДОВІДКА

про використання наукових досліджень дисертаційної роботи
Сахацького Миколи Миколайовича

Роздільнянська районна державна (військова) адміністрація Одеської області прийняла до використання в практичній діяльності пропозиції М.М. Сахацького, що містяться в дисертаційній роботі «Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій».

В дисертаційній роботі особливої уваги заслуговують науково обґрунтовані рекомендації, що відбивають пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва. Для практики господарювання важливими є пропозиції щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, реалізація яких спрямована на стимулювання в аграрному секторі малого та середнього бізнесу, орієнтує аграрних підприємців на виробництво екологічно чистої продукції, а також заохочує використання безвідходних технологій, охорону ландшафту довкілля, підвищення природної родючості ґрунтів, збереження розмаїття живої природи.

Науково ґрунтовними та цінними для практичного використання виступають авторські пропозиції щодо формування на території територіальних громад кластерів, в яких освітні та наукові установи тісно співпрацюють з підприємницькими суб'єктами господарювання аграрного сектора, а також з структурами соціально-культурного та комунально-побутового обслуговування населення.

Практичні рекомендації дисертаційної роботи слугують Роздільнянській районній державній (військовій) адміністрації Одеської області орієнтиром щодо організації життєдіяльності територіальної громади в частині управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій.

Голова Роздільнянської районної
державної адміністрації
Начальник Роздільнянської районної
військової адміністрації
18.09.2024 р.

Сергій ПРИХОДЬКО

Додаток П

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ВИРОБНИЧИЙ КООПЕРАТИВ
«РОДИНА»

68232, Одеська область, Саратський район, с. Плахтіївка вул. Сонячна 126
ЄДРПОУ 03766116 , ІПН 03766115275
Р/р UA50 3808 0500 0000 0002 6009 24459 в АТ «Райффайзен банк «Аваль» м.Київ МФО
380805
Р/р UA66 3288 4500 0002 6009 3010 11378 в Ощадбанк ТВБВ 10015/0362 МФО 328845

ДОВІДКА
про практичне використання
результатів наукових досліджень здобувача М.М. Сахацького

Висновки дисертаційного дослідження з проблем управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій розглянуто та прийнято до практичного використання при плануванні виробничо-господарської діяльності СВК «Родина» Білгород-Дністровського району Одеської області.

Відзначаємо наукову ґрунтовність та справедливість приділенню особливої уваги в дисертації таким атрибутивним властивостям підприємницької діяльності як самостійність, ініціативність, вмотивованість, індивідуальність та системність аграрними фізичними та юридичними особами. Реалізація в практичній площині зазначених властивостей дійсно дозволяє підприємцям набувати вигоди економічного, соціального та екологічного характеру. Пильної уваги заслуговують авторські рекомендації щодо вертикальної диверсифікації сільського господарства, завдяки якій в аграрних підприємствах з'являються нові товарні виробництва вищого технологічного рівня. Цінною для практичного використання в СВК «Родина» Білгород-Дністровського району Одеської області є рекомендація впроваджувати в аграрний сектор здобутки науковців та практиків інших видів економічної діяльності, враховуючи особливості національного сільського господарства та відповідних сільських територіальних громад.

Важливими для практики господарювання є авторські рекомендації щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком аграрного підприємництва, що будуть враховуватися в СВК «Родина» Білгород-Дністровського району Одеської області при найму на роботу фахівців з компетенціями підприємництва, менеджменту, маркетингу, управління проектами.

Голова СВК «Родина»

10.09.2024 р.

Мандриченко В.Є.

Фермерське господарство «Пан Білан»

Юр. Адреса : 67810, Одеська область, Овідіопольський р-н, 28-29 км автошляху Одеса - Болград.
№ витягу з реєстру платників ПДВ – 1715214500008; ІПН 34573285;
Пошт. Адреса: 67652, Одеська обл., Біляївський р-н, с. Мирне, вул. Центральна (Леніна),20
тел. 050-390-15-89
E-mail: info@bilan.com.ua

Довідка

про впровадження розробок дисертаційної роботи

Миколи Миколайовича Сахацького

Результати наукових досліджень Сахацького М.М. щодо управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій використані фермерським господарством «Пан Білан» Одеського району Одеської області в частині нарощування доданої вартості в аграрному підприємстві на основі планування оптимальної структури виробництва для ефективного використання наявного ресурсного потенціалу та максимізації прибутку. Перспективною та реальною для втілення в практичну діяльність постає рекомендація здобувача стосовно подовження ланцюга створеної в сільському господарстві доданої вартості за рахунок ланки, що передбачає промислову переробку сільськогосподарської продукції на готовий до споживання продовольчий продукт, який пропонується на ринку його кінцевим споживачам.

Наведені наукові розробки дозволяють удосконалити управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій та можуть рекомендуватися для використання фермерськими господарствами з метою підвищення їх економіко-соціально-екологічної результативності.

Голова фермерського господарства

«Пан Білан»

8 лютого 2024 р.

Білан В.О.

Фермерське господарство «Сатурн»

55267.Україна, Миколаївська область, Первомайський с. Старі Кошари
 вул. Горького 18-А Код ЄДРПОУ 22436979
 IBAN UA 33 300335 0000000026005118326 в
 АТ «Райффайзен Банк» МФО 300335
 ПН 224369714278 Витяг №1714274500069
 Тел: +380969038045– Бухгалтерія
 E-mail: saturnpn2018@ukr.net

вих. №157 від 20 вересня 2023р

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Сахацького М.М. на тему
 «Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних
 трансформацій»

Керівництвом ФГ «Сатурн» розглянуто і ухвалено для впровадження науково-методичні та прикладні результати дисертаційного дослідження, як такі, що сприятимуть підвищенню ефективності управління підприємницькою діяльністю в умовах ринкових відносин та інституційних трансформацій.

До впровадження у практику управління підприємницькою діяльністю господарства прийняті :

- методичний підхід та запропонований алгоритм до визначення типу економічного розвитку з урахуванням екстенсивного чинника матеріальної складової процесу інтенсифікації та інтенсивного чинника – ефективності використання авансованого в підприємницьку діяльність капіталу;
- економетричні моделі – виробничі функції з визначення розрахункової виробничої потужності з урахуванням елементів ресурсного потенціалу господарства;
- аналітичні дані за результатами групування суб'єктів підприємництва щодо зростання до оптимального рівня концентрації авансованого капіталу з розрахунку на 1 га площі землекористування та висновки щодо впливу на результативну складову діяльності та формування інтенсивного типу розвитку удосконалення форм організації виробництва на основі вертикальної агропромислової інтеграції з метою збільшення доданої вартості.

Впровадження розглянутих і рекомендованих керівництвом господарства результатів дисертаційного дослідження сприятиме удосконаленню процесу оперативного та стратегічного планування на основі обґрунтованого прогнозування параметрів підприємницької діяльності, підвищенню рівня інформаційно-аналітичного обґрунтування прийняття управлінських рішень, удосконаленню управління процесом інтенсифікації і формування інтенсивного типу розвитку, сприятиме формуванню економічної основи для підвищення рівня соціальної відповідальності підприємницької діяльності фермерського господарства.

Голова ФГ «Сатурн»

Анатолій БІДНАРИК

20.09.2023 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

65012, Одеська обл., м. Одеса, вул. Пастелєймонівська, 13, тел. +38(048) 784-57-32; +38(048)784-57-22
E-mail: osau@osau.edu.ua; ogsi@le.net.ua; ідентифікаційний код 00493008

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Сахацького Миколи Миколайовича на тему: «Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій» в освітній процес в Одеському державному аграрному університеті

Дисертаційна робота Сахацького Миколи Миколайовича виконувалася в рамках тематики науково-дослідної роботи кафедри менеджменту Одеського державного аграрного університету «Забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку агропромислового виробництва та сільських територій на засадах інноваційного менеджменту та маркетингу» (номер державної реєстрації ДР 0121U109628).

Теоретичні аспекти дисертаційної роботи Сахацького М.М. стосовно управління розвитком аграрного підприємництва включені до робочих програм та конспектів лекцій з дисциплін «Аграрний менеджмент», «Управління агробізнесом та аграрна політика», «Менеджмент Startup-проектів», що викладаються здобувачам освітніх програм спеціальності 073 «Менеджмент». Прикладні розробки дисертаційного дослідження щодо економіко-математичного моделювання виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, а також управління проектом створення доданої вартості в господарюючих суб'єктах аграрного підприємництва знайшли відображення в методичних вказівках для практичних занять з освітніх курсів «Управління проектами» та «Математичне моделювання економічних процесів».

Проректор з науково-педагогічної
та методичної роботи

Інна МАЛЕЦЬКА

Підпис Інни
Малецької

Завідувач
Методичної
кабінету
Інна Малецька

Додаток У
ТОВ «Куркуль»

Довідка

про практичне використання в господарській діяльності ТОВ «Торговий дім «Куркуль» результатів наукових досліджень Сахацького М.М.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи Сахацького М.М. на тему «Управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій» дозволяє зробити узагальнюючий висновок про наукову і прикладну цінність проведеного дослідження. Рекомендації здобувача щодо виведення в стратегічні пріоритети України якість життя людини, підприємницьку діяльність та агропромисловий сектор мають практичне спрямування як в економічному, так і в соціальному та екологічному сенсі. ТОВ «Торговий дім «Куркуль» передбачає на практиці використовувати в господарській діяльності запропонований автором дисертації інструментарій управління проєктами, що дозволяє створювати унікальний за якісними характеристиками продукт, який в повній мірі відповідає вимогам споживачів та задовольняє їх ринковий попит.

Зроблені дослідником розрахунки, що стосуються економічної ефективності управління проєктом, мають наукову ґрунтовність й реальні перспективи для втілення в практику господарювання у фермерському господарстві, а методичні підходи з управління проєктами рекомендуються для практичного використання іншими аграрними підприємствами та суб'єктами господарювання інших видів економічної діяльності, зокрема роздрібною торгівлі.

Директор

ТОВ «Торговий дім «Куркуль»

04.03.2024 р.

Балінська І.В.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1.1. Статті у наукових фахових виданнях України:

12. Сахацький М.М. Особливості управління розвитком аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-149>

13. Сахацький М. М. Пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком аграрного підприємництва. *Агросвіт*. 2024. №16. С. 177-183. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.16.177>

14. Сахацький, М., Запша, Г., Сахацький, М., Дідур, Г., Клочан, І. Модернізація виробничо-господарської діяльності підприємств і фермерських господарств аграрного сектору в умовах інституційних трансформацій. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. №5 (40). С. 596-608. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v5i40.245250> (Web of Science); (особистий внесок – висвітлено актуальність модернізації виробничо-господарської діяльності підприємств та фермерських господарств аграрного сектора в умовах інституційних трансформацій; приведено результати досліджень вченими аграрної економічної науки щодо основних напрямів осучаснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств; виявлено тенденції інституційних змін).

15. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. *Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*. №7-8. 2019. С. 52-56.

URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/183> (особистий внесок – досліджено динаміку кількості сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств за організаційно-правовими формами господарювання, аргументовано необхідність удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств).

16. Вдовенко Н.М., Кукса І.М., Ільїн В.Ю., Сахацький М.М. Інноваційна стратегія формування безпекової системи управління інноваційним розвитком агропродовольчої сфери в умовах діджиталізації. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. Вип. 5 (252). К., 2022. С. 26-33. URL: http://dndiime.org/wp-content/uploads/2022/09/5_2022.pdf (особистий внесок – обґрунтовані напрями підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої сфери в частині удосконалення ринкової інфраструктури, здійснення ефективної кредитно-фінансової політики, посилення інноваційної ролі аграрної освіти і науки).

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

17. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Особливості управління проектами в аграрному підприємстві. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIV Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 19-20 жовт. 2023 р. /ОДАБА. 2023. С. 55-60. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Materiali_konferentsii_UP__2023.pdf (особистий внесок – ідентифіковані чинники, які обумовлюють відмінності аграрного виробництва; виділені характерні риси соціально-економічних процесів інституціональної трансформації аграрної економіки).

18. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Управління маркетинговими проектами: ретроспектива і перспективи. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XIII Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 20-21 жовт. 2022 р. /ОДАБА. 2022. С. 154-

159. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/Konferentsiya_UP__2022.pdf (особистий внесок – обґрунтована актуальність управління маркетинговими проектами та їх перспективність для суб'єктів господарювання з позицій отримання прибутку, посилення конкурентоспроможності та інтегрування у світовий економічний простір, що функціонує на засадах маркетингу).

19. Сахацький М.П., Серман В.К., Сахацький М.М., Запша Г.М. Інституціональні основи управління проектами диверсифікації виробничо-господарської діяльності підприємств. *Управління проектами: проектний підхід в сучасному менеджменті*: матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 13-14 лист. 2020 р. /ОДАБА. 2020. С. 206-209. URL: https://odaba.edu.ua/upload/files/KONFERENTSIYA-UP_2020_-CH1.pdf

(особистий внесок – розкриті складові інституціональної бази управління проектами диверсифікації виробничо-господарської діяльності підприємств; виділені інститути з організаційного регламентування, унормування та методичного інструктування, які визначають загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємництва).

20. Сахацький М.М., Моржуєва Я.Г. Управління розвитком аграрного підприємництва. *Сучасний менеджмент в агробізнесі: проблеми та рішення*: матеріали Міжвуз. наук.-практ. Інтернет-конф. за міжн. участю. м.Одеса, 24 черв.2019 р./ ОДАУ. 2019. С. 220-224 (особистий внесок – висвітлена перспективність управління розвитком аграрного підприємництва, розкрита соціальна роль підприємництва у розвитку сільського середовища, охарактеризовано підприємця як суб'єкта соціальної психології).

21. Сахацький М.П., Запша Г.М., Сахацький М.М. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжн. участю, м. Полтава, 17 лист. 2021 р./ ПДАУ, 2021. С. 305-308. URL:<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/8654/materialyvivseukrayininternet->

konfer5.pdf (особистий внесок – проведено аналіз статистичних матеріалів щодо стану та динаміки земель сільськогосподарського призначення, а також зрушень в структурі посівних площ).

22. Didur H.I., Sakhastkyi M.M. Farms as a Form of Agrarian Entrepreneurship. V International Eurasian Agriculture and Natural Sciences Congress. Ankara, Turkey, October 23-24, 2021. С.135-140. URL: https://agrieurasia.com/pdf/Metin_Tam.pdf (особистий внесок – обґрунтована важливість фермерського господарювання як сучасної форми організації сільськогосподарської діяльності, вільного підприємництва на землі, що здійснюється на принципах економічної вигоди. Аргументовано спрямованість державної підтримки фермерства на розвиток інформаційно-консультативного забезпечення, доступність кредитів).